

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI**

**İBNU'L-VARRÂK
VE NAHVİN İLLETLERİNE BAKIŞI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

MANSUR TEYFUROV

BURSA 2010

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI**

**İBNU'L-VARRÂK
VE NAHVİN İLLETLERİNE BAKIŞI**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

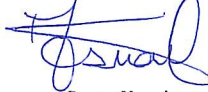
MANSUR TEYFUROV

**DANIŞMAN
Doç. Dr. İSMAİL GÜLER**

BURSA 2010

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

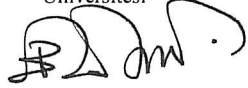
Temel İslam Bilimleri Anabilim/Anasanat Dalı,
Arap Dili ve Belagat Bilim Dalı'nda 700823002 numaralı
Mansur Teyfurcu'nun hazırladığı "İBNU'L-VARRAK
ve NAHVİN İLLETLERİNE BAKIŞI" konulu
..... (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik Tezi/Çalışması) ile ilgili tez
savunma sınavı, 03/08/2010 günü 13⁰⁰ - 14⁰⁰ saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan
cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının(başarılı/başarısız) olduğuna
.....(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Doç. Dr. İsmail Özer

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Yardımcı Doç. Dr. Hasan Taşdelen

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Nejde Polgün
Uludağ Üniversitesi
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../...../20.....

ÖZET

Yazar	: Mansur Teyfurov
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Arap Dili ve Belagati
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: X + 84
Mezuniyet Tarihi	: /.... / 20....
Tez Danışman(lar)ı	: Doç. Dr. İsmail Güler

İBNU'L-VARRAK VE NAHVİN İLLETLERİNE BAKIŞI

Nahvin illetleri konusu daha çok klasik nahivciler tarafında irdelenmiş ve bu konuda farklı görüşler söylenmiştir. Nahivciler illet konularını ele alan bazı konularda ittifak etmiş, bazılarında ise ihtilafa düşmüşlerdir. Genelde klasik nahivciler özel olarak ise İbnu'l-Varrâk nahiv illetleri konusunda bazı yerlerde aşırıya giderek bir nahvi kural için üç, dört ve bazen de yedi tane illet göstererek konuyu içinden çıkılmaz hale getirdiği yerlere rastlanmaktadır. Hatta bazen illete de illet gösterilerek lüzumsuz konu uzatmalarına gidildiği konular da olmuştur. Ama kaydetmek gerekir ki nahiv illetleri konusu her ne kadar klasik nahivciler tarafından derinlemesine ele alınarak konu karışıklığına sebep olsa da Zeccâcî'nin de söylediği gibi eğitimsel amaçlı illet sayılan talimi illetler, Arap dilinin ayrılmaz parçasıdır. Bu sebeple de nahiv illetlerini ele alan klasik nahivcilerin hakkında hiçbir araştırmalar yapılmamış eserleri bu anlamda incelenerek ele alınması Arap dili sanatının gelişmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

İbnu'l-Varrak, Nahiv İletleri, Gramer Kurallarını Gerekçeleştirme

ABSTRACT

Yazar	: Mansur Teyfurov
Üniversite	: Uludag University
Anabilim Dalı	: Basic Islamic Sciences
Bilim Dalı	: Arabic Language and Rhetoric
Tezin Niteliği	: MA
Sayfa Sayısı	: X + 84
Mezuniyet Tarihi	: /.... / 20....
Tez Danışman(lar)ı	: Doc. Dr. İsmail Güler

IBN AL-WARRAQ AND HIS OPINIONS ABOUT THE NAHIV'S ILAL

The subject of the Nahiv's Ilal in the Classical Arabic Grammar was investigated more by classical grammarians and different opinions were asserted about this subject. Arab grammarians agreed and disagreed on some subjects which deals with Ilal. In general classical grammarians, especially İbnu'l Varraq, exaggerated the Nahiv's Ilal by showing three, four and sometimes seven examples for one rule which has made the subject very complex. On the other hand, it must be recorded that however intensively the subject of Ilal handled by the classical grammarians which caused complexity of subjects, as Zeccaci said, instructional Ilal which are accepted as educational are the inseparable parts of the Arabic Language. Because of that, the search for their works about which no research has been carried out is very crucial for the improvement of the Art of Arabic Language.

KEY WORDS

Ibn al-Warraq, Nahiv, Illa, Grammatical Justification, Arabic Grammar Theories

ÖNSÖZ

İnsanoğlunun eşyanın sebebini sorup araştırması doğaldır. Dil kurallarının sebeplerinin sorulması ve araştırılması da bu kabildendir. Arap dili nahvinin doğuşu ve gramer kurallarının tespitine paralel olarak bu kuralların gerekçeleri anlamına gelen nahiv illetleri de belirlenmeye çalışılmıştır. Arap dili nahiv illetleri tarihinin, Arap nahiv tarihi ile birlikte geliştiğini yapılan araştırmalar göstermiştir. Öte yandan nahiv illetleri üzerinde yapılan araştırmalar, nahvin diğer ilimlerden etkilendiğini ortaya koymuştur.

Bu gerçeklerden hareketle, araştırma konusu olarak seçtiğimiz “İbn’l-Varrak ve Nahvin İletlerine Bakışı” adlı bu çalışmamız, büyük klasik nahivcilerden sayılan İbnu’l-Varrâk’ın illetle ilgili orijinal görüşlerini tespit ederek ortaya koymayı amaçlamaktadır. Aynı şekilde klasik nahivcilerin de görüşlerine yer verilerek illet konusu irdelenmiştir. Günümüzde İbnu’l-Varrâk pek tanınmamaktadır. Bu nedenle de amacımız onu tanıtmak ve illet konusunda yazılacak olan yeni çalışmalara ışık tutmaktır.

Tezimiz giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın amacı, önemi, hipotezleri, yöntem ve sınırları yer almıştır. Bunun yanı sıra giriş bölümünde genel olarak nahiv illetlerinin ortaya çıkışı, Arapça gramerindeki tarifi, klasik nahivcilerin illet konusundaki görüşleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Bununla beraber nahiv illetlerinin oluşumunda etkili olan unsurlar ve etkilendiği diğer ilim dalları ile ilgili bilgiler Giriş bölümde yer almıştır.

Tezimizin birinci bölümünde İbnu’l-Varrâk’ın hayatı, eserleri, bağlı olduğu ekolü ve günümüze kadar ulaşmış tek eseri olan İlelu’n-Nahv eseri hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Tezimizin ikinci bölümünde ise nahiv illetlerinin çeşitleri, illetlerle ilgili başka tartışmalı konular, klasik nahivcilerin görüşleri yer almıştır. Çalışmamızın esasını

oluşturan İbnu'l-Varrâk'ın nahiv illetleri, çeşitleri, özellikleri hakkındaki görüşlerine yer verilerek örneklerle açıklanmış ve tercihlerimiz belirtilmiştir.

Sonuç ve öneriler kısmında araştırmanın genel özeti ve araştırmanın bulgularına dayalı olarak tespit edilen sonuçlar verilmiş, bu bulgulara dayalı olarak nahiv illetlerini lüzumlu kılan unsurlara yer verilmiştir.

Çalışmamızın hazırlanması esnasında birçok kişilerin yardım ve desteği olmuştur. Bu vesileyle tez konusunun tespitinde bana destek olan, her safhasında yol göstererek yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. İsmail Güler'e yürekten teşekkürlerimi sunarım. Tezle ilgili görüş ve tavsiyelerinden yararlandığım değerli hocam Yard. Doç. Dr. Hasan Taşdelen başta olmakla bütün hocalarıma teşekkürü borç bilirim.

Yüce Allah'tan başarılar dileğiyle...

Mansur Teyfurov

Bursa 2010

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	1
II. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ	1
III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE SINIRLARI	2
IV. ARAPÇA GRAMERİNDE İLLET VE TARİFİ	2
V. NAHİV İLLETLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	5
VI. NAHİV İLLETLERİNİ KONU ALAN ESERLER.....	8
A. NAHİV İLLETLERİNİ TEORİK OLARAK ELE ALAN KİTAPLAR	9
1. ez-Zeccâcî'nin (ö.337/949) el-İdâh'ı.....	9
2. İbn Cinnî'nin (ö.321/1002) el-Hasâis'i	10
3. el-Enbârî'nin (ö.577/1181) Lumâ'u'l-Edille'si	10
4. es-Suyûtî'nin (ö.911/1505) el-İktirâh fî İlmi Usûli'n-Nahv'i	11
B. NAHİV İLLETLERİNİ KONULARINA GÖRE TOPLAYAN KİTAPLAR	11
1. Ebu'l-Hasan Muhammed b. Abdullah el-Varrâk'ın (ö: 381/991) el-İlel fî'n-Nahv'i.....	11
2. Ebu'l-Bekâ el-Ukberî (ö. 616/1219)'nin el-Lubâb fî İleli'l-Binâ'i ve'l-İrâb'ı.....	12
3. Alâuddin el-Paluvî'nin, er-Risâle el-Âlâ'iyye fî'l-İleli'n-Nahviyye kitabı.....	12
VII. NAHİV İLLETLERİNİN OLUŞUMUNDA ETKİLİ OLAN UNSURLAR	13
VIII. NAHİV İLLETLERİNİN GELİŞİMİ	16

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNU'L-VARRÂK'IN HAYATI VE ESERLERİ

I. İBNU'L-VARRÂK'IN HAYATI	20
A. ADI	20
B. NİSBESİ.....	20
C. KÜNYESİ.....	21
D. AİLESİ	21
E. HOCALARI.....	21
F. TALEBELERİ	22
G. KLASİK NAHİVCİLERİN ONUN HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	22
H. VEFATI	22
II. İBNU'L-VARRÂK'IN ESERLERİ.....	22
A. ŞERHU KİTÂBİ SİBEVEYH	23
B. İLELU'N-NAHV	24
C. EL-FUSUL Fİ NÜKETİ'L-USUL	24

D. MİNHÂCU'L-FİKR Fİ'L-HAYAL	25
E. EL-HİDÂYE.....	25
III. İBNU'L-VARRÂK'IN BAĞLI OLDUĞU EKOL	25
A. BASRALILARDAN ETKİLENMESİ VE NEDENLERİ	26
B. BASRALILARIN METODOLOJİSİ VE İBNU'L-VARRÂK.....	27
C. İBNU'L-VARRÂK'IN BASRA VE KUFELİLERİN İSTİLÂHLARINDAN YARARLANMASI	28
D. SİBEVEYH'İN GÖRÜŞLERİNİ SAVUNMASI.....	30
E. KUFELİ NAHİVCİLERDEN BAHSETME ŞEKLİ.....	31
IV. İBNU'L-VARRÂK'IN İLELU'N-NAHV ADLI ESERİ.....	31
A. ESERİN ADI.....	31
B. ESERİN YAZILMA SEBEBİ.....	32
C. ESERİN ÖZELLİKLERİ VE İBNU'L-VARRÂK'IN TAKİP ETTİĞİ ÜSLUP VE YÖNTEMLER	32
D. ESERDE BASRA EKOLUNUN BAZI TEMEL GÖRÜŞLERİ VE İBNU'L-VARRÂK.....	35
E. İBNU'L-VARRÂK'IN ESERİNDE KULLANDIĞI BAZI TABİRLERE ÖRNEKLER.....	35
F. ESERDE BAŞVURULAN KAYNAKLAR (ŞEVÂHİDLER).....	36
G. ESERDE İBNU'L-VARRÂK'IN ZİKRETTİĞİ BAZI GENEL KAİDELER	38
H. ESERİN SONRAKİ NAHİVCİLERE ETKİSİ	41
İ. ESERDE YARARLANILAN KLASİK KAYNAKLAR	41
1. Basralı Nahivciler	42
2. Kufeli Nahivciler.....	43
J. ESER HAKKINDA BAZI ELEŞTİRİLER	43

İKİNCİ BÖLÜM

NAHİV İLLETLERİNİN ÇEŞİTLERİ

VE İBNU'L-VARRAKA GÖRE İLLET

I. NAHİV İLLETLERİNİN ÇEŞİTLERİ.....	46
A. EZ-ZECCÂCÎ'YE GÖRE İLLETLER	46
B. ES-SUYÛTÎ'YE GÖRE İLLETLER.....	48
C. TÜRLERİNE GÖRE İLLETLER	48
D. HÜKÜMLERİNE GÖRE İLLETLER	52
E. İLLETLERİN KAYNAKLARI.....	53
II. İLLETLERLE İLGİLİ ÇEŞİTLİ MESELELER.....	55
A. İLLETLERİN ÇATIŞMASI	55
B. HÜKÜM İSPATINDA İLLETLERİN YERİ VE ÖNEMİ	56
C. İLLETLERİN ŞARTLARI	57
D. İKİ HÜKÜM İÇİN BİR İLLETİN KULLANILMASI	57
E. İLLETLERİN BİRDEN FAZLA YERDE GEÇERLİ OLMASI	58
F. KÂSİR İLLET	58
G. NAHİV İLLETLERİ HAKKINDA YAPILAN ELEŞTİRİLER.....	59
III. İBNU'L-VARRÂK'A GÖRE İLLETİN ÖZELLİKLERİ	62
A. İLLET ÇOKLUĞU	62
B. İKİNCİ DERECELİ İLLETLERLE İLGİLENME	64
C. CEDELÎ (DİYALEKTİK) İLLETLERE DAYANMA	65
D. İLLETLERİN KAPSAMI (ŞUMÛLÜ).....	66
IV. İBNU'L-VARRÂK'IN DAYANDIĞI İLLETİN ÇEŞİTLERİ.....	68

A. İLLETU HAVF'İL-LEBS (KARIŞTIRILMA KORKUSU İLLETİ)	68
B. TAHFİF (HAFİFLETME) İLLETİ	68
C. TEŞBİH İLLETİ	69
D. FARK İLLETİ	69
E. ÇOK KULLANILMA İLLETİ	70
F. ÖNE GEÇME İLLETİ	71
G. İSTİĞNÂ (İHTİYAÇ GÖRMEME) İLLETİ	71
H. İSTİSKAL (AĞIRLIK) İLLETİ	72
İ. TASARRUF İLLETİ	72
J. İTİDAL, MUÂDELE (DENGELEME) İLLETİ	72
K. FASL (AYIRDETME) İLLETİ	73
L. MUHALEFET İLLETİ	73
M. İVAD (BEDEL) İLLETİ	74
N. VUCUB İLLETİ	74
O. BENZERLİK VE BENZEMEZLİK İLLETİ	74
P. İŞTİRAK İLLETİ	75
Q. DELALET İLLETİ	75
R. ZARURET İLLETİ	76
SONUÇ	77
KAYNAKLAR	80
ÖZGEÇMİŞ	84

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
c.	: Cilt
.	: Çeviren
h.	: Hicri
s.	: Sayfa
s.	: Sayı
ss.	: Sayfadan sayfaya
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Basım tarihi yok
yay. y.	: Yayın kuruluğu yok
y.y.	: Basım yeri yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

İbnul-Varrak klasik nahivcilerin büyüklerinden biri sayılır. O, gramer kurallarının tespit ve tedvin aşamasından sonra dilde değişik eğilimlerin ortaya çıktığı bir çağda yaşamıştır. Bu çağ aynı zamanda dilsel çalışmaların felsefi bir renk aldığı çağ olduğundan önem arz etmektedir. Aynı şekilde ilimlerin tasnifi ile meşgul olan alimler hicri IV. asırda ilmin ve düşüncenin bol olduğunda ittifak etmişlerdir. İbnu'l-Varrâk Arap dili tarihinde büyük hizmetler vererek hicri IV. asrı zirveye çıkaranlardan biri olmuştur. Üzerinde çalışılan bu eser nahvin gerekçeleri konusunda yazılan en hacimli ve eski ilk eserlerden biri sayılmaktadır. Bu çalışmada hem İbnu'l-Varrak'ın kişisel görüşleri hem de çağındaki dil anlayışları irdelenecektir.

II. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

Hipotez 1. İbnul-Varrâk dâhil klasik nahivciler dilsel ve gramatik konulara farklı yaklaşmışlardır.

Hipotez 2. Çoğunlukla nahivciler kendi ekollerine bağlı kalarak yanlış da olsa bu ekolün görüşlerini savunmaya çalışmışlardır.

Hipotez 3. İbnul-Varrâk da her zaman Sîbeveyh'den etkilenerek onun görüşlerini savunmaya çalışmıştır.

Hipotez 4. Nahiv illetleri konusu, doğal olarak dil kurallarının oluşturulması esnasında nahivle birlikte gelişmiş ve üzerinde çalışmalar yapılmıştır.

Hipotez 5. Zamanla nahiv illetleri konusunda aşırıya gidilmiş, gramer kitapları, dil konularının hiç de gerektirmediği, tamamen varsayımlara dayalı nahiv illetlerine dair bilgilerle doldurulmuş ve bazı konular için içinden çıkılmaz hale getirilmiştir.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE SINIRLARI

İbnul-Varrâk'ın nahvin illetleri hakkındaki görüşleri incelenecek ve çoğunlukla İbnul-Varrâk'ın kendi görüşlerine yer verilerek nahiv illetlerinin özellikleri ve çeşitleri hakkında bilgi verilecektir. Bunun yanı sıra, İbnul-Varrâk'ın hayatı ve ilmi performansı ile ilgili konulardan bahsedilerek bu konuda klasik nahivcilerin de görüşlerine yer verilecektir. Bütün bunlardan bahsedilerken nahivle ilgili yazılmış diğer eserlerden de yararlanılacaktır. İbnul-Varrâk'ın İlelu'n-Nahv adlı eserinde bulunan tartışmalı konular üzerinde durulacaktır.

IV. ARAPÇA GRAMERİNDE İLLET VE TARİFİ

İnsanoğlunun eşyanın sebebini sorup araştırması doğaldır. Dil kurallarının sebeplerinin sorulması ve araştırılması da bu kabildendir. Arap dili nahvinin doğuşu ve gramer kurallarının tespitine paralel olarak bu kuralların gerekçeleri anlamına gelen nahiv illetleri de belirlenmiştir. Yapılan araştırmalar Arap dili nahiv illetleri tarihinin, Arap nahiv tarihi ile birlikte geliştiğini göstermiştir. Öte yandan nahiv illetleri üzerinde yapılan araştırmalar, nahvin diğer ilimlerden etkilendiğini ortaya koymuştur.¹

Arap dilinde nahiv illetleri; “İllet” (عِلَّة) bu kelimenin çoğulu olan “İlet” (عِلَل), ve “Talîl” (تَعْلِيل) kavramları ile ifade edilmektedir. Talîl kelimesi “allele” (عَلَل) fiilinin mastarı olup birini bir şey ile avutup oyalama, meşgul etme, sebeplendirme, sebeplerini açıklama ve delil ile ispat etme anlamlarına gelmektedir.² Çoğulu “İlet” (عِلَل) olarak gelen “İllet” (عِلَّة) ise, “hastalık”, “birini meşgul eden şey”³ ve “bir şeyin sebebi” gibi anlamlara gelmektedir.⁴ Terim olarak ise, Arap dili gramer kurallarının sebeplerine nahiv

¹ el-Mubârek, Mâzin el-Mubârek, *en-Nahvu'l-Arabî el-İlletu'n-Nahviyye: neş'etuhâ ve tetavvuruhâ*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1981, s. 5.

² İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1416/1996, IX, s. 367; Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdulkâdir er-Râzi, *Muhtâru's-Sihâh*, Beyrut, 1995, s. 189.

³ el-Ferâhidî, el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzumi, İbrahim es-Samarra'i, yay.y., y.y., I, s. 88

⁴ Ma'luf, Luis Ma'luf, *el-Muncid*, Beyrut, 1951, s. 548; Komisyon, *el-Mûcemu'l-Vasît*, Dâru Umrân, y.y., 1985, II, s. 646.

illetleri denmektedir.⁵ Mutlak anlamda ise illet; bir şeyin temeli ve muhtaç olduğu şeydir. İhtiyaç duyan şey varlık, yokluk ve mahiyet olabilir.⁶

Nahiv İletleri, Arapların belirli şekillerde konuşmalarının hikmetini açıklamaktadır.⁷ Nahivde illet kavramı ile bir kuralın konulmasının sebepleri kastedilmektedir. Buna göre talîl, bir kuralın sebeplerini açıklayıp delillerle ispat etmek anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle nahiv illetlerinin tespit edilmesi, “dilin görünen şeklinin arka planına nüfuz etme ve neden o şekilde olduğunun sebeplerini araştırma çabası”⁸ olarak da açıklanabilir. Nahiv illetleri için başka tarifler de yapılmıştır.⁹

Talîl hicri IV. asırda İbn Ebî İshâk el-Hadramî’den İbnu’l-Varrâk zamanına kadar klasik nahivcilerin üzerinde yoğunlaştığı konulardan biri sayılmaktadır. Bu zamanda yaşamış nahivciler farklı görüşler sunmaya çalışmışlardır. Bunlardan bir kısmı illet ve türleri hakkında aşırıya gitmiş, bir kısmı da orta yolu tutmaya çalışmışlardır.¹⁰

Sistemlerini kurmada âmili ve kıyası esas alan nahivciler, bunlara bağlı olarak ortaya konan kuralların gerekçelerini de açıklamaya çalışmış ve bu gerekçelendirme (talîl) işlemine oldukça önem vermişlerdir. Ancak kuralların veya kullanımın nedenlerini bulma veya bilme, dili kullanabilme açısından fazla bir önem arz etmemesine rağmen birçok konuda gerekçelendirme yoluna gidilmiş ve hatta bazen bir gerekçe ile yetinilmeyip gerekçenin gerekçesi bile sorgulanır olmuş ve illeti konu edinen ayrı kitaplar yazılmıştır. Kuralların gerekçelerinin araştırılması dilde felsefî eğilimin bir sonucudur.¹¹ Ayrıca bir ilim dalında faydalı sonuçlar vermesi mümkün olan gerekçeleri açıklama eğilimi eğer sonuçlar sağlam öncüllere dayanıyorsa bir bilgi ifade ederken

⁵ Ergin, Mehmet Cevat, “Arap Dilinde Nahiv İletleri Üzerine”, *Mârife*, yıl.9, sayı.1, bahar 2009, s. 159.

⁶ el-Kefevî, Ebu’l-Bekâ Eyyub b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, *Kulliyât, Dâru’n-Neşr*, Beyrut, 1998, s. 250.

⁷ Abduddâim, Muhammed Hâşim Abduddâim, “et-Talîl İnde’n-Nuhât”, *Mecelletu’l-Bahsi’l-İlmi ve’t-Turâsi’l-İslam*, Mekke, 1980, III, s. 135.

⁸ Sâdik, Muhammed Selîm, *Cuhûdu Ebi’l-Bekâ el-Ukberî en-Nahviyye fî Kitâbeyhi: İrabi’l-Kur’an ve İrabi’l-Hadis*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Musul Üniv. Edebiyat Fak, 1409/1988, s. 164.

⁹ el-Mubârek, *a,g,e*, s. 90.

¹⁰ el-Varrâk, Ebu’l-Hasan Muhammed b. Abdillâh el-Varrâk, *İlelu’n-Nahv*, Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, 1. baskı, Beyrut, 2002, s. 90.

¹¹ Güler, İsmail, *Nahvi Kolaylaştırma Çabaları*, Rehber Yayıncılık, Bursa, 2006, s. 39.

nahiv kitaplarındaki illetler zanna dayanan türden olduklarından fazla bir değer ifade etmezler.¹²

Dilde hangi tür illetlerin kullanımda ve öğretimde gerekli olduğu konusunda klasik nahivcilerden İbn Madâ önemli görüşler söylemiştir. O, öğretim amaçlı illetlerin Arap diline bakılarak çıkarılabilecek ve dili kullanmaya yarayacak türden olduğunu söyler. Diğer illetleri de üç ad altında ele alır. Birinci kısım kesin illetler olup dili öğrenmede yararlı olmaktan öte Arapların dillerini kullanmada hikmetli davrandıklarını göstermeye yarar. Örneğin söyleme zorluğundan dolayı, ister bir kelimedede, isterse ayrı kelimelerde bulunsun, biri illet harfi olmadığı sürece Arapların iki sakin harfi yan yana getirmemeleridir.

Ayrıca kıyasî olan illetlerde soranı ikna edici bir yön bulursa da bu çok belirgin, kuvvetli bir gerekçe değildir. Örneğin muzâri fiilin mûrab olma nedenini nahivciler isme benzemesine bağlarlar. İsimlerde İrâb farklı anlamları dile getirmek için olduğu gibi fiildeki İrâbın da gerekçesi aynıdır. (لا يضربُ زيدُ عمراً) “Zeyd Ömere vurmuyor” cümlesinde (يضربُ) fiili merfû okunduğundan olumsuzluk (*nefiy*), meczum okunduğunda olumsuz emir (*nehiy*) anlaşılır. Yani muzâri fiilin mûrab oluşunu isme benzeterek açıklamak yerine anlam gereği İrâba konu olduğunu söylemek daha doğrudur.¹³ Üçüncü gruptan saydığı fasit illetlere Muberrred’den (v. 286 h.) aktardığı bir örneği verir; onun fiile bitişen ve çoğul bayanları gösteren (النون) harfinin fethalı olmasını kendinden önceki harfin harekesinin sakin olmasına bağladığını, ardından dönüp bu son harfin sakin olmasını da (النون) harfinin fethalı olması ile açıklayarak çelişkiye düştüğünü gösterir.¹⁴ Bu illetler kabul edilebilir veya edilemez olsalar da dili kullanmada değeri olmayan ve ihtiyaç duyulmayan bilgiler olduğundan terk edilmeleri gerekir.¹⁵

İbnu’s-Serrâc (ö. 316/929), nahvin illetlerini kullanımda yarar sağlayıp-sağlamama açısından ikiye ayırmaktadır. Ona göre, her fâil merfûdur örneğindeki birinci

¹² İyd Muhammed, *Usûlü'n-Nahvi'l-Arabî fi Nazari'n-Nuhât ve Re'yi İbn Madâ ve Dav'i İlmi'l-uğati'l-Hadis*, Kâhire, 1997, s. 113.

¹³ İbn Madâ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed İbn Madâ, *Kitâbu'r-Red Ale'n-Nuhât*, Dâru'l-Maârif, Kahire, 1982, s. 133; Güler, (adı geçen eserinden alıntı), s. 42.

¹⁴ Güler, *a, g, e*, s. 42.

¹⁵ Age, s. 42.

grup illet Arapların sözlerini anlamaya yarar. O, fâil niçin merfûdur? Gibi soruların cevabı olan illtleri ikinci grupta değerlendirmekte ve bunların dili öğrenmede bir faydasının olmayacağını belirtmektedir.¹⁶

V. NAHİV İLLETLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

İnsanoğlu, konuştuğu zaman ifade şeklinin sebebini/illetini düşünmez. Çünkü konuşma, zorlanmaksızın ve ne konuştuğunu düşünmeksizin adeta kişinin diline akar. Buna göre Arapların, dilin tabiatına uygun olan bazı fitri illetlere bunların illet olduklarını bilmeden ve konuşurken doğal olarak zorlanmadan riayet ettikleri söylenebilir. Nitekim buna paralel olarak el-Halil b. Ahmed (ö. 175/791), kendisine ortaya koyduğu nahiv illetlerini Araplardan mı aldığı yoksa kendisinin mi çıkarttığı sorulduğunda; O, “Arapların kendi seciyelerine göre konuştuklarını, onlardan nakledilmemiş olsa da illetlerinin akıllarında mevcut olduğunu ve kendisinin de buna göre illetleri belirlediği cevabını vermiştir.”¹⁷

Nahiv illetleri tarihi ile nahiv tarihi hemen hemen birlikte başlamıştır. İlk dilcilerden Halil b. Ahmed ile birlikte nahiv illetleri kavramı da ortaya çıkmıştır. Nahiv illetlerinin amacı dilin doğru konuşulmasını sağlamak ve bunun delillerini ortaya koymaktır. ez-Zeccâcî, İbn Cinnî, el-Enbârî ve es-Suyûtî gibi dilciler, illetler konusunu teorik planda ele alan kitaplar yazmışlar ve illetleri çeşitli açılardan sınıflandırmışlardır. İleride anlatılacağı gibi ez-Zeccâcî, nahiv illetlerini talimî, kıyasî ve cedelî olmak üzere üçe ayırmıştır. Nahiv illetleri belirlenirken mantık, fıkıh ve kelam illetlerinden de yararlanılmıştır. Başlangıçta sadece dil konularını niteleyici bir özellik taşıyan illetler giderek felsefî mahiyete bürünmüştür. Tâlimî illetler, dil kurallarının öğretiminde gerekli illetlerdir. Kıyasî ve özellikle cedelî illetler ise, gereksiz tartışmaları içine alan felsefî ve mantıkî tartışmaların yapıldığı bir şekil almıştır. Başta İbn Madâ olmak üzere bazı dilciler bu tür illetleri eleştirerek nahiv kitaplarından çıkarılmaları gerektiğini ifade

¹⁶ İbn Serrâc, Ebû Bekir Muhammed b. Sehl b. Serrâc en-Nahvî el-Bağdâdî, *el-Usûl fi'n-Nahv*, 1. baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1975, I, s. 35.

¹⁷ ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî, *el-İdâh fi İleli'n-Nahv*, Dâru'n-Nafâis, 5. baskı, Beyrut, 1986, s. 65-66.

etmiştir. Dil öğreniminde çokta gerekli olmayan bu illetlerin, bütün kitaplardan değil ama okullarda okutulacak kitaplardan çıkarılması uygun olabilir.¹⁸

Genel kabule göre her nahiv kuralının cüzî ya da küllî bir aklî illetinin olması gerekir. Ayrıca görünür illetlerin yanında, gizli kalan illetler de söz konusudur. Öte yandan illetler, hemen hemen nahiv ile birlikte bilinmekte ve kullanımı çok önceye dayanmaktadır. Nitekim bütün nahiv ekolleri, el-Halil b. Ahmed'den beri illet prensibini esas almışlar ve her nahiv kuralını illetlendirmişlerdir.¹⁹

Ebû Amr b. el-Âlâ'dan önce Ebû İshâk el-Hadramî (ö. 117/736)'nin "nahvi bölümlere ayıran ve illetlendiren, kıyas ve illetleri geliştiren ilk kişi olduğu"²⁰ yönünde bazı rivayetler var ise de bunu destekleyen bulgular mevcut değildir.²¹ Ya da Ebû İshâk'ın nahiv illetlerini açıklayan ilk kişi olduğu kabul edilse bile bu illetlerin mahiyetini ortaya koyan düşünceyi ortaya atan kişi, el-Halil b. Ahmed'dir. Bu sebeple illet konusunda ilk söz sahibi nahivci, el-Halil olarak kabul edilmektedir.²² Luğavî talîl, el-Halil ve Sîbeveyh (ö.180/796) ile başlamış, İbn es-Serrâc (ö. 316/929) ve ez-Zeccâcî (ö. 337/949) ile mantıkî talîl gelişmiş daha sonra İbn Cinnî, el-Enbârî (ö. 577/1180) ve es-Suyûtî (ö. 911/1505) ile usulî talîl dönemi başlamıştır.²³

el-Halil zamanında illetler, bir sözün mahiyetini ortaya koyan dilsel bir yorum niteliğinde olmuştur. Buna göre illet, öncelikle konuşmayı açıklığa kavuşturma girişimidir. Daha sonra bu tür illetlere fark illeti veya karışıklıktan emin olma illeti denilmiştir. İlet, ikinci olarak lafızları telaffuz etmeyi kolaylaştırma girişimidir. Özellikle de kullanımı yaygın olan lafızlar için bu söz konusudur. Bu da dile daha hafif gelenin kullanılması olarak bilinir. el-Halil, luğavî illetleri Araplardan nakletmediğini, bunları kendi düşüncesi ve tefekkürü ile keşfettiğini ifade etmiştir.²⁴ Böylece el-Halil,

¹⁸ Ergin, *a.g.m*, s. 159.

¹⁹ İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Hasâis*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1988, I, s. 49.

²⁰ el-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ*, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün, 1985, s. 27.

²¹ Abduddâim, *a.g.m*, s. 140.

²² el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ*, Ürdün, 1985, s. 45; ez-Zeccâcî, *a.g.e*, (muhakkıkın önsözü)

²³ el-Muhtâr, Muhammed el-Muhtâr Veledü Ebbâh, *Târîhu'n-Nahvi'l-Arabî fî'l-Meşriki ve'l-Meğrib*, yay.y., Beyrut, 2001, s. 34.

²⁴ el-Muhtâr, *a.g.e*, s. 34.

kendisinden sonra gelen nahivcilere salt dil esaslarına dayanarak uygun illetleri araştırmak için bir metot çizmiştir.²⁵

el-Halil, yukarıda geçtiği üzere belirlediği illetleri Araplardan mı aldığı veya kendi mi bulduğu sorusuna vermiş olduğu cevapta²⁶ da görüldüğu gibi talil erken devirlerde başlamış ve dallanıp budaklanarak gelişmiştir.

Sîbeveyh'e gelince kendisinden önce nahiv illetleri konusunda yazanlar olmuşsa da bu konuda elimizde bulunan ilk gramer kitabı Onun "*el-Kitâb*" adlı eseridir. Sîbeveyh, sadece nahiv illetlerini zikretmekle kalmamış, kendisinden önceki dilcilerden nakilde bulunmuştur. Yine O, naklettiği illetlere çeşitli ilavelerde bulunmuş ve bunların kapsamını genişletmiştir.²⁷ Bu illetlere bakıldığında bunların felsefe, cedel ve hayalden uzak ve faraziyeler üzerine inşa edilmeyen, dilin ruhuna yakın illetler olduğu görülecektir.²⁸ Sîbeveyh nahiv kuralının ardından birden fazla illet zikretmemiş ve zikrettiği illete karşı bir cevap tahayyül etmemiş, faraziyeler dile getirmemiştir. Bilâkis Arapların dil zevkine, dile hafif gelene ve dilin gerçeğine dayanmıştır.²⁹ Sîbeveyh illetlendirme yaparken genellikle illet kavramını kullanmadan konuyu izah etmiştir. Örneğin kelimenin kısımlarından olan isimlerin İrabında cezm'in niçin bulunmadığını izah ederken ve tesniyenin İrabını anlatırken illet kavramını kullanmamış, sebep bildiren bir ifade kullanmıştır.³⁰ O, eserinde sadece bir yerde, "*zaid harfler*" konusunda bâbu'l-ilel (illetler bölümü) başlığını kullanmıştır.³¹ Böyle yapmasının yani illet kavramını fazla zikretmemesinin sebebi, el-Kitâb'ında dikkate aldığı esas unsurun, nahiv olmasıdır. İlet kavramını kullandığında da bunu nahiv kuralının tespiti ve teyidi için yapmaktadır. Hicri II. asrın sonuna kadar takip edilen metot da budur. Hicri üçüncü asırda ise illetler, artık nahiv kuralının ayrılmaz bir parçası olmuştur.³²

²⁵ Ergin, *a,g,m*, s. 162.

²⁶ ez-Zeccâci, *a,g,e*, s. 66.

²⁷ el-Mubârek, *a,g,e*, s. 63.

²⁸ Age, s. 57, 58.

²⁹ Age, s. 64-65.

³⁰ Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber Sîbeveyh, *Kitâbu Sîbeveyh*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1317, I, s. 3,4.

³¹ Sîbeveyh, *a,g,e*, II, s. 343.

³² el-Mubârek, *a,g,e*, s. 66-67.

Aynı yüzyılın sonlarında nahiv illetleri, özel bir önem kazanarak nahivcilerin dikkatini çekmiş ve nahivciler arasında birbirlerini imtihan etme vesilesi olmuştu.³³ Bundan sonra nahivcilerin önünde illetler mevzuu açılmış ve birçok nahivci bu konu üzerinde çalışmıştır. Bazıları zahiri İrab hükümleri ile yetinmeyerek olması muhtemel durumların yanı sıra hangi şekillerin olamayacağı üzerinde de fikir yürütmüşler ve bazı faraziyeler üzerinde tartışmalara girişmişlerdir.³⁴

VI. NAHİV İLLETLERİNİ KONU ALAN ESERLER

Nahiv kitaplarının birçoğunda az veya çok nahiv illetleri ele alındığı gibi tümüyle bu konuya hasredilmiş çok sayıda kitap da yazılmıştır. Kutrub adıyla bilinen Ebû Ali Muhammed b. el-Mustenîr (ö. 206/821), Ebû Osman Bekir b. Muhammed el-Mâzinî³⁵ (ö. 248/862) ve Harun b. el-Hâik'in,³⁶ “*İlelu'n-Nahv*” adıyla kitap yazdıkları bilinmektedir. Ayrıca Ebû Ali Hasan b. Abdillâh el-İsfahânî, *Nakdu İleli'n-Nahv*,³⁷ el-Mibreman olarak tanınan Muhammed b. Ali el-Askerî (ö. 345/956), *en-Nahvu'l-Mecmû ale'l-İlel*,³⁸ İbn Keysân Muhammed b. el-Bağdâdî (ö. 320/932), *el-Muhtâr fi İleli'n-Nahv*,³⁹ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Muhellebî, *Şerhu İleli'n-Nahv*,⁴⁰ Ebu'l-Kâsım Said b. Said el-Fârikî (ö. 391/1001), *Taksîmu'l-Âmil ve İleluhâ* gibi değişik isimler altında nahiv illetleri konulu kitaplar yazmışlardır.⁴¹

Ancak bu eserler günümüze ulaşmamıştır. Bununla birlikte bu eserlerin yazılmış olması, nahiv illetlerinin, hicri ikinci yüzyılın sonu ve üçüncü yüzyılın başlarında tek başına kitap konusu haline geldiğini göstermesi açısından önemlidir. Aynı şekilde nahiv kurallarının illetlerini konu edinen kitapların bir kısmında illetler sadece teorik olarak

³³ Age, s. 71.

³⁴ ez-Zeccâcî, *el-İdâh*, (mukaddime kısmı.)

³⁵ Elmalî Hüseyin, “Ebû Osman el-Mâzinî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1994, X, s. 210.

³⁶ el-Hamevî, Ebû Adullâh Şihâbuddîn Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî, *Mûcemu'l-Udebâ*, thk. İhsan Abbâs, Dâru'l-Garbi'l-İslâm, Beyrut, 1993, VI, s. 2762; es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vuât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Fikr, "y.y.", 1399/1979, II, s. 319.

³⁷ el-Hamevî, *a.g.e*, II, s. 763; es-Suyûtî, *Buğye*, I, s. 509.

³⁸ el-Hamevî, *a.g.e*, VI, s. 2574; es-Suyûtî, *Buğye*, I, s. 177.

³⁹ el-Hamevî, *a.g.e*, V, s. 2308.

⁴⁰ Age, I, s. 455; es-Suyûtî, *Buğye*, I, s. 389.

⁴¹ Çelebî Kâtip, *Keşfu'z-Zunûn an Esmâi'l-Kutub ve'l-Funûn*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1992, II, s. 165-166.

nahiv esasları çerçevesinde, bazılarında ise nahiv konuları üzerine uygulamalı olarak nahiv kaidelerinin illetleri/sebepleri biçiminde ortaya konmaya çalışılmıştır.⁴²

A. Nahiv İletlerini Teorik Olarak Ele Alan Kitaplar

Bu konuda yazılan mustakil eserler şulardır:

1. ez-Zeccâcî'nin (ö.337/949) *el-Îdâh* 'ı

Nahiv illetlerini teorik olarak ele alan kitaplardan günümüze ulaşan, en eski eser ez-Zeccâcî'nin *el-Îdâh fî İleli'n-Nahv*'idir. Mâzin el-Mubârek, ez-Zeccâcî'nin *el-Îdâh*'ını bulup tahkik edinceye kadar İbn Cinnî'nin *el-Hasâis*'inin konuyu ele alan ilk kitap olduğu sanılıyordu.⁴³ Daha önce de belirttiğimiz gibi bu dönemde illetler konusuna tahsis edilen kitaplarda artış olmuş, illetler taksim edilmeye başlamış, nahiv araştırmaları üzerine felsefenin etkisi artmış ve nahivcilerin çoğu bundan etkilenmişlerdir.⁴⁴

ez-Zeccâcî'nin *el-Îdâh*'ı incelendiğinde eserin alışlagelmiş bir nahiv kitabı olmadığı hemen görülecektir. ez-Zeccâcî burada, Arap nahvinin temel yapısını, mantığını, kural belirlemedeki sebepleri ortaya koymak ve bu sebepleri sorgulamak istemektedir.⁴⁵ ez-Zeccâcî, kitabına diğer nahiv kitapları gibi kelimenin kısımları ile başlamış, sonraki bablarda isim, fiil ve harfin tanımları hakkında bilgi vermiştir. Beşinci babda nahiv illetlerini ele almıştır.⁴⁶ Bundan sonra değişik konulardaki kuralları soru-cevap tarzında ortaya koymuş, verdiği cevaplarda da bu kuralların illetlerini zikretmeye çalışmıştır. Muhtelif konularda dönemine kadar bilinen nahiv illetlerini toplamış, bunu yaparken eskilerin görüşlerini nakletmiş, kendi görüşlerini de bunlara eklemiştir. Örneğin, îrâb, hareke midir yoksa harf midir? Sorusunu sormuş, daha sonra “Bize göre Îrâb, hareke olup kelimenin son harfinde yer alır. Eğer Îrâb, harf olsaydı harf üzerinde yer almazdı” şeklinde cevap vererek sebebini de belirtmiştir.⁴⁷ Ortaya koyduğu illetleri inceleyerek bazen tercih ettiği illeti belirlemiş bazen de bu tercihi okuyucuya bırakmıştır.

⁴² Ergin, *a.g.m.*, s. 163.

⁴³ ez-Zeccâcî, *el-Îdâh*, (Şevkî Dayf'ın notu, mukaddime kısmı).

⁴⁴ el-Mubârek, *a.g.e.*, s. 98.

⁴⁵ Mehmet Şirin Çıkar, “ez-Zeccâcî'nin *el-Îdâh fî İleli'n-Nahv* ve *el-Cumel fî'n-Nahv* adlı eserleri bağlamında nahiv ilmine bakışı”, *Nuşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı. 14, Ankara, 2004, s. 72-73.

⁴⁶ ez-Zeccâcî, *a.g.e.*, s. 64.

⁴⁷ Age, s. 72.

2. İbn Cinnî'nin (ö.321/1002) *el-Hasâis*'i

Nahiv illetlerini ele alan diğer bir kitap, İbn Cinnî'nin *el-Hasâis*'idir. O, eserinde nahiv illetleri konusuna geniş yer vermiş, illetleri tarif etmiş, nitelendirmiş, tahlil etmiş ve sınıflandırmıştır. Öyleki bu konuda ne kendisinden önce, ne de sonra kimsenin ulaşamadığı derecede bilgi vermiştir.⁴⁸ İbn Cinnî, *el-Hasâis*'te nahiv illetlerini diğer ilim dallarının illetleri ile kıyaslayarak fıkıh illetlerinden çok, kelimelere daha yakın olduğunu söylemiştir.⁴⁹ Bazı illetlerin zorunluluk taşıdığını söylemiş ve bunların, kelimelere benzediğini ifade etmiş ve örnek olarak kendisinden önce zamme bulunan elifin, vav'a dönüşmesini göstermiştir.⁵⁰ İbn Cinnî daha sonra kelamın illetlerine daha yakın olduğunu söylediği nahiv illetlerinin kelam ilminin illetleri kadar güçlü olmadığını vurgular.⁵¹ Ayrıca konu hakkında açtığı başlığın hemen altında herkesin yaptığı değil, nahivde usta olanların yaptıkları gerekçelendirmeleri ölçü aldığını söyler.⁵² Ayrıca illetlerin tahsisi, illetlerin çatışması, illetin illeti, illetlerin birden fazla örnekte geçerli olması, bir konunun iki illetle birden illetlendirilmesi gibi konuları kitabında etraflıca incelemiştir.⁵³ İbn Cinnî, *el-Hasâis*'te her vesile ile nahiv illetlerini savunmuş ve bunun için "nahiv illetlerinin nahvi bozduğuna inananlara red"⁵⁴ başlığını taşıyan bir bölüm ayırmıştır.

3. el-Enbârî'nin (ö.577/1181) *Lumâ'u'l-Edille*'si

Nahiv illetleri konusunu ele alan kitaplardan biri de el-Enbârî'nin '*Lumâ'u'l-Edille*' adlı kitabıdır. Yazar nahiv esaslarına dair yazdığı bu kitabında, illetin kıyası, bir hükmün birden fazla illetle illetlendirilmesi, hükmün illetle mi yoksa nass ile mi sabit olduğu gibi konulara yer vermiştir. Bu kitap, müellifin diğer bir eseri *el-İğrâb fî Cedeli'l-Îrâb* ile birlikte basılmıştır.⁵⁵

⁴⁸ el-Mubârek, *a.g.e.*, s. 120.

⁴⁹ İbn Cinnî, *a.g.e.*, I, s. 48.

⁵⁰ Age, I, s. 144.

⁵¹ İbn Cinnî, *a.g.e.*, I, s. 50.

⁵² Age, I, s. 48.

⁵³ Age, I, s. 144, 166, 169, 174.

⁵⁴ Age, I, s. 184.

⁵⁵ el-Enbârî, *el-İğrâb fî Cedeli'l-Îrâb ve Lumâ'u'l-Edille*, thk. Said el-Afgani, Matbaatu'l-Câmiâti's-Sûriye, Dimaşk, 1957.

4. es-Suyûtî'nin (ö.911/1505) *el-İktirâh fî İlmi Usûli'n-Nahv'i*

İlletler konusunu teorik olarak ele alan kitaplardan birisi de es-Suyûtî'nin bu çalışmada çokça yararlandığımız *el-İktirâh fî İlmi Usûli'n-Nahv* adlı eseridir. es-Suyûtî de bu eserinde illetler konusuna geniş yer vererek önceki alimlerin konu hakkındaki görüşlerini nakletmiştir.⁵⁶ Kitabının başlangıcında nahiv esasları, nahiv tarifleri ve lafızmana münasebeti gibi konulara değinen müellif, üçüncü bölümde kıyas konusunu ele alarak nahiv illetlerini de çeşitli yönleriyle incelemiştir. Suyûtî'nin buradaki bilgilerde kısmen *'Lumâu'l-Edille'*⁵⁷ ve *el-İdâh'*dan, çoğunlukla da *el-Hasâis'*ten yaralandığı anlaşılmaktadır.⁵⁸ Bunları yaparken naklettiği bilgilerin kaynaklarını belirtmeyi ihmal etmemiş ayrıca daha önce verilen illetle ilgili bilgileri derleyip toplamış, sıralamış ve sınıflandırmıştır.⁵⁹

B. Nahiv İletlerini Konularına Göre Toplayan Kitaplar

Daha öncede isimlerini zikrettiğimiz eserlerden sadece günümüze ulaşanlar hakkında özet olarak bilgi verilmeye çalışılacaktır.

1. Ebu'l-Hasan Muhammed b. Abdullah el-Varrâk'ın (ö: 381/991) *el-İlel fî'n-Nahv'i*

Sebepsiz kural olmayacağı için ortaya konulmuş her kuralın mutlaka mantıklı bir illeti ve sebebinin bulunması şarttır. Ayrıca ihtilaflı konularda ortaya konulan görüşlerin, muhatapları ikna etmesi için de yine delillerle isbatlanması gerekir. Bunlar göz önüne alındığı takdirde illetler konusunun nahiv ilmindeki önemi daha iyi anlaşılacaktır. Nahiv illetlerini tatbiki olarak ele alıp çeşitli konulardaki illetleri ortaya koyan kitapların başında Ebu'l-Hasan Muhammed b. Abdillâh el-Varrâk'ın *el-İlel fî'n-Nahv'i* gelmektedir. el-Varrâk'ın, *el-İlel fî'n-Nahv'i* nahiv ilminde önemli bir yeri olan nahiv illetlerini konularına göre tertip etmiş olan ilk kitaptır.⁶⁰ el-Varrâk, Sîbeveyh'in *el-*

⁵⁶ es-Suyûtî, *el-İktirâh fî İlmi Usûli'n-Nahv*, thk. Muhammed Hasan İsmail, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, 1418/1998, s. 70-96.

⁵⁷ Bkz. el-Enbârî, *Lumâu'l-Edille (el-İğrab ile birlikte)*, s. 117, 121, 122.

⁵⁸ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 70, 71, 73, 74, 75, 80, 82.

⁵⁹ Abduddâim, *a,g,m*, s. 144.

⁶⁰ el-Varrâk, *el-İlel fî'n-Nahv*, yay.y., Dımaşk, 1426/2005, (mukaddime kısmı), s. 5; Mehmet Cevat Ergin, *a,g,m'*den alıntı, s. 165.

Kitâb'ında ele aldığı nahiv konularını açıklamış ve illetlendirmmiştir. Bu bakımdan onun, nahiv illetlerine tahsis edilmiş bir şerhi durumundadır.⁶¹ Mehâ Mâzin el-Mubârek tarafından tahkik edilmiş olan bu kitap, 2001 yılında basılmıştır.⁶²

2. Ebu'l-Bekâ el-Ukberî (ö. 616/1219)'nin *el-Lubâb fî İleli'l-Binâ'i ve'l-Îrâb'ı*

Nahiv illelerinin tespitinde adeta birbirileriyle yarışan nahivcilerin her biri kendi görüş açısına göre yeni bir illetlendirme yaparak bu alandaki maharetini göstermeye çalışmıştır. Ebu'l-Bekâ el-Ukberî de bu alanın öncülerinden olmuştur.⁶³ el-Ukberî'nin *el-Lubâb fî İleli'l-Binâ'i ve'l-Îrâb'ı*⁶⁴ adlı eseri, anlaşılacağı gibi nahiv konularının illetlerini/sebeplerini ortaya koymak amacıyla yazılmıştır. Bu nedenle kitapta nahiv konularının tariflerine, kurallarına ve bunların ayrıntılarına fazla yer verilmemiş, illetler konusu ise önemli bir yer tutmuştur.

el-Ukberî, kendisinden önceki nahivcilerin kitaplarından yararlanarak topladığı illetleri belli bir düzene koyarak sağlam bir yapıya kavuşturmuş, bunun yanında az sayıda da olsa bir takım yeni illetler ortaya koymuş, bileşik olarak verilmiş olan bazı illetleri ise bölümlere ayırmıştır.⁶⁵

3. Alâuddin el-Paluvî'nin, *er-Risâle el-Âlâ'iyye fî'l-İleli'n-Nahviyye kitabı*⁶⁶

Adı dışında pek bilgi edinemediğimiz ancak Türkiyeli olduğu anlaşılan yazar tarafından telif edilen bu kitap, el-Varrâk ve el-Ukberî'nin kitaplarına benzer şekilde nahiv konularını esas alarak soru-cevap tarzında yazılmıştır. Yazar, ön sözünde illetlerin çeşitleri hakkında bilgi vermiş, bu konuda yazılmış kitaplara değinmiş ve kitabı yazmasının amacını; eskilerin olası bir hatasını düzeltmek bir aksiğini gidermek vs.

⁶¹ el-Varrâk, *a.g.e.*, Dimaşk, 2005, s. 6; Ergin, *a.g.m*'den alıntı, s. 166.

⁶² Ergin, *a.g.m*, s. 166.

⁶³ Sâdık, *a.g.e.*, s. 164.

⁶⁴ Kitap hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Cevat Ergin, *el-Ukberî ve el-Lubâb fî İleli'l-Binâ'i ve'l-Îrâb'ı*, Konya, 2002, (basılmamış doktora tezi).

⁶⁵ Ukberî, Ebu'l-Bekâ, Muhibüddin Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah Ukberî, *el-Lubâb fî ileli'l-binâ'i ve'l-îrâb*, thk. Gâzi Muhtâr Talimat, Beyrut, Dârü'l-Fikri'l-Muasır, y.y. 1995/1416. I, s. 33.

⁶⁶ el-Paluvî, Alâuddin el-Paluvî, *er-Risâle el-Âlâ'iyye fî'l-İleli'n-Nahviyye*, yay. y. Suriye, 2004.

olarak belirtmiştir.⁶⁷ Kitap “*İlmu ’n-Nahv*” başlıklı bir konu ile başlamakta ve “*el-Furûk fi’n-Nahv*” konusu ile bitmektedir. Suriyede bulunan *el-Fethu’l-İslâmi* Enstitüsü hocalarından Muhammed Râtib Nablusî de kitaba bir mukaddime yazmıştır.⁶⁸

VII. NAHİV İLLETLERİNİN OLUŞUMUNDA ETKİLİ OLAN UNSURLAR

Nahivciler, kendilerinin de ifade ettikleri gibi illetlerin belirlenmesi konusunda mantık, fıkıh ve kelim ilimlerinden etkilenmiş ve yararlanmışlardır. Nahiv ve mantık ilişkisi oldukça doğaldır. Çünkü nahiv kurallarının yazılması sırasında, mantık konuları içerisinde yer alan tümevarım, tahlil, terkip ve kıyas gibi metotlardan yararlanılmıştır.⁶⁹ Nitekim el-Enbârî “kıyası red eden nahvi red etmiş olur”⁷⁰ diyerek mantık ile nahiv arasındaki sıkı ilişkiyi ortaya koymuştur. Mantık yanında kelim ve fıkıh da nahvi ve nahiv illetlerini etkileyen ilimler olmuştur. Nahivciler fıkıhtan, fakihler de nahivden yararlanmışlardır. İbn Cinnî, dağınık olan nahiv illetlerini bir araya getirdiğini ifade etmiş ve “arkadaşlarımız, Muhammed b. Hasan’ın (ö. 189/705)⁷¹ kitaplarında illetleri bulmuşlar ve oradan almışlardır.” diyerek fıkıh illetlerinden yararlandığını dile getirmiştir.⁷² O daha sonra nahiv illetleri ile fıkıh ve kelim illetleri arasında bir mukayese yaparak şunları söylemiştir; nahiv illetleri fıkıh illetlerinden ziyade kelim illetlerine daha yakındır. Çünkü kelim illetleri, duylara dayandırılmaktadır. Fıkıh illetleri ise sebep olmaktan çok aslında hükümlerin gerçekleşmesinin birtakım emarelerinden ibarettir. İlet olarak değerlendirilebilecek hükmün hikmeti, çoğu zaman kapalı kalmaktadır. Örneğin; hac menasikinin tertibi, abdest ve namazın farzları vb. konular hakkında bir emrin varlığı açıktır. Ama mesela, namazın neden günde beş vakit kılındığı ve rekât sayılarının hikmeti bilinmemektedir. Bunların niçin ve hangi sebeple bu şekilde belirlendikleri konusunda açık bir illet yoktur. Hâlbuki nahiv illetleri, böyle değildir. Mesela; fâilin merfû, mefûlün ise mansub olmasının sebebi, aralarında bir fark olması içindir. Tersî

⁶⁷ Age, s. 13-14.

⁶⁸ Age, s. 3.

⁶⁹ el-Mubârek, *a.g.e.*, s. 74.

⁷⁰ Age, s. 75.

⁷¹ eş-Şeybânî, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Hanefî mezhebinin müctehid fakihlerinden ve Ebu Hanîfe’nin arkadaşlarındandı. Hanefî fikhına dair eserleri vardır. Kehhâle, Ömer Rıza Kehhâle, *Mûcemu’l-Müellifîn*, Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, Beyrut, ts. IX, s. 207.

⁷² İbn Cinnî, *a.g.e.*, I, s. 163.

olamaz mıydı? Diye soranlara da şöyle cevap verilir: mevcut durum, en uygun olanıdır. Ref, nasb'dan daha kuvvetlidir. Fâil ise mefulden daha az kullanılmaktadır. Yani kuvvetli olan Îrâb, az kullanılan kelimeler için, hafif olan Îrâb ise çok kullanılan kelimeler için tahsis edilmiştir. (ميزان) ve (ميعاد) kelimelerindeki vâv'ın yâ'ya dönüştürülmesi de vâv'ın dile daha ağır olmasındandır. Görüldüğü gibi burada da duyular devreye girmiş, doğal olarak dile daha hafif olan kullanımlar tercih edilmiştir.⁷³

İslami ilimleri bütünlükle ele aldığımızda ise, nahve dair ilmi araştırmalar birçok İslami ilimden etkilendiği bilinmektedir. Bunlar arasında Kırâat, Hadis, Kelam, Fıkıh, Fıkıh Usûlü ile diğer başka ilimleri de sayabiliriz.⁷⁴

es-Suyûtî de İbn Cinnî'den naklen nahiv illetlerinin fıkıh illetlerinden çok kelam illetlerine yakın olduğunu belirtmiş, fıkıhçıların delillerinin, ancak bilgilendirme mahiyetinde olup hükümlerin gerçekleşmesinin emareleri olduğunu ifade etmiştir. İbadetlere dair hükümlerin birçoğunda hikmet yönünün ortaya çıktığına dikkat çekerek nahiv illetlerinin bu tarzda olmadığını, hepsinde yahut çoğunda illetin idrak edildiğini ve hikmetin ortaya çıktığını söylemiştir. Ayrıca bir hükmün ortaya çıkmaması hususunda “fakih, bir hükmün illetini ortaya çıkarmaktan aciz kalırsa bu, te'abbudidir (ibadetle alakalı), nahivci aciz kaldığında ise, bu, sema'idir der” sözünü naklederek fıkıh ve nahiv illetleri arasındaki benzerliği vurgulamıştır.⁷⁵

İbn Cinnî, bu izahıyla nahiv illetlerinin, duyulara dayanması açısından; daha çok kelam illetlerine benzediğini, fıkıh illetleri ile arasında fazla benzerlik olmadığını ifade etmektedir. Buna göre nahivcilerin, illetleri oluştururken daha çok kelamcıların illetlerinden yararlandıkları anlaşılmaktadır. Bu durum, nahiv illetleri konusuna değinen bazı nahiv bilgilerinin sözlerinde de görülmektedir.⁷⁶

⁷³ Age, I, s. 48-49.

⁷⁴ eş-Şerif Letruş, “Fıkıh'ın ve Fıkıh Usûlü'nün Arap dili çalışmalarına etkisi”, Çev: Murat Sula, Mâriife, yıl.9, sayı.1, bahar 2009, s. 280; er-Râğib el-İsfahânî, *el-Mufredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Geylâni, Dâru'l-Mâriife, Beyrut, ts. S. 6; Mahmud Süleyman Yâkut, *Mesâdiru't-Turâsi'n-Nahvî*, Kulliyâtü'l-Âdâb, Camiâtu Tanta, 2003, s. 74.

⁷⁵ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 7.

⁷⁶ Ergin, *a,g,m*, s. 168.

ez-Zeccâcî, îrâbın hareke mi yoksa harf mi olduğu konusunun izahında fıkıh illetleri ile nahiv illetleri arasında bir mukayese yapmakta ve şöyle demektedir: “Herhangi bir konuda bir asıl ve kaide bulunup, sonradan birtakım illetlerle bu genel kuraldan ayrılmanın mümkün olduğunu zikrettik. Bu istisnai durum, genel ve asıl kuralı bozmaz. Nitekim bu durum, diğer ilimlerde hatta dini ilimlerde de mevcuttur. Mesela kesin olarak denmektedir ki, namaz erkek ve kadın yetişkinler için farzdır. Sonra bazı illetlerle bu hükmün sakıt olduğunu görmekteyiz. Aynı şekilde “koruma altındaki bir yerden hırsızlık yapanın eli kesilir” hükmü bulunduğu halde bazı durumlarda bu hükmün düştüğü görülmektedir.⁷⁷ Burada yapılan karşılaştırmada fıkıh usûlünün nahiv illetleri üzerindeki etkisi açık bir şekilde görülmektedir.

Fıkıh ve fıkıh usûlünün nahve etkisi hakkında en önemli bilgilerden birisi de fıkıh usûlü ilmi, nahiv ve usûlünden önce ortaya çıkmış olmasıdır. Nahivcilerin kendi usul kitaplarındaki bölümlendirmeler ve terimler fıkıh usûlü kitapları ile benzerdir. Fıkıh usûlü tarihi olarak daha önce olduğu için, bu iki ilimden ikincinin birinci ilimden etkilendiğini⁷⁸ göstermektedir.

Ebu'l-Berakât el-Enbârî, *Lumâu'l-edille* isimli eserinin mukaddimesinde; “Kıyas ve kıyasın terkibu'l-kıyas, kıyasu'l-ilm, kıyasu'ş-şebeh ile kıyasu't-tard vb. kısımları kendisiyle bilinebilen cedel ve nahiv usûlü ilimleri, fıkıh usûlü tarzındadır. Aralarındaki bağlantı apaçıktır. Çünkü nahiv, fıkıh gibi menkulden aklileştirilmiş bir ilimdir”⁷⁹ demektedir.

el-Enbârî, *el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf* adlı kitabını yazma nedenini açıklarken şöyle demektedir: “Arapça sebebiyle benimle irtibat halinde olan bazı fıkıhçılar ve edebiyatçılar, benden İmam Şâfi ve Ebû Hanîfe arasındaki ihtilafı meseleler tarzında Basra ve Kûfe nahiv ekolleri arasındaki ihtilafı içeren muhtasar bir kitap hazırlamamı istediler. Bende yazdığım bu kitapta onların meselelerine uygun metodu takip ettim.”⁸⁰

⁷⁷ ez-Zeccâcî, *a,g,e.*, s. 72-73; Abduddâim, *a,g,m.*, s. 136.

⁷⁸ Yâkut, Ahmed Süleyman Yâkut, *Zâhiretu'l-Îrâb fi'n-Nahvi'l-Arabî*, Dîvânu Matbuati'l-Camiyye, Cezair, 1983, s. 79.

⁷⁹ Yâkut, s. 157.

⁸⁰ Abduddâim, *a,g,m.*, s. 136.

es-Suyûtî de *el-İktirâh fî Usûli'n-Nahv* kitabının ön sözünde; “Fıkıh usûlü, fıkha nisbet ile ne ise, nahiv usûlü de nahve nisbet ile odur” demiştir.⁸¹

Nahiv illetlerinin ilişkili olduğu bir başka ilim de mantıktır. el-Enbârî, nass'ın bulunduğu yerde hükmün nass ile mi yoksa illet ile mi sabit olacağı hususunu anlatırken mantıki tahliller yapmış, çoğunluğun; hükmün illetle sabit olacağı görüşünde olduklarını belirtmiştir. Şayet hükmün nass ile sabit olduğu kabul edilirse bunun, kıyas kapısının kapanmasına sebep olacağını söyleyerek hükmün nass ile sabit olmasının, muhâl olduğunu ifade etmiştir.⁸²

Bütün bunları göz önüne alarak, nahivcilerin, nahiv illetlerini oluştururken fıkıh ve kelam illetlerinden yararlandıkları söylenebilir. İletlendirme konusunda nahivciler akli illetleri kelamcılardan, akli olmayan illetleri ise fıkıhçılardan almışlardır.⁸³ Ayrıca nahivciler, doğal olarak mantık ilmini de okumuşlar ve illetleri tespit etmede mantık kurallarını uygulamışlardır. Buna göre fıkıh, kelam ve mantık ilimlerinin nahiv illetlerinin oluşumunda etkili olan temel ilimler oldukları ifade edilebilir.

VIII. NAHİV İLLETLERİNİN GELİŞİMİ

Nahiv illetleri, ortaya çıkışından itibaren gelişimine devam etmiş ve gelişip yayıldıkça nahiv kaideleri üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olmuştur.⁸⁴ Hicrî dördüncü yüzyılın başında nahiv yöntemlerine kelamcıların görüşleri ve Aristo mantığının formları sızmış, nahiv illetleri araştırmaları, dil kurallarını niteleyici özelliğini aşan bir şekil almıştır.⁸⁵ Nahiv illetleri, mantıkî bir boyaya bürünmüş, öyleki, nahve sadece mantıki açıdan bakılır olmuştur. Ebu'l-Hasen er-Rummâni (ö. 384/994), nahvi mantıkla mezceden nahivcilerdendir. Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987), onun hakkında “eğer nahiv,

⁸¹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 10.

⁸² el-Enbârî, *Lumâu'l-edille* (el-İğrâb ile birlikte), s. 121.

⁸³ el-Mubârek, *a,g,e.*, s. 117.

⁸⁴ Sâdik, *a,g,e.*, s. 166.

⁸⁵ el-Muhtâr, *a,g,e.*, s. 35.

er-Rummâni'nin dediği gibi bir şey ise bizim nahivle bir ilgimiz yoktur. Yok, eğer bizim dediğimiz gibi ise o takdirde onun nahivle bir ilgisi yoktur" demiştir.⁸⁶

Böylelikle hicrî dördüncü asır, felsefenin nahvi tamamen kapladığı nahiv ile fıkıh ve kelim esasları arasında bağların oluştuğu ve nahivcilerin fakih ve kelimcilerin telif tarzında kitap yazdıkları bir dönem olmuştur.⁸⁷

Ebû Ali el-Fârisî ve İbn Cinnî'nin temsil ettiği bu dönemi aynı zamanda Arap dili çalışmalarının zirvesi olarak da kabul etmek mümkündür. Çünkü bundan sonra bu konuda yazılmış olan kitapların genelde öncekiler üzerine yapılmış şerh, ihtisar (özet) ve ta'lik (ekleme)lerden fazla bir şey olmadıkları görülmektedir.⁸⁸

Nahiv kitapları üzerindeki fıkhi üslup etkisi, İbn Cinnî'den sonra da devam etmiş, el-Enbârî, bu üslubu taklit etmede daha da ileri giderek, nahivdeki ihtilafli meseleler üzerine, fıkıhtaki ihtilafli meselelere benzer bir şekilde bir kitap yazmıştır. Nahiv üzerindeki nazari (yahut cedelî) araştırmalar, kendine mahsus kuralları ve hükümleri olan bir ilim haline gelmiştir.⁸⁹

Nahiv kurallarını gerekçelendirme erken devirlerde başlamış ve dallanıp budaklanarak gelişmiştir. Bu gelişmeyi modern dilcilerden olan Yâsirî şöyle maddeleştirmiştir;

1. Gerekçelendirme önceleri zevk ve hisse dayalı iken daha sonra felsefî ve kelami bir hal almıştır.
2. Gramatik gerekçelendirme fıkıh ve kelam ilimlerinin gerekçelendirmesiyle aynı tarihlerde başlamış ve birbirlerini etkilemişlerdir. Ama burada kaydetmek gerekir ki, bu etkilenmede Arap dili diğerlerine göre daha fazla nasibini almıştır.
3. Nahivciler illeti üçe ayırmış olsa da öğretim amaçlı olanların dışındaki

⁸⁶ es-Suyûtî, *Buğye*, II, s. 181.

⁸⁷ Age, s. 129.

⁸⁸ Age, s. 131.

⁸⁹ Age, s. 146.

diğer iki kısım zanna ve hayale dayandığından toptan terkedilebilir. İlk dönem nahivcilerinin illetleri öğretim amaçlı iken daha sonrakilerin Arap dili kullanımını ile herhangi bir ilgisi yoktur. Ancak öncekilerin yolundan gidenlerle, felsefi bir yol tutanlar arasında mücadele sürekli var olagelmıştır.

4. Nahivciler Aristo'nun dörde ayırdığı maddi, sūrî, fâil ve gâi illetlerden sonuncusu olan gai (ereksel) nedeni bolca kullanmışlardır. Ancak diğer bilimlerde bir şeyin nedeni araştırılırken sağlam öncüllere dayanılmış, nahivde ise bu öncüller zandan öteye geçememiştir.
5. Doğru ve sağlam öncüllere dayanmayan nahvin illetleri konusunda nahivciler çokca anlaşmazlığa düşmüş ve kuralların açıklanmasından farklı gerekçeler ileri sürülmüştür. Bu da bir konuda birçok görüşün ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁹⁰

⁹⁰ el-Yâsirî, Ali Muzhir el-Yâsirî, *el-Fikru'n-Nahvi Inde'l-Arab*, 1. baskı, Dâru'l-Arabî li'l-Mevsuât, Beyrut, 2003, s. 270.

BİRİNCİ BÖLÜM
İBNU'L-VARRÂK'IN HAYATI VE ESERLERİ

I. İBNU'L-VARRÂK'IN HAYATI

A. Adı

Üzerinde çalıştığımız nahivcinin tam adı Ebu'l-Hasan Muhammed b. Abdillâh b. Abbâs el-Bağdâdî'dir. Meşhur lakabı ise İbnu'l-Varrâk'dır.¹ O, Nahvin usûlü ve illetlerini bilme konusunda önde gelen nahivcilerden sayılır.² Ebû Said es-Sîrâfî'nin damadıdır.³ İbnu'l-Varrâk'ın hayatını inceleyenler onun nahvin gerekçeleri konusunda çok yetenekli olduğunu bildirmişlerdir. Şüphesiz İbnu'l-Varrâk bu başarıya ulaşmada yetenekli âlimlerden yardım almıştır.⁴

B. Nisbesi

Nisbesi “*el-Varrâk*” olarak tanınır ve kitab çoğaltan anlamına gelmektedir.⁵ Nisbesinden anlaşılan odur ki, İbnu'l-Varrâk bu mesleği yapmıştır. Aynı zamanda babası ve dedesi de bu meslekle meşgul olmuşlardır.⁶ Çünkü o zamanlar bir âlim makam sahibi olamadığında hayatını sürdürebilmek için bir meslek icra etmek zorunda idi. Yine aynı nisbeyi taşıyanların çokluğundan anlaşıldığı kadarıyla onun zamanında bu işi yapan âlim sayısı çoktu. Zira o devirde günümüzdeki gibi yayın ve basın evleri mevcut değildi ve bu işler bu mesleğe sahip olan kişiler tarafından yürütülmekteydi.⁷

¹ İbn Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, Dâru'l-Mârifet, Beyrut, ts. 95; el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ*, Dâru Nahda, Mısır, 1967, s. 337; el-Kıfî, Cemâluddin Ebu'l-Hasan Ali b. Yusuf el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhu'n-Nuhât*, Dâru'l-Kutubu'l-Misriyye, 1. baskı, Kahire, 1955, III, s. 165; es-Safedî, Salâhuddin Halil b. Eybek es-Safedî, *Kitâbu'l-Vâfi'l-Vefeyât*, Dâru'n-Nâşir, 2. baskı, Fransa, 1972, III, s. 329; el-Firuzabâdî, Mecduddin Muhammed b. Yâkup el-Firuzabâdî, *el-Bulğa fî Târîhi Eimmeti'l-Luğa*, Dimeşk, 1972, s. 228; Kehhâle, *a.g.e.*, X, s. 221; İsmail Paşa b. Muhammed Emin b. Mirselim el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, el-Mektebetü'l-Faysaliyye, 3. baskı, İstanbul, 1990, II, s. 52, Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, Ankara, 1972, II, s. 1160.

² Firuzabâdî, *a.g.e.*, s. 228; el-Kıfî, *a.g.e.*, III, s. 165.

³ es-Suyûtî, *Buğye*, I, s. 129.

⁴ el-Varrâk, *a.g.e.*, (Nassâr tahkiki, muhakkıkın sözü) s. 8.

⁵ ez-Zehbî, Ebu Abdullâh Muhammed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehbî, *el-Müştebeh fî'r-Ricâl*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1. baskı, 1962, s. 659.

⁶ el-Varrâk, *a.g.e.*, Nassâr tahkiki, (muhakkıkın sözü) s. 8.

⁷ Mez Adam, *el-Hadâratu'l-İslamiyye fî'l-Karni'r-Râbi'l-Hicriyyi*, Dâru'l-Kitâb el-Arabî, 3. baskı, Kahire, 1947, I, s. 341.

Kaydetmek gerekirken, o devirde bu mesleğe sahip olmak herkesin yapabileceği bir iş değildi.⁸ Bu meslekde kâğıtla meşğul olduğu için meslek sahibine “*el-Kâğidî*” adı verilirdi. Ancak bu terim zamanla terkedilmiştir.⁹

C. Künyesi

Yaygın örfе göre bir âlimin tanınması için ona bir künye takılır. İbnu'l-Varrâk'ın meşhur olan künyesi Ebu'l-Hasan'dır. Kendisi “*İlelu'n-Nahv*” adlı eserinin başında Ebu'l-Hasan künyesini zikretmiştir.¹⁰

D. Ailesi

Ailesi hakkında bize detaylı bir bilgi verecek herhangi bir kaynak bulunmamaktadır. Her ne kadar nahivciler ve usulcüler, onun hakkında bilgi vermiş olsalar da ailesi ile ilgili bilgiler hemen hemen yok durumundadır.¹¹ Ailesi ile ilgili olarak bize ulaşan tek bilgi onun Bağdatlı olmasıdır.¹²

E. Hocaları

Hocaları hakkında da herhangi bir bilgi alabileceğimiz bir kaynak bulunmamaktadır. Sadece Suyûtî onun bir hocasının ismini bildirmiştir ki, adı Ebû Bekir Muhammed b. Hasan b. Miksem'dir. İbnu'l-Varrâk ondan rivayetde bulunmuştur.¹³ Aynı şekilde, el-Kıftî'nin “*İnbâhur-Ruvât*” adlı eserinde de İbn Mektum'un şöyle dediğini nakleder: “İbnu'l-Varrâk Kur'ân'ı rivayetleriyle Ebû Bekir Muhammed b. Miksem'e okumuş ve İbnu'l-Varrâk ondan rivayette bulunmuştur.”¹⁴

⁸ el-Varrâk, *a.g.e.*, Nassâr tahkiki, (muhakkıkın sözü) s. 8.

⁹ ez-Zehebî, *a.g.e.*, s. 659.

¹⁰ el-Varrâk, *a.g.e.*, (Nassâr tahkiki), s. 181.

¹¹ el-Varrâk, *a.g.e.*, (muhakkıkın sözü) s. 10.

¹² Kıftî, *a.g.e.*, III s. 165.

¹³ Suyûtî, *Buğye*, I, s. 129.

¹⁴ Kıftî, *a.g.e.*, III, s. 165.

F. Talebeleri

Suyûtîden başka hiçbir kaynak onun talebelerinden bahsetmez. O da sadece bir talebesinden bahsetmiştir ki, adı Ebû Ali el-Ahvâzi'dir.¹⁵ O, İbnu'l-Varrâk'dan rivayetde bulunmuştur.¹⁶

G. Klasik Nahivcilerin Onun Hakkındaki Görüşleri

Klasik nahivcilerin onun hakkındaki farklı görüşleri olsa da hepsi onun iyi bir nahivci olduğunda müttefiktir. Çünkü tüm kaynaklar ondan bahsederken adını nahivci lakabıyla zikretmiştir.¹⁷

Ebu'l-Berakât el-Enbârî (v. 577 h.), onun hakkında şöyle der: "İbnu'l-Varrâk nahvin gerekçeleri konusunda çok yetenekliydi."¹⁸ el-Kıftî'nin (v. 466 h.), onun hakkındaki kanaati ise şöyledir: "İbnu'l-Varrâk nahvin gerekçeleri konusunda çok bilgiliydi ve nahivle ilgili çok güzel kitaplar tasnif etmiştir."¹⁹ el-Firuzabâdî ise şöyle der: "İbnu'l-Varrâk Arapçanın imamıdır."²⁰ Bazı nahivciler de onu Ebû Tâlib el-Abdî tabakasından sayarlar.²¹

H. Vefatı

İbnu'l-Varrâk'ın vefatı ile ilgili ittifak edilen tarih hicri 381'dir. Vefatıyla ilgili başka bir bilgi günümüze ulaşmamıştır.²²

II. İBNU'L-VARRÂK'IN ESERLERİ

İbnu'l-Varrâk'ın yaşamış olduğu IV. asır İslam ilimlerinin zirveye ulaştığı bir devir olmuştur. Bu asırda birçok âlim, ilim tahsil etmek ve eserler yazmak için âdeta

¹⁵ Tam olarak adı Hasan b. Ali b. İbrâhim'dir. (v. 446 h.), Ebû Abdullah Şihabuddin Yâkut b. Abdullah Yâkut el-Hamevî, *Mücemü'l-Üdebâ*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts. IX, s. 34.

¹⁶ Suyûtî, *Buğye*, I, s. 129.

¹⁷ el-Varrâk, *a.g.e.*, (Nassâr tahkiki, muhakkıkın sözü) s. 11.

¹⁸ Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 337.

¹⁹ Kıftî, *a.g.e.*, III, s. 165.

²⁰ Firuzabâdî, *a.g.e.*, s. 228.

²¹ Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 337; Safedî, *a.g.e.*, III, s. 329.

²² Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 337; Kıftî, *a.g.e.*, III s. 165; Safedî, *a.g.e.*, III, s. 329; Suyûtî, *Buğye*, I, s. 129; Kehhâle, *a.g.e.*, X, s. 221.

yarıymıştır. O çağda çoğunlukla nahiv ve sarf gibi dille ilgili konular üzerinde eserler yazılmıştır.²³

Eserler yazarlarının düşüncelerini yansıtmakla birlikte ilim talebelerinin yollarını da kolaylaştırır. İbnu'l-Varrâk da Arap dili ve nahiv konusunda birçok eser telif etmiştir. Bu eserlerin bazılarını kendisi “*İlelu'n-Nahv*” adlı eserinde zikretmiştir. Onun eserlerinden günümüze sadece “*İlelu'n-Nahv*” ulaşmıştır. Ebû Hayyân el-Endelüsî de “*Tezkiratu'n-Nuhât*” adlı eserinde²⁴ İbnu'l-Varrâk'ın “*İlelu'n-Nahv*” adlı eserinden nakilde bulunmuştur.²⁵ Onun geri kalan eserlerinin günümüze kadar ulaşamamasının sebebi olarak iki ihtimal vardır.

1. Bazı dönem âlimleri kendi muasırlarının tasniflerini sırf kıskançlık sebebiyle talebelerine ya gizlemelerini ya da yok etmelerini emretmeleridir.
2. Âlimin kitaplara düşkünlüğü ve onların kaybolması endişesiyle o eserleri gizli yere koymasındır. Daha sonraları okumak ve faydalanmak isteyenler için o eserlere ulaşmak zor olmuştur.²⁶

İbnu'l-Varrâk'ın eserleri şunlardır:

A. Şerhu Kitâbi Sîbeveyh

Bu eser adından da malum olduğu üzere İbnu'l-Varrâk'ın Sîbeveyh'in ‘*el-Kitâb*’ adlı eserine yazdığı şerhidir. Ama daha önce zikrettiğimiz gibi bu eser günümüze ulaşmamış ve hakkında herhangi bir bilgi nakledilmemiştir. Bu eserin İbnu'l-Varrâka ait olduğu hakkında bilgi içeren tek kaynak yine kendisinin ‘*İlelu'n-Nahv*’ adlı eseridir. İbnu'l-Varrâk “*İlelu'n-Nahv*” adlı eserinin değişik yerlerinde “*Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*” adlı eserine atıfta bulunmuştur.²⁷

²³ Zeccâcî, *a.g.e.*, s. 1.

²⁴ Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf el-Ğirmâtî el-Endelüsî, *Tezkiratu'n-Nuhât*, Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut, 1986, s. 109.

²⁵ el-Varrâk, *a.g.e.*, (Nassâr tahkiki), s. 517.

²⁶ Age, (muhakkıkın sözü) s. 12.

²⁷ Age, s. 386, 425, 280, 304, 400, 409, 619, 744.

B. İlelu'n-Nahv

İbnu'l-Varrâk'ın bu eseri konumuza kaynaklık eden ve elimizde olan yegâne eserdir. Bazı müellifler bu eseri “*el-İlel fi'n-Nahv*” diye adlandırmışlar. İbn Nedîm,²⁸ el-Kıftî,²⁹ es-Safedî,³⁰ el-Firuzabâdî,³¹ es-Suyûtî,³² İsmail Paşa,³³ Hacı Halîfe³⁴ ve Kehhâle³⁵de eserin adını “*İlel'ul-Varrâk fi'n-Nahv*” diye zikretmişlerdir.

Bu esere “*İlelu'n-Nahv*” adının verilmesinin sebebi yukarıda zikrettiğimiz kaynakların hepsinde adın aynı biçimde geçiyor olmasıdır. Kaynakların verdiği bilgilerden de anlaşıldığı gibi eserin en uygun olan adı tahkikçinin zikrettiği “*İlelu'n-Nahv*” başlığıdır. Bu eser İbnu'l-Varrâk'ın bize ulaşan tek eseri olduğu için bu konularde daha detaylı işlenecektir.

C. el-Fusul fi Nüketi'l-Usul

Bu eser “*Şerhu Muhtasari Ebî Ömer el-Cermî el-Ekber*” olarak bilinir. Ebu'l-Berakât el-Enbârî,³⁶ Kehhâle³⁷ ve İsmail Paşa el-Bağdâdî³⁸ bu eserden bahsetmişlerdir. Ama bu eser günümüze kadar ulaşmamıştır.³⁹ Bu eserin İbnu'l-Varrâk'a ait olduğunda iki şüphe bulunmaktadır:

1. Safedî'nin zikrettiğine göre bu eser Sîrâfî'ye aittir.⁴⁰ Ama bu imkânsızdır. Çünkü Sîrâfî'nin bu adda bir eseri bulunmamaktadır. Aynı zamanda İbnu'l-Varrâk'ın eserleri hakkında bilgi veren bütün kaynaklar bu eserin kendisine ait olduğunu bildirmişlerdir.⁴¹

²⁸ İbn Nedîm, *a.g.e.*, s. 87.

²⁹ Kıftî, *a.g.e.*, III, s. 165.

³⁰ Safedî, *a.g.e.*, III, s. 329.

³¹ Firuzabâdî, *a.g.e.*, s. 228.

³² Suyûtî, *Buğye*, I, s. 129.

³³ İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, s. 52.

³⁴ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, Ankara, 1972, II, s. 1160.

³⁵ Kehhâle, *a.g.e.*, X, s. 221.

³⁶ Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 337.

³⁷ Kehhâle, *a.g.e.*, X, s. 221.

³⁸ İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, s. 52.

³⁹ el-Varrâk, *a.g.e.*, (Nassâr tahkiki, muhakkıkın sözü) s. 12.

⁴⁰ Safedî, *a.g.e.*, III, s. 329.

⁴¹ el-Varrâk, *İlelu'n-Nahv*, thk. Muhammed Câsim Muhammed ed-Dervîş, Mektebetü'r-Râşid, 1. baskı, Riyad, 1999, s. 18.

2. İsmail Paşa'nın zikrettiğine göre, bu eser “*Şerhu Mukaddemeti 'l-Cermi*”dir.⁴² Bu bilgi de asılsızdır. Çünkü el-Cermî'nin böyle bir eseri bulunmamaktadır. El-Cermî'nin eserleri hakkında bilgi içeren kaynaklar onun “*Muhtasar fi'n-Nahv*” adlı eserinden bahsetmişlerdir.⁴³

D. Minhâcu'l-Fikr fi'l-Hayal

Bu eseri İsmail Paşa,⁴⁴ Hacı Halîfe⁴⁵ ve Kehhâle⁴⁶ zikretmişler. Mâalesef, İbnu'l-Varrâk'ın bu eseri de günümüze kadar ulaşmamış olduğundan bu eser hakkında da hiç bir bilgi bulunmamaktadır.

E. el-Hidâye

İbnu'l-Varrâk'ın sonuncu eseri olan “*el-Hidâye*”, “*Şerhu Muhtasari Ebî Ömer el-Cermî el-Esğâr*” olarak bilinir. İbn Nedîm,⁴⁷ Ebu'l-Berakât el-Enbârî,⁴⁸ el-Kıftî,⁴⁹ es-Safedî,⁵⁰ el-Firuzabâdî,⁵¹ es-Suyûtî⁵² ve İsmail Paşa⁵³ bu eserden bahsetmişlerdir. İbnu'l-Varrâk'ın bu eseri de günümüze kadar ulaşmamıştır. Aynı şekilde bu eser hakkında da bir bilgi bulunmamaktadır.

III. İBNU'L-VARRÂK'IN BAĞLI OLDUĞU EKOL

İbnu'l-Varrâk'ın yaşamış olduğu asırda biri Basra diğeri de Kufe ekolü olmak üzere iki ekol mevcuttu. İbnu'l-Varrâk'ın bağlı olduğu ekole gelince kaydetmek gerekir ki o, Basralılar tarafında yer almaktadır. Bunu onun “*İlelu'n-Nahv*” adlı eserinde açıkça görmek mümkündür. Çünkü o, Basralılardan bahsettiği zaman, “*ashabımız*” diye zikreder, onların görüşlerini her zaman savunur ve onlara destekçi olurdu. Kufelilere

⁴² İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, s. 52.

⁴³ el-Varrâk, *a.g.e.*, (Dervîş tahkiki, muhakkikin sözü) 1999, s. 18.

⁴⁴ İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, s. 52.

⁴⁵ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, Ankara, 1972, II, s. 1160.

⁴⁶ Kehhâle, *a.g.e.*, X, s. 221.

⁴⁷ İbn Nedîm, *a.g.e.*, s. 87.

⁴⁸ Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 337.

⁴⁹ Kıftî, *a.g.e.*, III, s. 165.

⁵⁰ Safedî, *a.g.e.*, III, s. 329.

⁵¹ Firuzabâdî, *a.g.e.*, s. 228.

⁵² Suyûtî, *Buğye*, I, s. 129.

⁵³ İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, s. 52.

geline onların görüşlerini çürütür ve onları zayıf görürdü. “*İlelu'n-Nahv*”de geçen örnekleri kısaca şöyle özetleye biliriz:

1. İbnu'l-Varrâk (إِنَّ) ve (لَكِنَّ) ye (مَا)'nin eklenmesi hususunda şöyle der: “Bunu Sîbeveyh caiz görmemektedir. Çünkü bu iki kelimeye ‘ma’ eklenirse amellerini kaybetmiş olurlar. Ama Ebû Bekir es-Serrâc bunu caiz gördüğünü “*el-Usûl*” adlı eserinde söylemiştir. Ashabımızın görüşüne göre bu iddia yanlıştır.” Burada İbnu'l-Varrâk Basralıları kastederek kendisini de onlardan sayar.⁵⁴

2. İbnu'l-Varrâk (كَلَا) konusunda Basralılarla Kufeli el-Ferrâ'nın görüşlerini zikrederek Basralıların görüşlerini tercih etmiş ve gerekçelerini söylemiştir.⁵⁵

3. İbnu'l-Varrâk şöyle der: “Bil ki, muzâri fiil Basra ehline göre ismin yerine konulmuş gibi merfû olur. Kufelilere gelince onlardan el-Kisâi ve el-Ferrâ şu görüşleri söyler: el-Ferrâ'ya göre muzâri fiil cezm ve nasb edatlarından ayrı olduğunda merfû olur. el-Kisâi'ye göre ise muzâri fiilin başında zaid harfler olursa o zaman merfû olur.” İbnu'l-Varrâk bu iki görüşü sunduktan sonra el-Kisâi'nin görüşünü doğru bulmamış ve el-Ferrâ'nın görüşünü de doğruya daha yakın olduğunu söyleyerek her birinin gerekçesini izah etmiştir.⁵⁶ İbnu'l-Varrâk'ın her zaman Basralıları savunarak Onların görüşlerini kabul etmesi hemen hemen kitabın her bölümünde görülmektedir.⁵⁷ İbnu'l-Varrâk Basralılar tarafında olmaktan öte her zaman Sîbeveyh'in yolunu takib etmiş ve karşı görüşleri reddetmeye çalışmıştır.⁵⁸

A. Basralılardan Etkilenmesi ve Nedenleri

İbnu'l-Varrâk Sîbeveyh'in “*el-Kitâb*” adlı eserini inceleyerek detaylı bir şekilde okumuştur. Bu sebeple öncede zikrettiğimiz gibi ona şerh yazmıştır. Eğer o şerh günümüze kadar ulaşıyorsa, o zaman daha geniş bilgiye sahip olabilirdik. Çünkü

⁵⁴ el-Varrâk, *a.g.e.*, (Nassâr tahkiki), s. 308-309.

⁵⁵ Age, s. 533-534.

⁵⁶ Age, s. 265-268.

⁵⁷ Age, s. 507-508, 472.

⁵⁸ Age, s. 539-540.

Sîbeveyh'in eserinde baştan sona hep Basralılarla ilgili bilgiler yer almaktadır.⁵⁹ İbnu'l-Varrâk'ın Basralıları savunmasının nedenlerini şöyle izah edebiliriz:

1. İbnu'l-Varrâk Ebû Said es-Sîrâfî'nin damadı olduğuna göre onun sayesinde Sîbeveyhi'n eserine yakından muttali olması tabiidir. İbnu'l-Varrâk'ın görüşlerinin Basralıların Ekolüne uygun olmasının başlıca sebeplerinden biri de budur.⁶⁰

2. İbnu'l-Varrâk'ın "*İlelu'n-Nahv*" adlı eserinde Basralıların görüşlerinden bahsederek şöyle der: (أَنْ)'in hazfedilerek gizli şekilde fiili nasbetmesi Basralılarca hoş görülmemiştir.⁶¹ Onun bu sözleri Basra ekolünü benimsemesindeki esas faktörlerden biridir.

3. İbnu'l-Varrâk yazdığı "*İlelu'n-Nahv*" adlı eserinde kaynak olarak çoğunlukla Sîbeveyh'den nakilde bulunmuştur. "*İlelu'n-Nahv*"den örnekler:

فَوَاعَجَبًا حَتَّى كَلَيْبٌ تَسْبِيحِي كَأَنَّ أَبَاهَا نَهَشَلٌ أَوْ مُجَاشِعٌ

"Hayret Kuleyb (enik) bile bana sövüyor (havlıyor) , sanki Nehşel veya bir Mucaşi oğludur."⁶²

Bunun yanı sıra İbnu'l-Varrâk Basralıları her zaman savunmuş ve görüşlerini de desteklemiştir. "*İlelu'n-Nahv*"den örnekler: "(كَل)" kelimesine gelince Basralılara göre o, müfred isimdir ve iki veya daha çok kişiye işaret eder.⁶³ Bil ki, muzari fiil Basra ehline göre ismin yerine konulmuş gibi merfû olur."⁶⁴

B. Basralıların Metodolojisi ve İbnu'l-Varrâk

Burada Basralıların yöntemi çerçevesinde İbnu'l-Varrâk'ın bu konu hakkındaki kanaatleri açıklanmaya çalışılacaktır. İbnu'l-Varrâk'ın Basralı olduğu göz önünde tutularak sadece Basralılarla kendisi arasındaki tutarlılıktan bahsedilecektir.

⁵⁹ Age, (muhakkikin sözü), s. 27.

⁶⁰ Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 337.

⁶¹ el-Varrâk, *a.g.e.*, (Nassâr tahkiki), s. 597.

⁶² Ferezdak, Ebû Firâs Ferezdak Hammâm b. Gâlib b. Şa'sâ Ferezdak, Şeriketü'l-Alemiyye li'l-Kitâb, Beyrut, 1995, II, s. 518; el-Varrâk, *a.g.e.*, (Nassâr tahkiki), s. 440-441; Sîbeveyh, *a.g.e.*, II, s. 179.

⁶³ el-Varrâk, *a.g.e.*, (Nassâr tahkiki), s. 533.

⁶⁴ Age, s. 265.

1. Takdir ve te'vil: İbnu'l-Varrâk "*İlelu'n-Nahv*" adlı eserinin her meselesinde bu kaidelerden yararlanmışır.⁶⁵

2. Bir şahit varsa kıyas yapmamak: Yani nisbet yapıldığında iki isimden oluşmuş bir isim (mürekkep isim) tek isim gibi nisbet yapılır. Mesela, (حَضْرَمَوْت) kelimesine nisbet yapıldığında (حَضْرَمِي) şeklinde olursa caizdir. Bunun sebebi de tamlama halindeki isme nisbet yapıldığında sadece muzâfin nisbet alması yeterli olup muzâfun ileyde buna gerek kalmamasıdır.⁶⁶

3. Felsefeci ve Kelamcılarının yolunu izlemesi: İbnu'l-Varrâk eserinde çoğunlukla Felsefecilerin ve Kelamcılarının yolunu izleyerek bu konuda yoğunlaşmıştır.⁶⁷

4. Kıyas: Kıyas nahivde Basra ekolünün esas kaynaklarından biri sayılmaktadır. Bu yüzden İbnu'l-Varrâk'a göre kıyas büyük önem arz etmektedir. İbnu'l-Varrâk'ın kıyasa ait örnekleri şöyledir: Yemen'de nisbet (يَمَانِي), Şam'da ise (شَامِي) olurken kıyas yapıldığında (يَمَنِي ve شَمِي) olur.⁶⁸ Bahreyn, kelimesinde nisbet yapıldığında (بَحْرَانِي) olurken kıyas yapıldığında (بَحْرَنِي) olur.⁶⁹ Böyle örneklere İbnu'l-Varrâk'ın eserinde çok rastlanır. Çünkü O, kıyası neredeyse Basralılardan daha çok kullanır.⁷⁰

5. Zabt ve takyid: Bu metod üzerinde Basralılar arasında görüş birliği olmakla birlikte onlara göre bu metod mantikî eğilimin göstergelerinden biri sayılmaktadır.⁷¹ İbnu'l-Varrâk'ın bu yöntemden yararlandığı yerler çoktur.⁷²

C. İbnu'l-Varrâk'ın Basra ve Kufelilerin İstılâhlarından Yararlanması

İbnu'l-Varrâk eserinin bab başlıklarında Basra ve Kufe ekollerinin istılâhlarından yararlanmışır. Ama kaydetmek gerekir ki, çoğunlukla Basralıların istılâhlarından istifade etmiştir. İbnu'l-Varrâk'ın kullandığı istılâhların bir kısmına örnekler şunlardır:

⁶⁵ Age, s. 543, 405, 425, 457, 588.

⁶⁶ Age, s. 735-736.

⁶⁷ Age, (muhakkikin sözü), s. 29.

⁶⁸ Age, s. 725.

⁶⁹ Age, s. 727.

⁷⁰ Age, s. 401, 620, 631.

⁷¹ Age, (muhakkikin sözü), s. 30.

⁷² Age, s. 282, 285.

1. Muzâri Fiil; “Bil ki, muzâri fiil Basra ehline göre isim gibi merfû olur.” İbnu'l-Varrâk'ın kullandığı bu ıstılâh Basralılara aittir. Kufelilerde bunun karşılığında “*mustakbel fiil*” olarak kullanılır.⁷³
2. İbnu'l-Varrâk'ın Kufelilere ait olan “*hafid harfleri*” başlıklı bir bab koymuştur. Ama konunun içeriğinde hep “*hurûfu'l-cerr*” ifadesini kullanmıştır. İbnu'l-Varrâk şöyle der: “harf-i cerler isimlerle fiillerin arasında bir araçtırlar. Basralılarda bunun karşılığı “*hurûfu'l-cerr*” olarak geçer.⁷⁴
3. Sıfat; İbnu'l-Varrâk bu ıstılâh hakkında şöyle der: “bil ki, asıl olan mârifelerin sıfat almamasıdır.” Bu ıstılâh Kufelilerden alınmıştır. Basralılar buna ‘*nâat*’ derler.⁷⁵
4. Temyiz; İbnu'l-Varrâk bu ıstılâh hakkında şöyle der: “Bil ki, temyiz mefûl gibi mansub olur.” Bu ıstılâh Basralılardan almıştır. Kufeliler, buna “*Tefsir*” derler.⁷⁶
5. Mâ yansarif ve mâ lâ yansarif; (tasriflenen ve tasriflenmeyen) İbnu'l-Varrâk bu başlıkla ilgili olarak şöyle der: “Tenvin, munsarif ile gayr-i munsarîfin arasını ayırmak içindir.” Bu bab başlığı da Basralılara aittir. Kufelilerde bu ıstılâh “*Yecrî ve mâ lâ yecrî*” olarak kullanılır.⁷⁷
6. Mâ lem yüsemme fâilu'hû; İbnu'l-Varrâk bununla ilgili olarak, “Fiil fâilsiz olmaz. Eger fâil gerçekde hazf olunursa bu hoşgörülmez” der. Bu ıstılâh Kufelilerden almıştır. Basralılar da “*fi'lun mebnî li'l-meçhûl*” olarak geçer.⁷⁸
7. Hurûfu'l-Atf; örnek de şöyle geçer: “Bil ki, atıf harflerinde asıl olan vâv'dır.” Bu ıstılâh Basralılara aittir. Kufelilerde bu “*hurûfu'n-nesak*” olarak geçer.⁷⁹

⁷³ Age, s. 265.

⁷⁴ Age, s. 290.

⁷⁵ Age, s. 522.

⁷⁶ Age, s. 536.

⁷⁷ Age, s. 613.

⁷⁸ Age, s. 385.

⁷⁹ Age, s. 516.

8. Zamîr; örnek olarak şöyle geçer: “Mecrûrlarda zamîr ancak muttasıl olarak gelir.” İbnu'l-Varrâk'ın kullandığı bu Istilâhî Basralıdır. Kufelilerde buna “*el-Meknî*” derler.⁸⁰

Görüldüğü üzere İbnu'l-Varrâk “*İlelu'n-Nahv*” adlı eserinin bab başlıklarında her zaman bu iki ekoldan yararlanmışır. Örneklerden de anlaşılabilir ki, İbnu'l-Varrâk her ne kadar Basra ekolüne mensup olsa da Kufelilerden de istifade etmeyi uygun bulmuştur. Bu da Onun kendi ekolüne taassup derecesinde bağlı olmadığını göstermektedir.

D. Sîbeveyh'in Görüşlerini Savunması

İbnu'l-Varrâk “*İlelu'n-Nahv*” adlı eserinin neredeyse tüm konularında Sîbeveyh'in “*el-Kitâb*” adlı eserini kaynak olarak kullanmış ve çoğunlukla görüşlerinde hep onu tercih ederek desteklemeye çalışmıştır. Kısaca söylemek gerekirse İbnu'l-Varrâk “*İlelu'n-Nahv*” adlı eserini yazarken ana kaynak olarak ondan yararlanmışır. Bunun sebebi önce de zikrettiğimiz gibi, İbnu'l-Varrâk'ın Ebû Said es-Sîrâfî'nin damadı olması dolayısıyla Sîbeveyh'in “*el-Kitâb*” adlı eserine yakından muttali olmasıdır. Bu sebeple de İbnu'l-Varrâk Sîbeveyh'in görüşlerini her zaman savunmaya çalışmıştır. “*İlelu'n-Nahv*”den örnekler: “bil ki, Sîbeveyh⁸¹ (لَيْسَ) nin haberinin öne alınabileceğini bildirmiştir.”⁸² İbnu'l-Varrâk (لَكِنَّ ve إِنَّ) ye (مَا) nin eklenmesi hususunda şöyle der: bunu Sîbeveyh'i⁸³ caiz görmemektedir. Çünkü bu iki kelimeye (مَا) eklenirse eylemlerini kaybetmiş olurlar.⁸⁴

İbnu'l-Varrâk (أَيُّ) edatının îrâbı ve binâsı hakkındaki nahivcilerin ihtilafı görüşlerini sıraladıktan sonra bunlar arasında Sîbeveyh'in görüşünü tercih eder ve şöyle der: “(أَيُّ) deki damme, mebnîlik dammesi olup (بَعْدَ ve قَبْلَ) gibi amel eder.” İbnu'l-Varrâk daha başka görüşleri de sıraladıktan sonra sözlerine şöyle devam eder; “bana

⁸⁰ Age, s. 558.

⁸¹ Sîbeveyh, *a.g.e.*, I, s. 61.

⁸² el-Varrâk, *a.g.e.*, (Nassâr tahkiki), s. 355.

⁸³ Sîbeveyh, *a.g.e.*, II, s. 137.

⁸⁴ el-Varrâk, *a.g.e.*, (Nassâr tahkiki), s. 308.

göre bu görüşler arasında Sîbeveyhi'nin görüşü daha güçlüdür.”⁸⁵ İbnu'l-Varrâk eserinde Sîbeveyh'ten bahsederken bazen onu “*cedîl*” lakabıyla zikretmiştir.⁸⁶

E. Kufeli Nahivcilerden Bahsetme Şekli

Bu konu aynı zamanda İbnu'l-Varrâk'ın Basralılara taassup derecesinde bağlı olmadığını kanıtlar. Çünkü her ne kadar Kufelilerin görüşlerini kabul etmese de onlara karşı hiçbir zaman sert üslupda bulunmamıştır. Nitekim el-Ferrâ'ya yedi yerde⁸⁷ ve el-Kisâi'ye de bir yerde⁸⁸ cevap vermiş, ama onlara hiçbir şekilde sert cevap vermemiştir.⁸⁹ Hatta Kufelilerden bahsederken ad söylemeden sadece Kufeliler, Kufe Ehli ve bazı nahivciler ifadeleriyle yetinmiştir. Bu konuda “*İlelu'n-Nahv*”de örnekler bulunmaktadır.⁹⁰ Bunlar da İbnu'l-Varrâk'ın Kufelilere karşı olan ihtiram ve saygısını göstermektedir.

IV. İBNU'L-VARRÂK'IN İLELU'N-NAHV ADLI ESERİ

A. Eserin Adı

Önce de anlatıldığı üzere eserin birden fazla adı bulunmaktadır. Ama bu adların tamamı “Arap dili nahvinde illet (gerekçe)” anlamını içermektedir. Eserin farklı adları aşağıdaki şekildedir:

1. Birçok nahivci eserin adını “*İlelu'n-Nahv*” olarak zikretmişlerdir⁹¹ ki, en tutarlı ve tercih edilen görüş de budur.⁹²
2. “*el-İlel fi'n-Nahv*”; Bu adı Safedî,⁹³ İsmail Paşa⁹⁴ ve Kehhâle⁹⁵ zikretmişlerdir.
3. “*İlelu'l-Varrâk fi'n-Nahv*”; bu adı Firuzabâdî zikretmiştir.⁹⁶

⁸⁵ Age, s. 574.

⁸⁶ Age, s. 650.

⁸⁷ Age, s. 266, 268, 343, 473, 510, 533, 692.

⁸⁸ Age, s. 267.

⁸⁹ Age, s. 266, 267, 268, 343, 473, 510, 533, 692.

⁹⁰ Age, s. 565, 660, 377.

⁹¹ İbn Nedîm, *a.g.e.*, s. 87; Kıfî, *a.g.e.*, III, s. 165; Suyûtî, *Buğye*, I, s. 129; Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, Ankara, 1972, II, s. 1160.

⁹² el-Varrâk, *a.g.e.*, (Nassâr tahkiki, muhakkikin sözü), s. 68.

⁹³ Safedî, *a.g.e.*, III, s. 329.

⁹⁴ İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, s. 52.

⁹⁵ Kehhâle, *a.g.e.*, X, s. 221.

4. Eserin elyazmasının ilk sayfalarında “*el-Varrâk fi talîli'n-nahv*” adı yer almaktadır.⁹⁷ Açıkça görüldüğü gibi verilen adların hepsi aynı anlamı ifade etmektedir. Ama bu adların hepsini ifade etmek için “*Îlelu'n-Nahv*” tabiri daha uygun düşmektedir.

B. Eserin Yazılma Sebebi

İlimlerin tasnifi ile meşgul olan âlimler hicri IV. asırda ilmin ve düşüncenin bol olduğunda ittifak etmişlerdir. İbnu'l-Varrâk Arap dili tarihinde büyük hizmetler vererek hicri IV. asrı zirveye çıkaranlardan biri olmuştur. Ama unutmamak gerekir ki, bu sahada hizmet veren daha birçok nahivci de olmuştur. Ebû Said es-Sîrâfî, Ebû Ali el-Fârisî ve İbn Cinnî gibi şahıslar, hayatlarını bu sahada hizmet vermeye adanmış âlimlerden bir kaçıdır.⁹⁸

İbnu'l-Varrâk'ın “*Îlelu'n-Nahv*” adlı eseri gözden geçirildiği zaman nahiv ve gerekçeleriyle ilgili birçok bilgiye rastlanmaktadır. Ama İbnu'l-Varrâk'ı bu eserini yazmaya iten en önemli sebep nahivde illetin anlaşılması zarureti ve ilim talebelerine anlaşılması zor gelen kuralların vuzuha kavuşturulması olmuştur. Bu eser nahvin gerekçeleri konusunda yazılan en hacimli ve en eski eserlerden biri sayılmaktadır.⁹⁹

C. Eserin Özellikleri ve İbnu'l-Varrâk'ın Takip Ettiği Üslup ve Yöntemler

Öncelikle kaydetmek gerekir ki, eser İbnu'l-Varrâk'ın metodları ve üslûbu hakkında bilgi sunacak bir mukaddimeden yoksundur.¹⁰⁰ İbnu'l-Varrâk eserinde konuları ve illetlerini güçlü delillerle isbat ederek şerh etmeye çalışmıştır. Basra ve Kufe nahivcilerinin görüşlerinden de yararlanarak illetleri mantıkî bir ölçüde izah etmiştir.

O, bazen nahivcilerin görüşlerini daha çok ihtilafli konular üzerinden sunmaya gayret göstermiştir. İbnu'l-Varrâk kıyasa, mantıka, ittifakla konulmuş kurallara ve

⁹⁶ Firuzabâdî, *a.g.e.*, s. 228.

⁹⁷ el-Varrâk, *a.g.e.*, (Nassâr tahkiki, muhakkikin sözü), s. 68.

⁹⁸ Age, (muhakkikin sözü), s. 69.

⁹⁹ Age, (muhakkikin sözü), s. 69.

¹⁰⁰ Age, (muhakkikin sözü), s. 70.

Araplar nezdinde uygun görülen ifadelere muvafakat eden görüşleri savunmuş, bu kurallara aykırı düşen görüşleri de eleştirmiştir.¹⁰¹

Bahsedeceğimiz gibi eserin üslubu hem çekici hem de çok rahat anlaşılabilir şekildedir. Daha sonra anlatacağımız örneklere yine tabii olarak İbnu'l-Varrâk'ın “*İlelu'n-Nahv*” adlı eseri kaynaklık edeceğine göre burada örneklemelere fazla yer verilmeyecektir. İbnu'l-Varrâk'ın eseri ile ilgili çoğunlukla rastlanan örneklemeler aşağıdaki şekildedir:

1. Eserin en basit konularında bile en az iki ve daha çok gerekçeler sunularak gizli ve müphem konuları güzel şekilde izah etmiştir. Örneğin, “أَنْتَ سَيْرًا سَيْرًا”) cümlesinden kasıt (أَنْتَ تَسِيرُ سَيْرًا) anlamıdır. Burada masdar, fiili temsil ettiğine göre cümledeki masdarlardan ilki fiil yerinde kullanılmıştır. (أَنْتَ سَيْرٌ سَيْرٌ) şeklinde de gelmesi mümkündür. Bu da iki yönden izah edilebilir; birincisi takdiri (أَنْتَ صَاحِبٌ سَيْرٍ) şeklinde olan cümlenin (صَاحِبٌ) kelimesi hazfedilerek (سَيْرٌ) kelimesi mahzuf olanın yerine geçerek merfû biçimde gelmiştir. İkincisi de konuşmanın akışına göre gelmiştir.”¹⁰²
2. İbnu'l-Varrâk konuları izah ederken soru-cevap metodundan çok yararlanmış. Hatta soruyu kendi düşüncesine göre düzenleyerek cevaplamaya çalışmıştır. “Eğer birisi; Araplar neden sadece (إِيَّاكَ)’yi fiilsiz kullanırlar? Derse bu konudaki cevabımız şöyledir: (إِيَّاكَ)’emir fiilin yerine kullanıldığı için fiil alması caiz değildir.”¹⁰³
3. Eser felsefi munazaralarla ilgili bilgiler içermektedir. “Bil ki, isim aslen beş harfli olursa, o zaman tasğir yapıldığında bir harfi hazf edilerek yapılması daha evlâdır.”¹⁰⁴ “Fiil fâilsiz olmaz. Eğer fâil gerçekde hazf olunursa bu hoş görülmez.”¹⁰⁵
4. İbnu'l-Varrâk Nahivcilerin görüşlerine farklı deliller sunar. İbnu'l-Varrâk (أَيْ)’nun damme üzerine mebnî olması ile ilgili olarak Yunus’la Halil’in

¹⁰¹ Age, (muhakkikin sözü), s. 57.

¹⁰² el-Varrâk, *a,g,e.*, (Nassâr tahkiki), s. 496.

¹⁰³ Age, s. 415, 382, 355.

¹⁰⁴ Age, s. 640.

¹⁰⁵ Age, s. 385.

görüşlerini sundukdan sonra, der ki; “(أَيُّ) ’nun damme üzerine mebnî olması diğer hareketlerden daha güçlü olmasından ötürü olmuştur.”¹⁰⁶

5. İbnu'l-Varrâk bazen gerekçeleri sundukdan sonra “en iyi Allah bilir” anlamında (وَاللَّهُ أَعْلَمُ) ifadesini kullanmıştır. “Zaman zarflarının mebni olmasına gelince, cümlelere muzaf olmakla tüm isimlere ters düşerler. Bu sebeple bir şey kendi benzerlerinin arasından çıkarsa, o zaman nakıs (eksik) sayılır ve bu zaman da mebniliği zorunlu hale gelmiş olur. En iyi Allah bilir.”¹⁰⁷ “Yer isimlerinin müennes olması vaciptir. Allah daha iyisini bilir.”¹⁰⁸
6. Te’vil ve talîle büyük önem vermiştir. Örnek: “Tenvin munsarif ile gayr-i munsarifi birbirinden ayırmak içindir.”¹⁰⁹
7. Bab başlıklarını veciz şekilde koymuştur. Örnek: “Bâbu zanante, hasebte, alimte, hılte ve benzerleri¹¹⁰ ve bâbu’t-teaccub¹¹¹ gibi benzeri kısa başlıklar yer almaktadır.”
8. Âlimlerin görüşlerini sundukdan sonra aralarında her zaman Sîbeveyh’i tercih eder. Örneğin, O şöyle der; “Bana göre bu görüşler arasında Sîbeveyh’in görüşü daha güçlüdür.”¹¹²
9. İbnu'l-Varrâk bazen “*inşâallâh*” ifadesini kullanmıştır. Örnek: “İstifhamın hükümlerini kendi bab başlığı altında izah edeceğiz inşaallah.”¹¹³
10. Bir meseleyi izah etdikden sonra “Bu meseleye şerh yapmıştık, oraya bak”, ifadesine de sık sık rastlanır.¹¹⁴
11. İbnu'l-Varrâk eserinde çoğunlukla orjinal görüşlerini sunmaya çalışmıştır. Örnek: “Eğer birisi dese ki, ‘tenvin’i neden duruşta düşürüyorsunuz? Ona şöyle cevap verilir; çünkü ‘tenvin’ Îrâba tabiidir.”¹¹⁵ Diğer bir örnekte ise, “Bil ki, eğer (زَيْدٌ ضَرْبُهُ) dersin, (زَيْدٌ) kelimesinin ref alması ihtiyari, nasb ise caiz

¹⁰⁶ Age, s. 574, 575.

¹⁰⁷ Age, s. 601.

¹⁰⁸ Age, s. 630.

¹⁰⁹ Age, s. 613, 588, 540.

¹¹⁰ Age, s. 398, 447.

¹¹¹ Age, s. 447.

¹¹² Age, s. 574.

¹¹³ Age, s. 308, 547, 612, 668, 713.

¹¹⁴ Age, s. 484, 417, 582.

¹¹⁵ Age, s. 223.

olur.”¹¹⁶ İbnu'l-Varrâk'ın buna benzer ifadeleri hemen hemen eserin her sayfasında bulunur.

12. Ayrıca İbnu'l-Varrâk'ın eserindeki başlıkların birçoğu eseri tahkik eden tarafından konulmuştur.¹¹⁷

D. Eserde Basra Ekolunun Bazı Temel Görüşleri ve İbnu'l-Varrâk

1. Nidâ: Basralılara göre nidâ (ال) harf-i târif'in (belirlilik takısı) bulunduğu kelimeyle birlikte kullanılamaz. Bu kurala uygun olarak İbnu'l-Varrâk şöyle der: “(اي) nida harfi belirleme alameti olduğu için (ال)'lı kelimeyle birlikte kullanılması caiz olmaz. Çünkü iki belirlilik edatı bir araya gelmez.”¹¹⁸
2. Fâil ve Mefûlde Âmil: İbnu'l-Varrâk Basra ekolunun yolunu izleyerek şu görüşünü beyan etmiştir: “Fâil ve mefûldeki âmil fiilin kendisidir.”¹¹⁹ Ayrıca İbnu'l-Varrâk mübtedânın haberde ve haberin de mübtedâda amel etmesini reddeder.¹²⁰
3. Mâmul ancak âmilin olduğu yerde olur: İbnu'l-Varrâk bu konuyu şöyle izah etmeye çalışır: “eğer (زَيْدٌ ضَارِبٌ عَمْرًا) cümlesindeki (عَمْرًا) kelimesi öne alınırsa, o zaman mübteda olması hasebiyle (زَيْدًا) şeklinde olmaz.”¹²¹

E. İbnu'l-Varrâk'ın Eserinde Kullandığı Bazı Tabirlere Örnekler

İbnu'l-Varrâk bu eserin birçok yerinde kullanmış olduğu tabirler, aynı zamanda onun görüşlerini de yansıtmaktadır. Bu tabirler arasında çoğunlukla aşına olunan ifadeler yer almakla birlikte, bazen nahivcilerin çoğu tarafından kabul edilmeyen ifadelerden de hali kalmamıştır. İbnu'l-Varrâk'ın eserinde kullandığı tabirlere ait bazı örnekleri şu şekilde sergileyebiliriz:

1. O, ismin tanımını konusunda şöyle der: “ismin isim olarak adlandırılmasının sebebi hem haber olma, hem de kendisinden haber verilme özelliğini taşımasıdır.”¹²²

¹¹⁶ Age, s. 429.

¹¹⁷ Age, s. 284, 256, 222.

¹¹⁸ Age, s. 469.

¹¹⁹ Age, s. 377.

¹²⁰ Age, s. 371.

¹²¹ Age, s. 373.

¹²² Age, s. 181.

2. İsmle ilgili şu ifadelere rastlanır: “zamana bağlı olmadan tek (müfred) anlam ifade eden her şey isim sayılır.”¹²³

3. Hem kelime, hemde lafız ifadelerinin yerine (مَا) lafzını kullanmayı tercih etmiştir.¹²⁴ Bunun sebebi (مَا) lafız veya kelime farkı olmadan herşeyi kapsamasıdır. Ama (الكَلِمَةُ) terimini kullansaydı daha güzel olurdu. Çünkü (مَا) geniş anlamlı olduğundan asıl maksattan uzaklaşmış olur.¹²⁵

4. O, fiil konusunda şöyle der: “zamana bağlı olarak anlam ifade eden her kelime fiildir. Buradaki “kelime” ifadesi uygundur.”¹²⁶

5. İsmın, (ال) takısı, “tenvin” ve “harf-i cerleri” alabileceğini söyler.¹²⁷

6. Fiilin zamanı ile ilgili olarak iki durumdan bahseder, bunlar geçmiş “mâzi” ve gelecek “mustakbel” zaman çekimleridir. İbnu'l-Varrâk şimdiki zaman ihtilafı olduğu için onu zikretmemiştir. Çünkü Ona göre şimdiki zaman geçerlilik süresinin dar olması sebebiyle gelecek zaman içerisinde yer almaktadır.¹²⁸

7. İbnu'l-Varrâk'a göre, fiil mefûldan daha çok fâile muhtaçtır. Bu sebeple fâil gösterilmese onu ref alametiyle göstermek gerekir. Örneğin, (مَاتَ زَيْدٌ) (zeyd öldü), (سَقَطَ الْحَائِطُ) (duvar yıkıldı) bu iki örnekte (زَيْدٌ) ve (الْحَائِطُ) gerçekte fâil olmasalar da ref elameti almışlardır.¹²⁹

F. Eserde Başyurulan Kaynaklar (Şevâhidler)

1. Kur'an'ı Kerim: Dil ve din bilginlerine göre nahivin esas kaynağı sayılmaktadır. Nahivciler kurallarla ilgili her konuda Kur'an'ı esas dayanak olarak görmüşlerdir.¹³⁰ İbnu'l-Varrâk da bu nahivcilerden biri olduğundan eserinde illetleri izah ederken birçok yerde Kur'an'dan deliller getirmiştir. Örneğin, cümlede nidâ edatının hazfedilmesinin caiz olduğunu isbat etmede Kur'ândan şu ayeti delil olarak getirir, (رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا...) “Ey Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra

¹²³ Age, s. 189.

¹²⁴ Age, s. 189.

¹²⁵ Age, (muhakkikin sözü), s. 31.

¹²⁶ Age, s. 193.

¹²⁷ Age, s. 189.

¹²⁸ Age, s. 256.

¹²⁹ Age, s. 385.

¹³⁰ Age, (muhakkikin sözü), s. 49.

kalplerimizi doğru yoldan ayırma.”¹³¹ Diğer bir yerde (من) harf-i cer’inin beyan için gelmesine dair şu ayeti delil gösterir, (فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ...) “O halde, pislikten, putlardan sakının...”. Burada من harf-i ceri nasıl bir pislikten sakınılması gerektiğini açıklar.¹³²

İbnu’l-Varrâk şahidler arasından Kur’ân’ı diğerlerine tercih yapar. Kur’ân’da geçen şu ayet hakkında şöyle der: (يَا جِبَالُ أُوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ...) “Ey dağlar ve kuşlar siz de Onunla (Davud a.s.) birlikde Allahı tesbih edin.”¹³³ Burada nidâ harfinden sonraki kelime iki vecihle okunmuştur. A’rac bu kelimeyi ref olarak okumuştur. Ref olmasının sebebi lafza atıf yapılmasıdır. Ama nasba gelince bu mahalle atıfla yapılmıştır. İbnu’l-Varrâk’a göre iki vechin de caiz olmasının sebebi “يا” nida harf-i târif (belirlilik) alameti olduğu için (ال) lı kelimeyle birlikde kullanılmamasıdır. Çünkü iki târif edatı bir araya gelmez.

İbnu’l-Varrâk nahivcilerin görüşlerini sunduktan sonra sözüne şöyle devam eder: “bil ki, buradaki ref Sîbeveyh’e ve onun yolunu izleyenlere göre, en uygun olanıdır. Ebû Ömer el-Cermî, Ebû Osman ve onlara tabi olanlarsa nasbı tercih ederler. Nasbı tercih edenler (ال) târif harflerini tenvin ve izafet yerine koyarlar ki, bu illet sonradan konulmuş olur.”¹³⁴ İbnu’l-Varrâk burada Sîbeveyh’in görüşünü destekleyerek merfû okunmasını savunmuştur. Eserin daha birçok yerinde buna benzer misallere rastlamak mümkündür.¹³⁵

2. Hadisi şerif: Nahivciler bu konuda farklı görüşlere sahiplerdir. Çünkü birçok nahivci hadisi şahid olarak kabul ederken bazıları kabul etmemiştir. Farklılıkları şöyle özetleye biliriz:

2.1. Hadisi şahid olarak göstermeyi tamamen reddedenler.

2.2. Hadisi şahid tutmayı tamamen caiz görenler.

2.3. Sadece lâfzen rivayet edilmiş hadisleri kabul edip, mana olarak rivayet edilen hadisleri kabul etmeyenler gurupu olmakla üç ayrı kola ayrılmaktadırlar. Eserin muhtevasından da anlaşıldığı üzere İbnu’l-

¹³¹ Ali İmran, 8; el-Varrâk, *a.g.e.*, (Nassâr tahkiki), s. 478.

¹³² el-Hacc, 30; el-Varrâk, *a.g.e.*, (Nassâr tahkiki), s. 295.

¹³³ Seba, 10.

¹³⁴ el-Varrâk, *a.g.e.*, (Nassâr tahkiki), s. 469-470.

¹³⁵ Age, s. 258, 569, 691.

Varrâk birinci gurupdaki nahivcilerin yanında yer almaktadır. Yani, o da hadisi şahid olarak göstermeyi kabul etmemektedir.¹³⁶

3. Şiir ve Recez: İbnu'l-Varrâk Arap şiirini delil olarak yaklaşık 70 yerde kullanmıştır.¹³⁷ O, bir meseleyi izah ederken bazen bir beytin yarısı bazende tam bir beyti veya iki-üç ve daha fazlasını zikretmiştir.¹³⁸

4. Atasözleri ve Darbı meseller: İbnu'l-Varrâk eserini atasözleri ve darbı mesellerle bezemeye çalışmıştır. Çünkü insanlar bir konuyu bir mesel veya atasözü ile daha rahat anlamaktadırlar. Bu sebeple İbnu'l-Varrâk bu yöntemden istifade etmeyi ihmal etmemiştir.¹³⁹

G. Eserde İbnu'l-Varrâk'ın Zikrettiği Bazı Genel Kaideler

İbnu'l-Varrâk eserinde nahiv kurallarının illetlerine (gerekçelerine) her zaman önem vermiş ve her kural için birden fazla illet sunmaya çalışmıştır. Önce de anlatıldığı üzere bazen bu illetlerin sayısı beşe kadar çıkabilmiştir. Bunun sebebi ise hükümlerin zihinlere iyice yerleşmesi ve herhangi bir yerde anlaşılmayacak bir tek müphem kelimenin kalmamasıdır. Bütün bunlar İbnu'l-Varrâk'ın nahvin illetleri konusunda ne kadar bilgili olduğunu göstermeye yeterlidir. Şimdi de İbnu'l-Varrâk'ın eserinde zikrettiği bazı genel kaidelere nasıl gerekçeler göstererek izah etmeğe çalıştığını sunmaya çalışacağız.

1. Fiil ve fâil tek gibidirler. Örneğin, (وَ أَنْتَ تَفْعَلِينَ) وَ أَنْتَ تَفْعَلُونَ gibi. Bu fiillerde İrâb (النون) harfî ile yapılmıştır. Fiillerle fâiller aynı kelimedede olduklarından fâili gösteren zamirlerin fiilin harfleri imiş gibi olması gerekir. Yukarıdaki örneklere bakıldığında bu zamirler açıkça görülebilmektedir. Yani, elif, vâv veya yâ gibi zamirler böyledir.¹⁴⁰
2. Fiiller fâillerinden önce geldiğinde tesniye (ikili) ve cem (çoğul) olmazlar. Zira tesniye ve cem alameti iki açıdan incelenebilir; birincisi; l-

¹³⁶ Age, (muhakkikin sözü), s. 51-52.

¹³⁷ Age, (muhakkikin sözü) s. 53.

¹³⁸ Age, s. 737.

¹³⁹ Age, s. 363, 422, 432, 570.

¹⁴⁰ Age, s. 282.

و harfleri fiilin değil, öne alındığı zaman isme eklenen zamirlerinden sayılır. Örneğin (الرَّيْدَانُ يَفُومَانِ، الرَّيْدُونَ يَفُومُونَ) cümlelerinde olduğu gibi. İkinci olarak ise bazen zahir isimler fiillerden sonra geldiklerinde tesniye ve cem olduklarını gösterebilmek için fiil ikili olarak gelir ki, bu da Arapların konuşmalarında pek bulunmaz. Örneğin, (قَامَا الرَّيْدَانُ، قَامُوا الرَّيْدُونَ) cümlelerinde olduğu gibi.¹⁴¹

3. Harfler câmid ve gayr-i munsarif olduklarından gizli zamir almaları caiz değildir. Çünkü zamirler fiillerde gelir. Yani, fiillerin sonunda gelen harfler zamirleri göstermek içindir. Bu sebeple harfler tek başına zamir almazlar.¹⁴²
4. Nefyin nefyi tasdiktir. Örneğin (مَا زَالَ زَيْدٌ ذَاهِبًا) (Zeyd gidiyor) burada (مَا) inkâr olsa dahi (زَالَ) kelimesi de nefy bildirdiği için olumlu cümleye dönüşür.¹⁴³
5. Fiil, harf-i târif ve izafet almaz. Örneğin, (هَذَا الَّذَانُ ضَرْبًا زَيْدًا) bu cümlede (Zeyd) kelimesi fiil ile mansub olmuştur. Çünkü Araplar bazen harf-i târif yerine (الَّذِينَ) lafzını kullanmışlardır. Fiil ise harf-i târif alamadığı için bu fiili isme dönüştürmek zorunluluğu ortaya çıkmıştır ki, bu da (ضَارِبٌ) şeklinde ismi-fâil olarak gelir ve rahatlıkla harf-i târif alabilir. Örneğin, (الضَّارِبَانِ زَيْدًا) burada (الضَّارِبَانِ) (Zeyd) kelimesini nasb eden mukadder bir fiil yerindedir.¹⁴⁴
6. Lafız manadan güçlüdür. Çünkü lafız akıl ve hisle birlikte oluşur. Ama mânâ ise sadece akıl üzerine bina edilmiştir.¹⁴⁵
7. Cer ve mecrûr aynı şey gibidirler. Bu sebeple cer ile mecrûrun arasına herhangi bir şey giremez. Çünkü cer ile mecrûr kendi başına amel etmektedirler. Cer'in mecrûr'un önüne geçmesi zaruretten dolayı olmuştur.¹⁴⁶

¹⁴¹ Age, s. 284.

¹⁴² Age, s. 333.

¹⁴³ Age, s. 348.

¹⁴⁴ Age, s. 419.

¹⁴⁵ Age, s. 485.

¹⁴⁶ Age, s. 549.

8. Kesre, (esre) fethadan daha ağırdır. (أَنَّ ve إِنَّ) harfleri ile ilgili hangi sebeple cümlenin başlangıcında (إِنَّ) deki hemze kesre olarak gelmiştir? Sorusuna, İbn'l-Varrak şöyle cevap vermiştir; “çünkü kesre fetha'dan daha ağırdır. Zira kesre müfred hüküm taşıırken fetha ise isim yerinde olup cümle arasını uzatmak için gelmiştir.”¹⁴⁷
9. Tasğîr (küçültme) ve çoğul (cem) aynı şeydir. Bu kalpların aynı olma durumu bazı illetli kelimelerin aslını ortaya koyabilmek için yararlı olmaları nedeniyledir. Örneğin, (أَسْوَدَ) kelimesinin tasğiri (أَسِيدٌ) şeklinde gelebildiği gibi (أَسِيدٌ) şeklinde de gelebilir. Zira bu durum cem yapıldığında ortaya çıkar. Örneğin, (أَسَاوِدَ) olarak çoğul yapılmaktadır.¹⁴⁸
10. Temyiz, ancak nekre olarak gelir. Örneğin, (فَإِنَّ طَيْبًا لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ) “(kadınlar) verilen mihirden size (kocalarına) gönül razılığı ile bir şey bağışlayarlarsa o zaman afiyetle yeyin.”¹⁴⁹ Ayetindeki (نَفْسًا) kelimesi temyiz olduğu için mansub gelmiştir. Temyiz ise ancak nekre olarak geldiği için harf-i târif almaz.¹⁵⁰
11. Cezm harfleri, cer harflerinden daha zayıftır. Çünkü fiil isimden daha zayıftır. Cer isimlerde olduğundan cezmden daha kuvvetlidir. Aynı zamanda cer âmilleri hafzedilebilirken cezmi yapan harfler hafzolunamaz.¹⁵¹
12. Fiil, isimden zayıftır. Bu kaide ile ilgili örnek yukarıda verilmiştir.¹⁵²
13. Fiil, tenvin veya cer almaz. Eğer, neden fiile benzeyen isimler (gayr-i munsarif) cer ve tenvin almazlar? Diye sorulursa, şöyle cevap verilir; çünkü fiil tenvin ve cer almaz. Yani, fiil tenvin ve cer almadığına göre ona benzeyene de aynı hüküm uygulanır. Zira cerlar fiillerde değil isimlerde ortaya çıkar. Tenvine gelince onun fiillerde söz konusu

¹⁴⁷ Age, s. 602.

¹⁴⁸ Age, s. 649.

¹⁴⁹ Nisa, 4.

¹⁵⁰ İbnü'l-Varrâk, *a.g.e.*, (Nassâr tahkiki), s. 691.

¹⁵¹ Age, s. 211.

¹⁵² Age, s. 211.

olmamasının sebebi tenvinin ziyade sayılmasıdır. Fiil ise ağır sayıldığı için zaid alamaz.¹⁵³

H. Eserin Sonraki Nahivcilere Etkisi

İbnu'l-Varrâk'ın bu eserinden birçok âlimin etkilenmiş olması muhtemeldir. Ama bunların kimler olduğu hakkında ayrı araştırmalara gerek vardır. Fakat Ebû Hayyân “*Tezkiratu'n-Nuhât*” adlı eserinde İbnu'l-Varrâk'dan eserinin adını belirtmeden nakilde bulunmuştur.¹⁵⁴

İ. Eserde Yararlanılan Klasik Kaynaklar

İbnu'l-Varrâk bu eserini yazarken birçok klasik kaynaktan yararlanmış olup bunları iki kısma ayırmak mümkündür:

1. Eser ve yazarı belli olanlar.

2. Sadece adları zikredilen âlimler. Biz bu eserleri elden geldiğince göstermeye gayret edeceğiz. İbnu'l-Varrâk'ın hem eserini hem de yazarını zikrettiği sadece iki kaynak vardır. Bunlardan:

Birincisi; Sîbeveyh'in “*el-Kitâb*” adlı eseridir.¹⁵⁵

İkincisi; Ebû Bekir b. es-Serrâc'ın “*el-Usûl fi'n-Nahv*” adlı eseridir. İbnu'l-Varrâk bu eserden sadece ‘*el-Usûl*’ diye bahseder.¹⁵⁶

İbnu'l-Varrâk'ın genel olarak eser adlarını belirtmeksizin yararlandığı kaynakları biz eserlerini de beraberinde zikrederek aşağıdaki şekilde gösterebiliriz:

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin (v. 170 h.) “*el-Ayn*”¹⁵⁷ adlı eseri, Yahya b. Ziyad el-Ferrâ'nın (v. 207 h.) “*Meâni'l-Kur'ân*”¹⁵⁸ adlı eseri, Said b. Mes'ade el-Ahfeş'in (v.

¹⁵³ Age, s. 249.

¹⁵⁴ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, s. 109.

¹⁵⁵ el-Varrâk, *a.g.e.*, (Nassâr tahkiki), s. 566.

¹⁵⁶ Age, s. 309.

¹⁵⁷ Age, s. 563.

¹⁵⁸ Age, s. 266, 343.

215 h.) “*Meâni’l-Kur’ân*”¹⁵⁹ adlı eseri, Ebû Osman Bekir b. Muhammed el-Mâzinî’nin (v. 248 h.) “*et-Tasrif*”¹⁶⁰ adlı eseri, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî ez-Zeccâc’ın (v. 311 h.) “*Meâni’l-Kur’ân ve İrâbuhû*”¹⁶¹ adlı eseri ve Ahmed b. Musa b. Mucâhid’in (v. 324 h.) “*es-Seb’a*”¹⁶² adlı eserleri İbnu’l-Varrâk’ın yararlandığı kaynaklardandır.

İbnu’l-Varrâk eserinde hem Basralı, hemde Kufeli nahivcilerden yararlanmışır. Ama Kufelilerden daha çok Basralılardan nakilde bulunmuştur. İlk önce Basralı nahivcilerden bahsedilecektir.

1. Basralı Nahivciler

1. Halil b. Ahmed el-Ferâhidî (v. 170 h.)¹⁶³
2. Sîbeveyh (v. 180 h.)¹⁶⁴
3. Yunus b. Habib (v. 182 h.)¹⁶⁵
4. Said b. Mes’ade el-Ahfeş (v. 215 h.)¹⁶⁶
5. Ebû Ömer Sâlih b. İshâk el-Cermî (v. 225 h.)¹⁶⁷
6. Ebû Osman el-Mâzinî (v. 248 h.)¹⁶⁸
7. Ebu’l-Abbas Muhammed b. Ziyad (v. 285 h.)
8. Ebu’l-Abbas el-Mubberred (v. 286 h.)¹⁶⁹
9. Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî ez-Zeccâc (v. 311 h.)¹⁷⁰
10. Ebû Bekir b. es-Serrâc Muhammed b. Sehl (v. 316 h.)¹⁷¹

¹⁵⁹ Age, s. 565.

¹⁶⁰ Age, s. 474.

¹⁶¹ Age, s. 369.

¹⁶² Age, s. 606.

¹⁶³ Age, s. 563.

¹⁶⁴ Age, s. 566.

¹⁶⁵ Age, s. 574,575.

¹⁶⁶ Age, s. 565.

¹⁶⁷ Age, s. 469.

¹⁶⁸ Age, s. 474, 469.

¹⁶⁹ Age, s. 556.

¹⁷⁰ Age, s. 369.

2. Kufeli Nahivciler

İbnu'l-Varrâk eserinin birçok yerinde Kufelilerin görüşlerini de nakletmiştir. Önce zikredildiği gibi görüş sahiplerini belirtmeden “bazı nahivciler, bazı Araplar, Kufe ehli veya Kufeliler” şeklinde ifade ederek sadece işaret etmekle yetinmiştir. Bununla beraber, İbnu'l-Varrâk Kufeli nahivcilerden sadece ikisinin adını zikretmiştir. Bu iki nahivci şunlardır:

1. Ebu'l-Hasan Ali b. Hamza el-Kisâ'i (v. 179 h.) eserde adı bir yerde geçer.¹⁷²

2. Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Ziyad el-Ferrâ (v. 207 h.) eserde adı yedi yerde geçmektedir.¹⁷³

J. Eser Hakkında Bazı Eleştiriler

İbnu'l-Varrâk eserine özellikle muhakkik tarafından yöneltilen bazı eleştiriler şunlardır:

1. Eserin birçok yerinde nahivcilerin görüşlerini sadece bazı nahivciler, Araplar veya bazı Araplar şeklinde ifade ederek görüş sahiplerini zikretmemiştir. Örnekler: “Bazı nahivciler mefûldeki amilin fiil ve fâil olduğunu izah ederler.¹⁷⁴ Bazı Araplar (أَيُّ) deki dammeyi aslen mebnî olarak yorumlarlar.¹⁷⁵ Araplardan bu şekilde duyulmuştur.”¹⁷⁶
2. Bazen de Sîbeveyh'in görüşünü eserine işaret etmeden olduğu gibi nakletmiştir. Örnek: “(ثَلَاثِمِائَةٍ) “üçyüz” veya (تِسْعِمِائَةٍ) “dokuzyüz”e gelince aslında bunlar kıyasen (ثَلَاثِمِائِينَ veya تِسْعِمِائِينَ) veya (مِائَاتٍ) “yüzler” şeklinde olması gerekir.”¹⁷⁷
3. Eserin bazı yerlerinde ise konuyla ilgili zikredeceği vecihlerden birini bazen de ikisini eksik veya fazla söylemiştir.¹⁷⁸

¹⁷¹ Age, s. 309, 465.

¹⁷² Age, s. 266.

¹⁷³ Age, s. 266, 268, 343, 473, 510, 533, 692.

¹⁷⁴ Age, s. 377.

¹⁷⁵ Age, s. 327, 575, 271.

¹⁷⁶ Age, s. 489.

¹⁷⁷ Age, s. 687, 691.

¹⁷⁸ Age, s. 478.

4. İletler zikredilirken sınırlama konulmamıştır. Bir konudan bahsederken şöyle der: “Bu konuda birçok görüş var veya bu konuda birçok vecih var.”¹⁷⁹
5. Bazı görüşleri yanlış sahiplere isnad etmiştir: Tasğirdeki (إِبْرَاهِيمَ-بُرَيْئَةَ) şeklinde olan Ebû Zeyd’in görüşünü Sîbeveyh’e isnat etmiştir.¹⁸⁰ Kâb b. Sâd el-Ğanevî’ye ait olan beyti, Tufeyl el-Ğanevî’ye isnat etmiştir.¹⁸¹

¹⁷⁹ Age, s. 448, 552.

¹⁸⁰ Age, s. 749.

¹⁸¹ Age, s. 587.

İKİNCİ BÖLÜM
NAHİV İLLETLERİNİN ÇEŞİTLERİ
VE İBNU'L-VARRAKA GÖRE İLLET

I. NAHİV İLLETLERİNİN ÇEŞİTLERİ

Nahiv illetlerinin çeşitleri hakkında en geniş bilgilere klasik nahivcilerin eserlerinde rastlamak mümkündür. İlet çeşitleri ile ilgili görüşler birçok yönden nahivcilerce incelenmiştir. Şimdi illetlerin çeşitleri hakkında klasik eserlerde yer alan bilgileri ana hatlarıyla aktarmaya çalışalım.

A. ez-Zeccâcî'ye Göre İletler

ez-Zeccâcî, illetleri tâlimi, kıyasî ve cedelî olmak üzere üçe ayırmaktadır.

1. Tâlimi illetler: Arap kelamını ve îrâb hükümlerini öğrenmeye yarayan illetlerdir. Herkes Arap kelamını bizzat duymuş değildir. Bazıları onlardan işitilmiş, bazıları da işitilenlere kıyas edilmiştir. Örneğin; (فَامَ زَيْدٌ فَهُوَ قَائِمٌ) yahut (رَكِبَ فَهُوَ رَاكِبٌ) gibi cümlelerden ism-i fail öğrenilmiş, (ذَهَبَ فَهُوَ ذَاهِبٌ) vb. cümleler de onlara kıyas edilmiştir. İletler de böyledir. (إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ) örneğinde “(زَيْدًا) kelimesini neden mansub yaptınız? sorusuna (إِنَّ) den dolayı” diye cevap verilir, çünkü (إِنَّ) edatı, ismini nasb, haberini ref eder. Böyle öğrendik ve böyle öğretiyoruz. Arap kelamı da bu şekilde tespit edilmiştir. Dolayısıyla nahiv kurallarının bu tür illetleri, tâlimi kısma girmektedir.¹

2. Kıyasî illetler: Var olan bir kurala kıyas edilerek ortaya konulan ikinci derecedeki illetlerdir. Örneğin (إِنَّ)'nin isminin mansub olmasının illeti olarak (إِنَّ) ve kardeşlerinin müteaddi (geçişli) fiile benzemesinin gösterilmesi bu tür illetlerdendir. Fiil, mefûlünü nasb ettiği (إِنَّ) ile mansub olan isim, lâfzen mefûle, merfû olan da fâile benzemektedir. Bu durumda (إِنَّ)'nin ismi, (ضَرَبَ أَخَاكَ مُحَمَّدًا) örneğindeki fâilden önce gelen mefûle benzemiş olur.²

3. Cedelî (nazarî) İletler: İlk iki derecedeki illetlerden sonra ortaya konan üçüncü derecedeki tâlî illetlerdir. (إِنَّ) örneğinde, yukarıda söylenenlerden sonra yapılan illetlendirmeler, bu kısma girer. Yukarıdaki illetlerin zikredilmesi karşısında kendisine şu muhtemel sorular sorulabilir: (إِنَّ) ve benzerlerini hangi yönden fiile benzettiniz? Hangi

¹ ez-Zeccaci, *a,g,e.*, s. 64.

² Age, s. 65.

fiile benzettiniz? Mâzi mi, yoksa müstakbel mi? Yoksa zaman ve süre kısıtlaması olmaksızın bir fiile mi benzettiniz? Fiile benzettiniz diyelim, peki neden mefûlünün fâilinden önce geldiği fiile benzettiniz? Fâili başta gelene benzetmeniz gerekmez miydi? Çünkü asıl olan, fâilin fiilden önce geldiği fiil cümleleridir. Sizin yaptığınız tâlî durumdur. Hangi illet, sizi asıl olanı bırakıp tali olana tabi olmaya yöneltti? Bunda hangi kıyas geçerli oldu? (ضَرَبَ أَخَاكَ مُحَمَّدٌ) örneğinde mefûlün fâilden önce geldiği fiile benzettiğinizde, (ضَرَبَ مُحَمَّدٌ أَخَاكَ) örneğindeki gibi fâilin, mefûlden önce gelmesini de caiz gördünüz mü? Herhangi bir illet sebebiyle bundan kaçındınız diyelim, peki neden bazı yerlerde farklı davranıp (إِنَّ خَلْقَكَ زَيْدًا) örneğini “yani mansub ismin, sonra geldiği bir durumu” caiz görüyorsunuz? Niçin (إِنَّ زَيْدًا يَرْكَبُ) gibi örneklerde fâil konumunda fiil gelmesini caiz kıldınız? Siz hiç fâile bedel olarak fiil geldiğini gördünüz mü?

Yukarıda sıraladığımız sorulması muhtemel sorular karşısında cevap olarak ortaya konacak bütün illetler, cedelî ve nazarî illetler kısmına girecektir. Nahiv öğretiminde asıl ihtiyaç duyulan illetler, tâlimi illetlerdir. Kıyasî ve cedelî illetler ise, pek faydası olmayan, sadece akli meşgul eden illetler olarak görülmüştür. İleride görüleceği gibi Endülüslü nahivci İbn Madâ'nın karşı çıktığı illetler de esas itibarıyla bunlardır.³ ez-Zeccâcî, yaptığı bu taksimatla tâlimi illetlerin önemine dikkat çekmiş ve illetleri felsefe ve cedelden ayırmaya çalışmıştır.⁴

Her ne kadar ez-Zeccâcî, yukarıda sorduğu farazi sorulara cevap vermemişse de el-Enbârî, tıpkı usulcülerin yöntemi gibi Arap dili konularını araştırarak mantikî bir yorumla incelemiştir. Şüphesiz el-Enbârî, uzun çabalar harcayarak bu illetleri ortaya çıkarmıştır. Ancak şu var ki, esas problem, elde edilen sonuçların hepsinin, yapılan illetlendirmelerle uyumlu olmamasıdır. Üstelik Arapların kastettikleri de bunlar değildir. Bu illetler, ancak dilin genel sisteminin gelişimine uygun olarak gelmişlerdir.⁵

Bazı bilginler ez-Zeccâcî'nin yaptığı bu taksimatı başka ifadelerle dile getirmişlerdir. Örneğin illetin illeti olarak isimlendirilen illet çeşidi, aslında esas illet için bir yorum, tamamlayıcı bir bilgi ve ek bir açıklamadır. Yukarıda kıyasi illetler olarak

³ Age, (mukaddime kısmı).

⁴ el-Mubârek, *a,g,e.*, s. 97.

⁵ el-Muhtâr, *a,g,e.*, s. 36.

adlandırılan ikinci derecedeki illetler, bu türdendir. (قَامَ زَيْدٌ) örneğinde “Zeyd” niye merfûdur sorusuna, “fâil olduğu için” diye cevap verilir. Fâil niye merfû olmuştur? Sorusuna verilen “fiile isnad edildiği için” cevabındaki illete ise illetin illeti denilebilir. Böyle bir durumda “Zeyd niye merfû’dur” sorusuna, “fiil doğrudan ona isnad edildiği için” şeklinde de cevap verilebilirdi.⁶ Bu sebeple esas illet için ayrıca bir illet aranmaz. Bundan da anlaşılıyorki illetin illeti ifadesi, ilk illetin bir şerhi mesabesindedir.⁷

B. es-Suyûti’ye Göre İletler

es-Suyûti de illetleri bir başka açıdan ikiye ayırmaktadır:

1. Basit illetler: İletlendirmenin bir açıdan gerçekleştiği illetlerdir. İstiskal (dile ağır gelme), muşabehet (benzerlik) ve civar (yakınlık) illetleri bu şekildedir.

2. Mürekkeb (birleşik) illetler: iki veya daha fazla niteliğin bir arada bulunmasıdır. (مِيزَانٌ) kelimesinde kesre’den sonra (ي) “sakin yâ” bulunduğu için (و) vâv’ın (ي) yâ’ya “kalb” (dönüştürme) edilmesindeki illet, bu türdendir. Burada “kalb” yapılmasının illeti, sadece “yâ”nın sakin olması veya sadece “kesre”den sonra bulunması değil, her iki durumun birlikte bulunmasıdır.⁸

ez-Zemahşeri’nin şu sözü de mürekkeb illetle ilgilidir: (الذي), ism-i mevsul olarak çok kullanıldığı için hafifletilmiştir. Önce (ي) hazfedilerek (الذ) olmuş sonra hareke hazfedilmiş (الذ) olmuş, son olarak (ذ) harfi de hazfedilerek başındaki (ال) ile yetinilmiş ism-i mevsul olarak kullanılmıştır. “Müennesler için kullanılan” (التي) için de aynı işlem uygulanmıştır.⁹

C. Türlerine Göre İletler

es-Suyûti’nin naklettiğine göre Ebû Abdullah el-Hüseyn b. Musa ed-Dineverî (ö. 340/951), ‘*Simâru’s-Sinâ’a*’ kitabında illetleri ikiye ayırmıştır.

⁶ İbn Cinnî, *a.g.e.*, I, s. 174; es-Suyûti, *İktirâh*, s. 73.

⁷ İbn Cinnî, *a.g.e.*, I, s. 174.

⁸ es-Suyûti, *a.g.e.*, s. 75.

⁹ ez-Zemahşerî, Ebu’l-Kasım Cerullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fî İlmi’l-Luğa*, Beyrut, 1410/1990, s. 174; es-Suyûti, *a.g.e.*, s. 76.

Birincisi; Arapçada yer alan ve dil kurallarına uygun olan illetler.

İkincisi; Bu kuralların hikmetlerini ortaya çıkaran ve amaçlarının doğruluğunu açıklayan illetler. Yaygın olan ve çok kullanılan illetler, birinci gruptaki illetlerdir.

Bunlar da oldukça fazla olup en çok bilinenleri 23 adettir. et-Tâc b. Mektum (ö. 749/1348)'un şerh ettiği illetler şunlardır:

1. Sema (Araplardan öyle duyumuş olması) illeti (إِمْرَأَةٌ تَدِيَاءُ) örneğinde olduğu gibi. Bunun karşılığında (رَجُلٌ أُنْدِي) denmez. Bunun semadan başka illeti yoktur.

2. Teşbih (benzerlik) illeti: İki kelimenin, aralarındaki benzerlik sebebiyle aynı hükme tabi olmaları kastedilmektedir. Muzârî fiilin isme benzemesi sebebiyle mûrab, bazı isimlerin de harflere benzemeleri sebebiyle mebni kabul edilmeleri gibi.

3. İstiğnâ (ihtiyaç bırakmamak) illeti: Kullanılan bir kelimenin başka bir kelimenin kullanımına ihtiyaç bırakmaması demektir. (تَرَكَ) fiilinin kullanılıp (وَدَعَ) fiilinden vazgeçilmesi gibi.

4. İstiskal (dile ağır gelme) illeti: Dile zor gelen telaffuzdan uzaklaşıp dile hafif gelene meyledilmesi kastedilmektedir. (يَعْدُ) fiilinin aslında (يُوعِدُ)'daki bulunan vâv'ın “yâ” ve “kesre” arasında bulunduğundan dolayı telaffuzunun zor olması sebebiyle hafzedilmesi gibi.

5. Fark illeti: Bununla Arapların bir kelimeyi bir başka kelimedenden ayırmak için farklı telaffuz etmeleri kastedilmektedir. Birbirlerinden farklı olsunlar diye failin merfû, mefûlün mansub kılınması, cemî nûn'unun meftûh (ين-ون) ve tesniye nûn'unun da meksur (ين-ان) kılınması gibi.

6. Tevkid (pekiştirme) illeti: Te'kid nunları olarak bilinen “nûn'u hafife” ve ‘nun'u sakile'nin etkisini pekiştirmek için emir fiiline eklenmesi gibi.

7. Ta'vid (yerine geçme) illeti: (اللهم) kelimesindeki “mîm” harfinin nidâ harfi yerine geçirilmesi gibi.

8. Nazîr (denklik) illeti: Cezim halinde iki sakin harf yan yana geldiğinde bunlardan birisinin “cer” durumundakine tabi kılınarak “meksûr” okunması gibi. Çünkü bu ikisi birbirilerine denktir.

9. Nakîz (zıtlık) illeti: (لا) ’dan sonra gelen nekra kelimenin, zıddı olan (إن) ’ye benzetilerek mansub yapılması gibi.

10. Manaya tabi kılma illeti: (مَوْعِظَةٌ) müennes olduğu halde fiilin, müzekker olan (وَعِظٌ) manasına tabi kılınarak müzekker kılınması gibi.

11. Müşâkele (şekil benzerliği) illeti: (سلاسلًا وَاغْلَالًا)¹¹ ayetindeki şekil benzerliği gibi.

12. Mu'âdele (dengeleme) illeti: Gayr-i munsarîfın “cer hali”nin “mansub” durumuna tabi kılınarak fetha ile yapılması gibi. Sonra da buradaki durumu dengelemek için cemî müennes salim’in “nasb” hali, “cer” haline tabi kılınmıştır.

13. Mucâvere (komşuluk) illeti: (جحرٌ ضبٌّ خربٍ) “kertenkelenin harap yuvası” örneğinde (خربٍ) kelimesinin, haber olduğu için merfû olması gerekirken kendisinden önce gelen (ضبٍ) kelimesine yakınlığı sebebiyle mecrur yapılması gibi.

14. Vücub (gereklilik) illeti: Fâilin merfû yapılmasının illeti gibi.

15. Cevaz (serbestlik) illeti: Belirli sebeplerle imale yapılmasındaki illet gibi. Söz konusu sebeplerle imale yapmak vacip değil caizdir.

¹⁰ Bakara, 257.

¹¹ İnsan, 4.

16. Tağlib¹² illeti: (و كانت من القانتين)¹³ ayetinde olduğu gibi. (كانت)'nin ismi müennes olduğu halde (القانتين) kelimesi, tağlib sebebiyle müzekker olarak kullanılmıştır.

17. İhtisar (kısaltma) illeti: (لَمْ يَكُ) örneğindeki terhimde “kısaltma amacıyla kelimenin sonundan bir harf atılması” olduğu gibi.

18. Tahfif (hafifletme, kolaylaştırma) illeti: İdğam yapılması bu illete örnektir.

19. Asıl olma illeti: (يُؤَكِّرُمْ ve إِسْتَحْوَذُ) örneklerinde “vâv” ve “hemze”nin, asıllarına dönmesinde olduğu gibi.

20. Evlâ (daha layık) olma illeti: “Fâil, konum itibarıyla mefûl’den önce gelmeye daha layıktır” ifadesinde olduğu gibi.

21. Hâl’in (durum) delaleti illeti: Ayın hilal şeklini gören kimsenin (هَذَا الْهَيْلَالِ) yerine işaret ismini kullanmadan (الْهَيْلَالِ) demesi gibi. Çünkü o andaki durum, ona delalet etmektedir.

22. İş’âr (bildirme) illeti: Hazfedilen harfin elif olduğunu bildirmek gibi.

23. Tezat illeti: İlgaşı caiz olan fiillerin, bir mastar ile veya bir zamir ile pekiştirildiklerinde, “te’kit ve ilga’nın birbirlerine zıt olmaları hasebiyle ilganın caiz olmadığını” söylemek gibi.¹⁴

İbn Mektum, yukarıda ikiye ayırıp birinci kısmını zikrettiği illetlerin ikinci kısmı hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır.

İllet konusunda İbnu’s-Serrâc *el-Usul*’de şu açıklamayı yapmıştır: Nahivcilerin illetlendirmeleri iki kısımdır:

¹² Bir şeye başka bir şeyin hükmünü icra etmek demektir. Müzekkerin, müennese tercihi, tağlib çeşitlerinden biridir. Araplar, tesniye ve cemîlerde bu ikisini birlikte zikrettiklerinde müzekkerlere ait ifadeler kullanmışlardır. Bkz. Edip Çağmar, “Arap Dilinde Tağlip”, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Diyarbakır, 2002, IV, s. 2.

¹³ Tahrim, 12.

¹⁴ es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 72-73.

1. Arapçanın okunmasını sağlayan illetler: Fâilin merfû, mefûlün mansub oluşu gibi.

2. İletin illeti olarak adlandırılanlar: Fâilin niçin merfû olduğunun, mefûlün neden mansub olduğunun illetleri gibi. Bu, hakkında söz söyleyebileceğimiz konulardan değildir. Bunların hikmeti ancak dili konuşan Arapların ortaya koyduğu esaslarla anlaşılabilir.¹⁵

D. Hükümlerine Göre İletler

İbn Cinnî, illetleri hükümleri açısından mucib (gerektiren) ve mücevviz (caiz kılan) illetler olarak ikiye ayırmaktadır.

1. Mucib illetler: İletlerin çoğu, vücub üzeredir yani gerektirdiği hükmü uygulamak zorunludur. Cümledeki fazlalığın “asıl unsurların dışında kalan” veya benzerlerinin mansub olması ve “umde” “cümleden atılması caiz olmayan kelime”nin “merfû” olması ve mudafun ileyh’in “mecrûr” olması, bu türdendir. Arap dili bu şekilde sabit olmuştur.

2. Mücevviz illetler: bu çeşit illetler hakikatte zorunlu olarak gerektiren değil, caiz kılan bir sebeptir. İmâle illetleri, bu türdendir. Bu, vücub illeti değil cevaz illetidir. (أَقْتَنْتُ – وَفَقْتَنْتُ) örneğindeki vâv’ın, hemze’ye dönüşmesinin illeti de böyledir. Elif’e dönüşmesi mümkün olduğu gibi “vâv” olarak bırakılması da caizdir. Dolayısıyla buradaki illet, mucib değil nücevvizdir. Üzerinde iki veya daha fazla i’rab’ın caiz olduğu; örneğin bir kelimenin, hem bedel hem de hal olması caiz olan yerlerde de durum böyledir. Marife bir kelimedenden sonra gelen ve aynı anlamı ifade eden nekire kelimedede de bu durum ortaya çıkmaktadır. (مَرَرْتُ بِزَيْدٍ رَجُلٍ صَالِحٍ) yahut (رَجُلًا صَالِحًا) gibi. Nekre olan (رَجُلًا) kelimesi, birinci örnekte bedeli, ikinci örnekte ise, hal olarak değerlendirilmiştir. İki şekilde ifade edilebildiği için buradaki illet, cevaz illetidir. Buna göre iki, üç veya daha fazla ihtimalin caiz olduğu meselelerdeki illetler cevaz illetleridir.

¹⁵ Age, s. 73.

Mucib illete illet, mücevviz illete ise sebep denir.¹⁶

İbn Cinnî illetlerin taksimi konusuna şunu da eklemiştir: “Nahivcilerin illetleri iki kısımdır: birincisi, vacip olup uyulması zorunlu olan illetlerdir. Çünkü dil zevki, o konuda başka bir manayı kabul edemez. Diğeri ise, ancak zorlukla ve istemeyerek katlanılabilecek türde illetlerdir.”¹⁷

E. İletlerin Kaynakları

Nahiv illetlerinin belirlenmesinde kullanılan kaynaklar es-Suyûtî tarafından yedi maddede ele alınmıştır.¹⁸

1. İcma: Arap dili bilginlerinin, bir hükmün illeti üzerinde ittifak etmeleridir. Maksur bir kelime üzerinde harekenin takdir edilmesinin illetinin, telaffuzunun imkansızlığı, menkus bir kelimedede ise ağırlık (telaffuz zorluğu) olması üzerinde icma edilmiştir.

2. Nass: İlet hakkında Arapça bir nass bulunması. Ebu Amr, Yemenli bir adamın (فُلَانٌ لُّغُوبٌ جَانَّتُهُ كِتَابِي فَا حَتَّرَهَا) “Falan kişi ahmaktır. Mektubum ona geldiğinde onu küçümsedi” dediğini duymuş ve neden fiili müennes okuduğunu kastederek ona şöyle demiştir. (جَانَّتُهُ كِتَابِي) mi diyorsun? O da: (نَعَمْ أَلَيْسَ بِصَحِيفَةٍ) “evet mektup sahife değil midir?” şeklinde cevap vererek mektup kelimesinde bir müenneslik olduğunu belirtmiştir. Böylece bu nass, örnekteki fiilin, müennes olmasının illeti için kaynak olmuştur.¹⁹

3. İma: Rivayet edildiğine göre bir grup Arap Peygamberimizin yanına geldi. Peygamberimiz onlara sordu: “siz kimsiniz?” onlar da: (نَحْنُ بَنُو عَبَّانٍ) “Biz Gayyan oğullarıyız” dediler. Hz. Peygamber de: (أَنْتُمْ بَنُو رَشْدَانَ) “Siz Reşdan oğullarısınız” dedi. İbn Cinnî’ye göre Hz. Peygamber, bu Arapların kullandığı kelimedeki “elif” ve nûn’un zaid olduğunu bizzat ifade etmese de ima etmiştir.

¹⁶ İbn Cinnî, *a.g.e.*, I, s. 164-165; es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 73, 74.

¹⁷ İbn Cinnî, *a.g.e.*, I, s. 88; es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 74.

¹⁸ es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 73.

¹⁹ İbn Cinni, *a.g.e.*, I, s. 249.

4. Sebr ve taksim: Bu, bir meselede muhtemel durumlar zikredildikten sonra bunların araştırılıp en uygun olanının seçilmesi ve diğerlerinin bırakılması işlemine verilen addır. Örneğin: (مَرُونَ) kelimesinin vezni sorulduğunda cevap olarak üç ihtimal zikredilir: (فَعُولٌ ve مَفْعَالٌ, فَعْلَانٌ) daha sonra ikisinin Arap dilinde bulunmayan örneklerden olması sebebiyle birinci ihtimalde karar kılınır. Bu konuda (مَفْعَالٌ ve فَعُولٌ) kalıpları hiç söz konusu olamazlar. Çünkü bunlar, örnekleri hiç mevcut olmayan kalıplardır. Hâlbuki (فَعُولٌ ve مَفْعَالٌ) kalıplarının aynı örnekleri yok ise de aynı kalıbın kesreli (مِحْرَابٌ ve قِرْوَشٌ) gibi yakın örnekleri mevcuttur.

5. Münasebet: Zann olarak da isimlendirilir. Çünkü zikredilen münasebetle illetlendirildiği kesin olarak bilinmemekte, zannedilmektedir. Fer olanın, asıl olanda bulunan bir illet sebebiyle asıl olana tabi kılınmasıdır. Merfû olma hususunda nâibi fâilin, isnad illeti ile merfû olan faile kıyas edilerek merfû okunması gibi.

6. Tard (geçerlilik): Hükümün, her yerde geçerli olmasıdır. Fiilin isnad edildiği kelimenin, isnad illeti sebebiyle her yerde merfû olması gibi. el-Enbârî bunun için; “Tard, hükümün bulunup zanna mahal olmadığı durumdur” demiştir. Delil olduğu konusunda görüş ayrılığı vardır. Çoğunluğa göre illette tard (her yerde geçerlilik), şarttır. Çünkü burada nahiv illetleri, akli illetlere benzemektedir. Akli illetler de her durumda geçerlidir ve tahsis edilmeleri caiz değildir. Nahiv illetleri de böyledir. Bir gruba göre ise illette tard şart değildir. Tahsis edilmeleri de caizdir. el-Enbârî, tard’ın şart olmadığını savunanların görüşünü reddetmiş ve çeşitli örneklerle bunlara cevap vermiştir.²⁰

Bu illetin, genel kurala uygun olduğu halde geçersizliği ifade edildiğine göre salt tard illeti ile yetinilmeyeceği, beraberinde zann veya benzerlik illetlerinin de bulunması gerektiği anlaşılmaktadır.²¹

7. İlğâu’l-fârik (ayırteci özelliğin kaldırılması): Fer olan ile asıl olan arasında çok fazla farklılığın olmaması böylece aynı hükümde birleşmelerinin gerekmesidir.

²⁰ el-Enbari, *el-Luma’u’l-Edille* (el-İğrab ile birlikte), s. 112.

²¹ Ergin, *a,g,m*, s. 176.

Zarf'ın mecrûr'a kıyası gibi. Bunlar arasında ayırtecdici fark yoktur. Bütün hükümlerde denktirler.²²

II. İLLETLERLE İLGİLİ ÇEŞİTLİ MESELELER

A. İletlerin Çatışması (تعارض العلل)

Bu konu iki açıdan ele alınabilir.

1.1. Hükümün bir olup bu hüküm için iki veya daha fazla illet bulunmasıdır. Bu konuda ihtilaf vardır. Bazılarına göre bir hükümün iki illetle illetlendirilmesi caiz değildir. Çünkü buradaki illet, akli illetlere benzemektedir. Akli illetler de bir hüküm, iki illetle sabit olmaz. Dolayısıyla akli illetlere benzeyen de onun gibi olur. Bazılarına göre ise bir hükümün iki illetinin olması caizdir. Böyle durumlarda iki illetten birinin, gerektiren (mucib) cinsten değil de hükme işaret tarzında bir illet olarak kabul edilmesi halinde caiz olduğu ifade edilmiştir. Bir hüküm için çeşitli emare ve işaretlerle delil getirmek caizdir.²³ el-Enbârî'ye göre bu, akli illetler gibi gerektiren (mucib) cinsten olması anlamında ise doğrudur.²⁴ Örneğin mübtedanın merfû olması böyledir. Basra ekolu, bunun illetini ibtida olarak kabul ederlerken; Kufelilere göre ise; mübteda haberi, haber de mübteda'yı karşılıklı olarak merfû ederler. Böylece mübteda'nın merfû olması için iki illet zikredilmiş olmaktadır.

İletleri hususunda ihtilaf bulunan diğer konular da böyledir. Bu tür konularda hüküm tek olup illetler birden fazla olabilir.²⁵ Mesela fâilin ref ve mefûlün nasb sebebi sorulduğunda iki ayrı grubun iki farklı sebep ileri sürülür. Öncelikle bu sebeplerin tahlil edilerek daha kuvvetli olanın seçilmesi gerekir. Eğer kuvvette eşit derecede iseler, o takdirde ikisini de inkar etmemek ve bir hükümün iki illetle illetlendirildiğini ifade etmek gerekir.²⁶

²² el-Enbari, *el-Luma'u'l-Edille* (el-İğrab ile birlikte), s. 112.

²³ es-Suyuti, *a.g.e.*, s. 78.

²⁴ el-Enbari, *el-Luma'u'l-Edille* (el-İğrab ile birlikte), s. 120.

²⁵ İbn Cinnî, *a.g.e.*, I, s. 167.

²⁶ es-Suyuti, *a.g.e.*, s. 78.

Bazen aralarında bir çelişki olmadan da bir hüküm için iki illet bir araya gelebilir. Aşağıdaki örneklerde vâv'ın yâ'ya dönüşmesi iki açıdan olmuştur. (هذه و سلمى هؤلاء م) örneklerinin asılları (عشروي و مسلموي) şeklindedir. Burada “vâv” iki açıdan yâ'ya dönüşmüştür. Birincisinde, “vâv” ve “yâ” harfleri bir araya geldikleri için birinci harf olan “vâv”, sakın olmuştur. İkincisinde mütekellim yâ'sı daima kendisinden önce gelen sahih harfi kesra yapar. (رأيتُ صحبي , هذا غلامي) gibi. Burada (غلامي, صحبي) denemeyeceği için “vâv” yâ'ya dönüşmüştür.²⁷

1.2. Bir konu üzerinde iki farklı hüküm ve iki farklı illetin bulunması. Olumsuzluk (ما) sını buna örnek olarak verilebilir. Hicazlılara göre bu (ما), amel eder. Onlara göre (ما) nın (ليس) gibi mübteda ve haberin başına geçip cümleyi olumsuz yapması sebebiyle aralarında iki açıdan benzerlik olmuştur. Temimlilere göre ise (ما), amel etmez. (ما) nin durumu cümlenin başında bulunan ve îrâb açısından bir etkisi olmayan (هل) gibidir. (ما زيدٌ أخوك و ما قام زيدٌ) cümlelerinde olduğu gibi. Onlara göre (هل) her iki cümlenin başına istifham için geldiği gibi (ما) da olumsuzluk için gelir.²⁸

B. Hüküm İspatında İletlerin Yeri ve Önemi

Nassın bulunduğu yerde hükmün nass ile mi yoksa illetle mi sabit olacağı konusunda görüş ayrılığı vardır. Çoğunluğa göre hüküm, nass ile değil, illetle sabit olur. Eğer nass ile sabit olmuş olsaydı bu takdirde kıyas ortadan kalkardı. Çünkü kıyas, fer olanın, kapsayıcı bir illetle asıl olana tabi kılınmasıdır. İlet olmazsa kıyas batıl olup, fer olan, herhangi bir asla dayandırılmadan iktibas edilmiş olur ki bu muhaldır. Örneğin; (ضرب زيدٌ عمراً) cümlesindeki (زيدٌ ve عمراً) kelimelerindeki ref ve nasb hareketlerinin, illetle değil de nas ile sabit olduğunu söylersek, nasb ve ref hareketlerini alan bu iki kelimenin fail ve mefûl olmaları iptal olur ve kıyas gerçekleşmez. Bu da caiz değildir.²⁹

Bir başka görüşe göre ise hüküm, nass bulunan yerde nassla, nass bulunmayan yerde ise, illetle sabit olur. Araplardan nakledilen ve kıyasın kaynağı olarak kabul edilen nasslar bu türdendir. Bu konuda nassın kesin, illetin ise zannî delil olduğu argümanı ile

²⁷ İbn Cinnî, *a.g.e.*, I, s. 174-175; es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 77.

²⁸ İbn Cinnî, *a.g.e.*, I, s. 168.

²⁹ el-Enbârî, *el-Luma'u'l-Edille* (el-İğrab ile birlikte), s. 121.

nassın daha kuvvetli olduğu ifade edilmiştir. Bir hükmün hem nass hem de illet ile sabit olması caiz değildir. Çünkü bu durum hükmün hem kat'î hem de zanni bir delille sabit olmasını gerektirir ki bu da mümkün değildir. Bu mesele, şu şekilde cevaplandırılmıştır. Hüküm kat'î bir yolla sabit olur ki bu nasstır. İlet ise hükmün ispatına yol açan unsurdur. Biz, bir konuda Araçların sözleriyle kesin hüküm veririz. İletin de hükmü koyanı yönlendirdiğini zannederiz. Katiyet ile zannın mercii aynı olmadığından ortada herhangi bir çelişki kalmaz.³⁰

C. İletlerin Şartları

İletin bir şartı, üzerine kıyas olunan hükmü gerektirmesidir. Bundan dolayıdır ki, İbn Malik (ö. 672/1274), Basralıların, “Muzârî fiilin mûrab olmasının illeti; hareke, sükûn, müphemlik ve tahsis gibi hususlarda isme olan benzerliğidir” şeklindeki görüşlerini hatalı bulmuştur. İbn Malik'e göre bu özellikler, ismin mu'rab olmasını gerektiren illetlerden değildir. İsmın mûrab olmasının sebebi/illeti, sıfat alması ve farklı manaları kabul etmesidir. Bu manalar arasındaki fark, ancak îrâb ile ayırt edilir.

Örneğin (مَا أَحْسَنَ زَيْدًا) cümlesinde, (زَيْدًا) “Zeyd” kelimesi merfû okunduğunda nefiy, mansub okunduğunda te'accub anlamı taşır. Mecrûr okunduğunda ise istifham cümlesi olur. Aynı illetin muzarinin de mûrab olmasını gerektirmiş olması lazımdır. (لَا تَأْكُلِ السَّمَكَ وَتَشْرَبِ اللَّيْنَ) cümlesinde her iki şeyin tek tek veya birlikte nehyedilmesi, sadece birincinin nehyedilip ikincinin başlangıç cümlesi olması ihtimalleri vardır. Bu farklı manaları belirleyen de ancak îrâptır.³¹

D. İki Hüküm İçin Bir İletin Kullanılması

Üzerinde bir illetin kullanıldığı iki hüküm, birbirine zıt olsa da olmasa da bunun caiz olduğu ifade edilmiştir. örneğin; (مررتُ بزيدٍ) cümlesinde (مررتُ ب) ibaresinin, bütün olarak ele alınmasının illeti (ب) harf-i cerinin, fiilin bir parçası sayılmasıdır. Çünkü (ب) harf-i ceri, (أمررتُ زيدا) cümlesindeki nakil (geçişlilik) hemzesinin yerine gelmiştir. (أفعل) fiilindeki hemze, fiilin bütününde sayıldığı için onun yerine gelen harf-i cerin

³⁰ el-Enbârî, *el-Luma'u'l-Edille* (el-İğrab ile birlikte), s. 122; es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 75.

³¹ es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 76.

öyle olması gerekir. Aynı illet, zıt bir hüküm için de delil olarak kullanılmıştır. Şöyle ki, harf-i cer, mecrûr kıldığı kelime ile birlikte değerlendirilir. Çünkü aralarına başka bir şey girmemektedir.³² Yukarıdaki örnekte harf-i cer, birinci hükümde kendisinden önce yer alan fiille, ikinci hükümde ise kendisinden sonra yer alan mecrûr kelime ile bir bütün sayılmıştır. Bu iki takdir de birbirine zıt olduğu halde kıyas açısından makbul sayılmıştır.³³

E. İletlerin Birden Fazla Yerde Geçerli Olması

Bazı illetler, sadece bir konuya mahsus olup başka yerde geçerli olmaz. Örneğin; iki harfli olan ve isim olan (كم, من, ما) gibi kelimelerin, iki harfli olduklarından (يل ve هل) gibi kelimelere benzedikleri, bu harfler mebni olduklarından, onların da mebni oldukları ifade edilmiştir. Ancak bu illet, başka bir yerde geçerli değildir. Çünkü bu illet, başka yerde de geçerli olsaydı (فم, أب, أخ) gibi iki harfli olan kelimelerin de mebni olmaları gerekirdi. Hâlbuki bunlar, mebni değildir.

Eğer “bu kelimelerin asılları üç harfli olup bir harflerinin mahzûf olması hasebiyle kapsam dışıdır ve illet başka yerde de geçerlidir” denilirse, “bu başta söylenmeyen bir sıfatın, sonradan illetlendirmeye eklenmesi anlamına gelir ve diğer isimlerin de mebni olmasını gerektirir. Asılları fazla da olsa mevcut harf sayısı ikidir” şeklinde cevap verilir. Bu da buradaki illetin başka yerde geçerli olmadığını gösterir.³⁴

F. Kâsır İlet

Bu illet, sadece özel yerlerde geçerli olup başka yerlerde geçerli olmayan illet türüdür. Bir grup dilbilimci, bu illetin caiz olduğunu ve sıhhatında tadiye (başka yerde geçerlilik) şartının bulunmadığını belirtmiştir. (عَسَى الْغَوِيرُ أَبُوْنَا , مَا جَاءَتْ حَاجَتُكَ) örneklerinde (جاء) ve (عسى) kelimeleri, (كان)’nin kardeşlerinden olan (صار) anlamında kullanılmış ve merfû bir isim ve mansub bir haber almışlardır. Bunların, bu örneklerin dışında başka bir cümlede (صار) anlamında kullanılmaları caiz değildir. Mesela (صار) anlamında olmak üzere (ما جاء حَالَتُكَ) veya (لا جاء زيدٌ قَادمًا) denmez. Bu illette tadiye (başka

³² İbn Cinnî, *a.g.e.*, III, s. 51; es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 79.

³³ es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 79.

³⁴ İbn Cinnî, *a.g.e.*, I, s. 169.

yerde geçerlilik) yoktur. Ancak buradaki illetin, benzeme ve münasebet açısından başka yerlerde de geçerli olan illetlere denk olması sebebiyle sahih olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca ibarenin, nakledilmiş olması da sahih olması için ek bir sebep teşkil etmektedir. Her ne kadar bu, illetin sıhhati için bir bilgi sayılmasa da yanlışlığı için de bir bilgi sayılmaz.

Bir kısım dilciler de bu illette tadiye şartı gerçekleşmediği için bu illetin batıl olduğunu söylemiştir. İlet, müteaddi olmayınca faydası da yoktur. Çünkü bunda zaruret söz konusu değildir. Böyle olunca hüküm illet ile değil nass ile sabit olur.³⁵

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerde nahiv illetlerinin tarihi gelişimini ve mahiyetini genel bir çerçeve içerisinde ortaya konulmaya çalışıldı. Şimdi de bu konuda nahiv tarihi boyunca yapılmış olan eleştirilere değinilecektir.

G. Nahiv İletleri Hakkında Yapılan Eleştiriler

Yukarıda ez-Zeccâcî'nin illetleri tâlimi, kıyasî ve cedelî olmak üzere üçe ayırdığı ifade edilmişti. Özellikle ikinci ve üçüncü sırada zikredilen illetler hakkında nahivciler, farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu tür illetlerin gereksizliğini dile getirenler olmuştur. Bunlar arasında en dikkat çeken nahivci, Endelüslü İbn Madâ (ö. 592/1196)'dır. Ancak nahiv illetlerine karşı olumsuz görüşler dile getiren ilk kişi İbn Madâ değildir. Ondan önce İbn Hazm ez-Zahirî (ö. 456/1064) ve İbn Sinan el-Hafacî (ö. 466/1074) de illetlerin gereksizliğini savunmuşlar ve "Araplar böyle söylemişlerdir" sözüne bir şey eklemeye gerek olmadığını ifade etmişlerdir.³⁶ Hatta bunlardan önce İbn Cinnî, ikinci ve üçüncü derecedeki kıyasî ve cedelî illetlere dikkat çekmiş ve illetin illetinin olamayacağını söylemiştir.³⁷ İbn Cinnî'ye göre kıyasi ve cedelî illetler, Arapçayı anlamada bize herhangi bir katkı sağlamadıklarından dolayı gereksizdir. Bunların nahiv kitaplarından çıkarılmaları gerekir.³⁸

³⁵ es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 77.

³⁶ İbn Madâ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed İbn Madâ el-Kurtub, *er-Red âlâ'n-Nuhât*, (thk. Muhammed İbrahim el-Benna, mukaddime kısmı), yay.y., Kahire, 1979, s. 9.

³⁷ İbn Cinnî, *a.g.e.*, I, s. 173; el-Mubârek, *a.g.e.*, s. 128-129.

³⁸ Abduddâim, *a.g.m.*, s. 151.

Birinci derecede yer alan illetlerin dil öğretiminden çıkarılmaları mümkün değildir. Örneğin (قام زيد) örneğinde (زيد) niçin merfûdur? Diye sorulursa; “Çünkü fâildir ve her fâil merfû olur” denir. “Peki, fâil niçin merfûdur?” Sorusuna; “Çünkü Araplar öyle konuşmuşlardır” diye cevap vermek yeterlidir. Bundan sonrası için bir şey eklenmesi gerekmez. Çünkü bundan sonra ne söylenirse söylensin, varılacak sonuç fâilin merfû olduğudur ki, bu da zaten birinci derecedeki illetle sabittir.³⁹

İbn Madâ nahiv illetleri hakkındaki görüşünü fıkhi meselelerle kıyaslayarak ifade etmektedir. Şöyle ki; Fıkıhta nass ile haram olan bir şeyin, illetinin aranması gerekli değildir. Bu şeyin niye haram kılındığının cevabını vermek fakihin işi olmadığı gibi, nass ile sabit olan bir nahiv illetinin nedenini aramak da nahivcinin işi değildir. İbn Madâ’nın, bu konuda mensubu olduğu Zahiriye mezhebinin etkisi ile hareket ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁰ Buna göre ilk illetle iktifa etmemiz ya da daha güzel bir ifade ile konunun hükmü ile yetinmemiz gerekir.⁴¹ Ancak İbn Madâ, ikinci ve üçüncü derecedeki illetleri reddetmesine rağmen bazı yerlerde ikinci derecedeki illetlerin de gerekli olduğunu savunmuştur.⁴²

İbn Madâ’nın yukarıda naklettiğimiz görüşlerinden etkilenererek nahiv illetlerine olumsuz bakan başka âlimler de olmuştur. Bunlardan biri olan Abbas Hasan, farklı ifadelerle nahiv ilminde asıl gerekli olanın birinci derecedeki illetler olduğunu, ikinci ve üçüncü derecedeki illetlerin, mantıka dayanmadığını ileri sürerek nahivden temizlenmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴³ Mâzin el-Mubârek de, nahivcilerin, nahiv meselelerinden olan îrâb üzerinde yeterince durmayıp îrâbın felsefesiyle ve nazarî meselelerle fazla uğraştıklarını, nahvi bozduklarını ve illetlerin, nahivcilerin elleriyle nazarî bir felsefeye dönüştürüldüğünü ileri sürmüştür.⁴⁴ Ona göre ez-Zeccâcî’nin sınıflandırmasında üçüncü sırayı alan illetlerin, nahiv konusu içinde yer almamaları gerekir. Bunların dile bir

³⁹ İbn Madâ, *a,g,e.*, (thk. M. İbrahim), s. 127.

⁴⁰ Abduddâim, *a,g,m.*, s. 152.

⁴¹ İbn Madâ, *a,g,e.*, (thk. Şevkî Dayf, mukaddime kısmı), yay.y., Kahire, ts. S. 35, 130.

⁴² İbn Madâ, *a,g,e.*, (thk. M. İbrahim), s. 127-128.

⁴³ Abduddâim, *a,g,m.*, s. 152.

⁴⁴ Abduddâim, *a,g,m.*, s. 152.

faydası da yoktur. Cedelî ve nazarî olarak adlandırılabilir bu illetler, insanlar arasında ancak kibir, övünme vesilesi ve münazara silahı olmaktadır.⁴⁵

Mâzin el-Mubârek, İbn Madâ'nın illetler hakkındaki görüşlerinin aslında yeni olmadığını ve bu görüşlerin temellerinin çok daha önce ez-Zeccâcî ve İbn Cinnî'de de görüldüğünü ifade etmiş ve İbn Madâ'yı savunmuştur.⁴⁶ *Usûlü'n-Nahvi'l-Arabî* adlı kitabın yazarı Muhammed Âyd de, kitabında tamamen İbn Madâ'nın görüşlerine katıldığını ve onun nahivden atılması dediği şeylerin nahivden çıkarılması gerektiğini savunmuştur.⁴⁷

Öte yandan Şevkî Dayf ise, bu konuda şunları söylemektedir: “Çağımızda nahvin, yeni başlayanlar için kolaylaştırılması ve girift birtakım illetlerin, kitaplardan çıkarılması gerektiğine inanmakla bereber konunun uzmanlarının, nahvi eski şekliyle, içine katılan illetin felsefesi ile birlikte incelemeleri gerektiği kanaatindeyiz. Böylelikle nahvin gelişimi ve olgunlaşmasını sağlayan fikri çalışmalar ortaya çıkacaktır.”⁴⁸ demektedir.

Birinci derecedeki illetler, zaten fitri (yaratılıştan) olup ifade edilmeden de Arapların zihinlerinde mevcuttur. İbn Madâ'nın ifadesiyle ikinci ve üçüncü derecedeki illetlere gelince elbette bunların birinci derecedeki ta'limi illetler gibi tabii ve fitri illetler olduğu söylenemez. Bu illetler, daha önce ez-Zeccâcî tarafından kıyasî, nazarî ve cedelî olarak adlandırılanlardır. Bazı nahivciler, bu tür illetler üzerinde çeşitli tahliller yapıp çeşitli sonuçlara ulaşmışlardır. Bunlardan biri olan Ebu'l-Bekâ el-Ukberî, nahiv kurallarını illetlerle ortaya koyma hususunda o kadar ileri gitmiştir ki, dilbilgisi konusunda sadece kullanılan şekillerle ilgili illetleri belirtmekle yetinmemiş, hangi şekillerin niçin kullanılmadığına dair çeşitli illetler de zikretmiştir. Mesela te'accub ma'sı yerine (شئى) kelimesinin niçin kullanılamayacağını, isimlerin neden meczum olmayacağını ve harflerin neden müsenna olmayacağını çeşitli illetlerle açıklamıştır.⁴⁹

⁴⁵ el-Mubârek, *a.g.e.*, s. 96.

⁴⁶ el-Mubârek, *a.g.e.*, s. 154.

⁴⁷ Abduddâim, *a.g.m.*, s. 152-153.

⁴⁸ ez-Zeccâcî, *a.g.e.*, (Şevkî Dayf, mukaddime kısmı).

⁴⁹ Ebu'l-Bekâ, Muhibuddin Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah Ukberî, *el-Lübâb fî ileli'l-binâ ve'l-îrâb*,

(thk. Gâzi Muhtâr Talimat), Dâru'l-Fikri'l-Muasır, Beyrut, 1995/1416, I, s. 65, 97, 196.

Açıktır ki zincirleme illetler, illetlerin çatışması ve iki illetle illetlendirme gibi mantık alanına girmiş olan bazı konular, dilin doğasından uzaktır. Nahiv hakkında konuşan el-Ahfeş'e bir bedevinin: (أراكم تتكلمون في كلامنا بكلامنا بما ليس من كلامنا) “Görüyorum ki, dilimiz hakkında bizim kelimelerimizden konuşuyorsunuz ama ne söylediğiniz anlaşılıyor” demesine sebep olan da bu olmalıdır. Burada bedevi, kendi fitri diliyle nahivcilerin dile getirdikleri bazı illetlerin, aslında Arap dilinde yer almadığını ifade etmiş olmaktadır.⁵⁰

III. İBNU'L-VARRÂK'A GÖRE İLLETİN ÖZELLİKLERİ

A. İlet Çokluğu

İbnu'l-Varrâk'ın “*İlelu'n-Nahv*” adlı eserinde zikrettiği illet türleri Sîbeveyh, Halil ve İbn Cinnî gibi klasik nahivcilerden kalma değerlerden başka bir şey değildir. O nahvin kurallarına genellikle üç ilâ altı arasında değişen sayılarda illet sunmaya çalışmıştır. Bu sayı bazen on ve daha fazlasına kadar yükselebilmıştır. Doğal olarak aklımıza şöyle bir soru gelebilir; acaba bir hüküm hakkında birden fazla illetin söylenmesi ne kadar doğrudur? Nahivciler bu konuda iki kola ayrılmaktadırlar:

1. Bazı nahivcilere göre bir hüküm hakkında iki ve daha fazla illetin söylenmesi caiz değildir. Böylece onlar nahivde illet çokluğunu kabul etmezler.⁵¹ Onlara göre akli illetin sıfatlarının hepsi sadece tek nahvi illete dayanmaktadır. Bu görüşün aslı üsulcülerden gelmektedir ki, onlar her şeyin bir sebepten meydana geldiğini söylerler. Bu nahivciler bir hüküm için birden fazla illet söylenmeye çalışılırsa o zaman sayılamayacak kadar illet sunulmaya çalışılacak ki bu da sunulan illetin başka illetlerin ortaya çıkmasına sebep olacak ve böylece illetlerin sayısının uzayıp gideceğini söylerler.⁵²

⁵⁰ Abduddâim, *a.g.m.*, s. 155-156.

⁵¹ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 54.

⁵² Neşşâr, Ali Sami Neşşâr, *Menahicü'l-bahsi inde mufekkiri'l-islam Daru'n-Nehdeti'l-Arabiyye*, Beyrut, 1984, s. 89.

2. Nahivcilerden bazıları ise bir hüküm için iki ve daha fazla illetin ileri sürülebileceğini söylerler.⁵³ İbn Cinnî illet çokluğunu kabul edenlerden biri sayılır. O bir hüküm için birden fazla illetle talil yapılabileceğini bildirmiştir.⁵⁴ İbnu'l-Varrâk da illet çokluğunu kabul edenlerden biri sayılır. Bazen, o bir hüküm için iki, üç ve daha fazla illet sunmuştur. Örneğin, (ي) harfinden önce kesre gelmesini iki yönden talil yapmıştır. Ona göre ilk olarak (ي) harfinden önce kesre ve (و)dan önce de damme gelmesi kendi cinsinden sayıldığı için en uygun olanıdır. Ama çoğul yapıldığında damme (و) a dönüşür. Eğer böyle olmasaydı o zaman refle cer ve cerle de ref birbirine karışırdı.⁵⁵ Başka bir örnekte ise İbnu'l-Varrâk (قبل) ve (بعد) kelimelerinin izafetsiz söylendiğinde dammeyle mebni olması hakkında der ki; neden burada fetha veya kesre değil de damme harekeyle mebni olmuştur? Bu soruyu kendi kendine sorduktan sonra yine kendisi buna iki illet gösterir: birinci illet; kesre ve fetha bu iki kelimeye sadece îrâb halinde gelebilir. Aksi takdirde fetha ve kesre üzerine bina edilseydi o zaman bu hareketler îrâb harfleri mi yoksa bina harfleri mi olduğu konusunda şüphe yaratabilirdi. Bu sebeple damme üzerine bina edilerek bu karışıklık ortadan kaldırılmıştır. İkinci illete gelince damme hareketinin en kuvvetlisidir. Bu yüzden bu iki kelimedeki îrâb hareketleri hafifletilerek en kuvvetli hareke olan damme getirilerek hazfın yerini doldurmuştur.⁵⁶

İbnu'l-Varrâk ismi taşıdığı ilk harfin harekesinin damme olmasına neden olarak iki illet söyler: birinci illet olarak dammenin hareketinin en kolayını sayıldığını söyler. Çünkü damme söylendiğinde iki dudak arasından, dudakların kapanmasıyla çıkar. Fetha ve kesre böyle değildir. Çünkü fetha boğazdan çıktığı için dudaklar kapanmaz. Kesrede dilin ortasından çıkar ve aynı şekilde dudaklar kapanmaz. Bu sebeple damme ismi taşıdığı ilk harfine en uygun harekedir. İkinci illete gelince şöyle

⁵³ Enbârî, *el-İğrab fî Cedeli'l-Îrâb Lümau'l-Edille fî Usul'n-Nahv*, s. 117; Suyûtî, *a.g.e.*, s. 54.

⁵⁴ İbn Cinnî, *a.g.e.*, I, s. 101.

⁵⁵ el-Varrâk, *a.g.e.*, (Nassâr tahkiki), s. 233.

⁵⁶ Age, s. 322-323.

der; tasğir (küçültme) normal kelimeler için yapılır. Böylece, malum fiilin meçhul yapılmasına benzediği için tasğirin ilk harfinin de damme gelmesi zorunludur.⁵⁷

Nahvin illetlerini lüzumlu kılan nedenlerden biri de öğrencinin zihnine bir hükmü farklı şekillerde yerleştirmektir. Bir meselede birden fazla illetin söylenmesine gelince İbnu'l-Varrâk illet çokluğunu bir farklılık ve çeşitlilik olarak görmektedir. Ama sonraki devirlerde illet Halil ve öğrencisi Sîbeveyh'in belirlediği hedefinden çıkarak bir yarışmaya dönmüş veya çok illet söyleme yönüne gidilmiştir. Bu sebeple bazen nahivciler kendi keyflerine göre illet söyleme yoluna gitmişlerdir. Bu illetler ise nahiv öğretimine fayda sağlamak yerine zarar vermektedir. İlet çokluğu üzerinde çalıştığımız eserde geçen örneklerden de anlaşıldığı üzere büyük bir ihtimalle Basra ve Kufeliler arasındaki anlaşmazlığın bir sonucudur.⁵⁸

B. İkinci Dereceli İletlerle İlgilenme

Bu ıstılah daha eskilere dayanmaktadır. İbn Serrâc (v. 316 h.) bu ıstılahı *el-Usul* adlı eserinde zikretmiştir. O mefûlün mansub olmasını kendinden önce gelen âmîle bağlar. Zikredilen bu illet ikinci dereceli illetlerden sayılmaktadır.⁵⁹ Bu ıstılahı ilk defa İbn Madâ değil İbn Serrâc kullanmıştır. Zira İbn Serrâc daha önce yaşamış olup aralarında üç asır kadar bir zaman farkı vardır.⁶⁰

İbnu'l-Varrâk her ne kadar terim olarak açıklamamış olsa da ikinci dereceli illetlere değer vermiş ve sık sık kullanmıştır. Örneğin, mübtedanın haberi neden merfû olmuştur? Sorusuna verilen cevap bu nitelikteki illetlerdendir.⁶¹

Başka bir örnekte ise cemi müennes salimde elifin diğer med harflerinden farklı olarak ihtiyari kullanılabilme illetinden de bahsetmiştir. O, bunu şöyle açıklar; “med (ى، و، ا) harfleri zaid olmaya daha uygundur. Ama bu durumda harflerin arasında da en uygun olanıda elifdir. Çünkü elif harflerin en hafifidir. Müennes ve çoğul (cem) ağır

⁵⁷ Age, s. 639.

⁵⁸ Age, s. 565, 660.

⁵⁹ İbn Serrâc, *a,g,e*, I, s. 54.

⁶⁰ İyd, *a,g,e*, s. 151.

⁶¹ el-Varrâk, *a,g,e*, (Nassâr tahkiki), s. 370.

kelimeler olduğuna göre hafif olanı yani elif uygun düşmektedir.”⁶² Bütün bunlar İbnu'l-Varrâk'ın ikinci dereceli illetlerle yakından ilgilendiğini gösterir.

C. Cedelî (Diyalektik) İletlere Dayanma

Dilin kurallarının ve göstergelerinin yine dilin doğasına dayanılarak açığa kavuşturulmasıdır. Cedelî illetin bir anlamda kıyasa benzer bir yönü vardır. Çünkü bir şeyi başka bir şey üzerine hamletmektir. Yani mevcut olanı olmayana kıyas yapmaktır. Ama bildiğimiz kadarıyla illetle uğraşan nahivciler sadece dilde mevcut olan teoriyle yetinmemişlerdir.

Buna ek olarak daha derine giderek hayal güçlerini kullanıp cedelî illetleri daha fazla artırmışlardır. Bu hayal ürünü olan illetler dilde hiçbir değer taşımamaktadır. Örneğin fiiller neden ikil ve çoğul eki almazlar? Neden cer isimlerle, cezm de fiillerle kullanılmıştır? Neden fâil merfû, mefûl da mansub gelmektedir? Bunun aksi neden olmamıştır? Ve neden mâzi fiil fetha üzerine bina edilmiştir? Gibi sorulara muhatab olan kişi bunlara cevap olarak dil böyle doğmuştur demesi yeterlidir. Burada inceliklere düşerek öğrenciyi de sıkıntıya düşürecek şekilde aşırı sorular sormak gerekmez. Çünkü bu sorular çoğaldıkça değişik faraziyelere yol açmaktadır. Bu cedelî illetler kabul edilse bile dilin kendine has mantığı olduğundan illeti ileri süren nahivcilerin bu açıklamaları dilin özüne uygun düşmemektedir.⁶³

İbnu'l-Varrâk'ın “*İlelu'n-Nahv*” adlı eserinde incelediği teori illetlere baktığımızda onun bu konuda aşırıya gittiğini görürüz. Buna örnek olarak fiilin mecrûr olmamasının illetlerini verebiliriz. Bu konuda o, iki illet sunar;

İlk olarak o, mecrûrun izafetle meydana geldiğini söyler. İzafetin kattığı anlam muzafin tahsisidir. Eğer fiile birşey izafe edilirse bu izafet herhangi bir tahsis anlamı ifade etmez. Örneğin, (هذا غلام) şeklinde söylendiğinde bu ifade mübhem hale gelmiş olur. Ama, (غلام زيد) şeklinde olursa o zaman buradaki çocuk kimin çocuğu olduğu anlaşılabilir olur. Fiilin izafetine gelince o da şu şekilde olur ki, (غلام يقوم) bu ifadede

⁶² Age, s. 237.

⁶³ Age, s. 100-101.

çocuğun kim olduğu mübhem kalmaktadır. Çünkü bu çocuk ya Zeyd'in ya Amr'ın veya başka birisinin olabilir. Bu sebeple fiiller mecrûr olmazlar.

İkinci illet ise şudur; mecrûr isim tenvinin yerini tutar. Fiilin ise fâili bulunduğu için tenvin alamayacağına göre cer alması da caiz değildir.⁶⁴

İbnu'l-Varrâk'ın gayr-ı munsarîfın harf-i târif alması veya izafet yapılmasıyla ilgili illetlendirmesi de aynı şekilde teorik illete örnek teşkil etmektedir. İbnu'l-Varrâk bu konuda iki illet ileri sürer ve sonra bu iki illete karşı soru sorar, sonra bu soru için de ayrıca iki illet sunar;

Ona göre gayr-ı munsarîf isimlerin harf-i târif alması veya izafet yapılması iki yönden açıklanabilir;

1. “Harf-i târifle izafet tenvin yerine kullanılan bir durumdur, açıkladığımız üzere tenvinin bulunması da ismin munsarîf olmasını gerektirmektedir. Bu sebeple harf-i târif ve izafet alan her isim gayr-i munsarîf olmaktan çıkar.”

2. “Munsarîf olmayan her isim fiile benzediği için harf-i târif ve izafet almaz. İsimlerde asıl olan tasriflenme olduğuna göre harf-i târif alan her isim aslına dönmüş ve tasriflenmiş olur.”

Bu konuyla ilgili İbnu'l-Varrâk; fiilin harf-i cer almamasıyla, munsarîf olmayan isimlerin harf-i cer aldığında aynı hal üzere kalmasının nedeni ne olabilir? Diye sorar ve bu soruyu iki sebeple izah eder.⁶⁵

Bütün bu sorular ve faraziyeler illetin derinliklerine batmış aklın tasavvurlarından kaynaklanmakta ve dilin özünden çok uzak kalmaktadır.⁶⁶

D. İletlerin Kapsamı (Şumûlü)

İbnu'l-Varrâk'ın illetin kapsamı hakkındaki verdiği bilgilerinden dilin gizli veya açık bütün meselelerini incelediği ve aynı şekilde dilin açıklanmış veya açıklanması

⁶⁴ Age, s. 204.

⁶⁵ Age, s. 250.

⁶⁶ Age, s. 102.

gereken bütün göstergelerini inceden inceye ele aldığı anlaşılır. Örneğin, çoğu zaman dilde mevcut olmayan meseleler hakkında geniş incelemede bulunduktan sonra ‘neden böyle oldu?’, ‘neden böyle olmadı?’ veya ‘bu meselenin aksi neden olmadı?’ gibi sorular sorarak yine kendisi bu sorulara cevap aramaya çalışmıştır.⁶⁷ Konuya açıklık getirmek için bazı örnekler vermemiz gerekmektedir. İbnu’l-Varrâk irabın iç hareketlerde ortaya çıkmayışının nedenini şöyle açıklar;

1. “Çünkü kelimenin orta hareketleri kelimenin kalıbının seslerini gösterir. Eğer irabda kelimenin orta harekesinde yapılırsa o zaman kalıp harekesiyle irab harekesi birbirine karışmış olur.”

2. “İsimler arasında orta harfi harekeli olmayanlar mevcuttur. Bu isimler iki (دم) (يد), dört (جعفر) ve altı (غضوفوط) harfli olabilirler. Eğer böyle kelimelerin orta harekesinde irab yapılırsa bu zaman da îrâbın yeri karışık hale gelmiş olur.”⁶⁸

İbnu’l-Varrâk tesniye ve cemî müzekker sâlim kelimelerindeki zaid harfin başka harf değilde (النون) harfi olmasına şöyle bir illet sunar; “tesniye ve cemî müzekker sâlim kelimeler için başka harflerin zaid olarak kullanılması istiskal (ağırlık) ve yakınlık sebebiyle mümkün olmamaktadır. Bundan dolayı diğer harflere nisbetle zaid olarak (النون) harfi gelmesi en uygun olanıdır.”⁶⁹

O aynı şekilde nasih harflerin ismini nasb, haberini de ref etmesinin nedenini ve bu şekilde amel etmesini açıklamaya çalışmıştır; “bu harflerin bu şekilde amel etmesinin nedeni bu harflerin isme has harfler olmasındandır. Bu harfler fiillerle birlikte kullanılmaz. Bu harflerin bazıları isimlere anlam katarlar ve sonları mâzi itibarıyla fiil gibidir. Lafızlar fiil gibi olup isimlerle birlikte kullanıldıkları için fiil gibi amel ederler.”⁷⁰

İbnu’l-Varrâk neden nasb önce, ref sonra gelmiş onu da konunun devamında uzun uzun anlatmıştır ki, biz bura da konuyu uzatma endişesiyle zikretmeyi uygun bulmuyoruz.

⁶⁷ Age, s. 215, 217, 222, 223.

⁶⁸ Age, s. 217, 218.

⁶⁹ Age, s. 237-238.

⁷⁰ Age, s. 332-333.

IV. İBNU'L-VARRÂK'IN DAYANDIĞI İLLETİN ÇEŞİTLERİ

A. İletu Havf'il-Lebs (Karıştırılma Korkusu İleti)

Bu illet türü Arapların konuşmalarında çokça dikkat ettikleri ve kelimelerin anlamlarının karışması ihtimaline karşı ihtiyatlı oldukları konulardan biri sayılmaktadır.⁷¹ İbnu'l-Varrâk eserinde konuyla ilgili birçok örnek sunmaktadır. Biz konuyu vuzuha kavuşturma açısından bazılarını sunmaya çalışacağız.

İbnu'l-Varrâk müsenna ile cemî müzekker arasındaki farklılığın zaruretten ortaya çıktığını izah etmek için şunları ileri sürmektedir;

“Merfû ismin normalde “vâv” ile merfû olması lazımdı. Bu durumda müsennada (مررت بالزیدین) cemî'de de (جاءني الزيدون) der idik. Cer halinde ise tesniyede (مررت بالزیدين) cemî de ise (مررت بالزیدين) demiş olurduk. Böylece tesniye ve ceminin merfû ve mecrûr durumlarını hareke farkı ile ayırt etmiş olurduk. Ancak aynı şekilde mansub yapmak istediğimizde tesniye ve cemî hallerinde kelimeyi elif ile söyleme durumunda kaldığımızda elifin önündeki harfi de muhakkak fetha ile okumak zorunda kalırdık ve tesniye ile cemî'nin nasb halinde birbirinden biçimsel ve sözel bir farkı kalmazdı,⁷² deyip nasb alametinin kaldırıldığını ve iki ismin üç halinde iki alametle yetinildiğini böylece izah etmektedir.

İbnu'l-Varrâk diğer bir örnekte tenvinin murab isimlerle birlikte kullanılmasının nedenini şöyle açıklamaktadır; isimler asıl itibarı ile mûrab sayılır. Eğer tenvin murab isimlerle birlikte kullanılmazsa o zaman fiillerle isimler arasında karışıklık meydana gelmiş olur. Burada tenvin isimlerle fiiller arasındaki karışıklığı ayırt etmektedir.⁷³ O, bu illetle ilgili eserinde birçok örneklere yer vermiştir.⁷⁴

B. Tahfif (Hafifletme) İleti

Bu, Arapların yaradılışları gereği olarak konuşmada hafifletme yönüne gitmeleri illetidir. Onlara göre eğer konuşmada tahfif illeti kullanılmazsa bu büyük bir konuşma hatası olurdu. İbnu'l-Varrâk “İlelu'n-Nahv” adlı eserinde bu konuyla ilgili olarak cemî

⁷¹ Age, (muhakkıkın sözü), s. 82.

⁷² Age, s. 231.

⁷³ Age, s. 221-222.

⁷⁴ Age, s. 241, 323, 384, 561.

müennes sâlimdeki zaid elifi şu şekilde gerekçelendirmektedir; “bu durumlarda elifin gelmesi daha uygun görülmüştür. Çünkü elif med harflerinin en hafifidir. Müennes ve cemîler ağırlıklı kelimelerdir. Bu sebeple elif hafif olduğu için zikredilen kelimelerde zaid olarak kullanılmıştır.”⁷⁵

Diğer bir örnekte ise İbnu'l-Varrâk (ليس)nin mâzisinin kullanılarak muzâri'sinin terk edilmesi hakkındaki soruya cevap olarak sunduğu illetlerin ikincisinde şöyle der; “Mâzi lafız olarak mustakbelden (muzâri) daha hafiftir. Bu sebeple hafif olanın kullanılması gerekli görülmüştür.”⁷⁶ İbnu'l-Varrâk bu konu hakkında eserinin birçok yerinde örneklere yer vermiştir.⁷⁷

C. Teşbih İleti

Teşbih illeti ile aynı hükmü taşıyan farklı kelimelerdeki illet kastedilmektedir. “İlelu'n-Nahv” adlı eserden alınan örneklere gelince ilk olarak (حيث) mekân zarfının fiile izafesinin gerekçelendirilmesidir. İbnu'l-Varrâk'ın gerekçesi şöyledir; “(حيث) kelimesine gelince bu kelime mekân zarflarından olduğuna göre (حين)'ye benzetilerek fiile izafet edilmesi caizdir. Çünkü (حيث) mekânda müphem olduğu gibi (حين) de zamanda müphem bir kelimedir. Bu illet sebebiyle fiile izafe edilmesi mümkün görülmüştür.”⁷⁸ O, eserinin başka bir yerinde ise konuya örnek olarak bazı isimlerin mebni olmasına illet olarak fiillere benzemesini göstermiştir.⁷⁹ O, bu illeti eserinin diğer yerlerinde de kullanmıştır.⁸⁰

D. Fark İleti

Fark illeti: Arapların bir kelimeyi bir başka kelimedenden ayırmak için farklı telaffuz etmeleri kastedilmektedir. Birbirlerinden farklı olsunlar diye failin merfû, mefûlün mansub, cemî nûnunun meftûh ve tesniye nûnunun da meksur okunması gibi.⁸¹ Aynı

⁷⁵ Age, s. 241.

⁷⁶ Age, s. 347.

⁷⁷ Age, s. 260, 272, 289, 361.

⁷⁸ Age, s. 207.

⁷⁹ Age, s. 613.

⁸⁰ Age, s. 249, 433, 505, 536.

⁸¹ es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 72.

şekilde bu illet ile benzer durumlarda farklı alametlerin bulunması halinde inceliklerine dikkat çekilerek duruma açıklık getirilmiştir.⁸²

İbnu'l-Varrâk'ın konuyla ilgili örneklerine gelince, O müfred münadanın hareke ile mebni oluşunu gerekçelendirmede şu illeti sunar ve şöyle der; “münada nidâdan önce mûrab bir kelimedir. Zira bir engel bulunmadıkça bütün isimler mûrab sayılır. Münada olan isim daha önce mûrab olup bir sebep dolayısıyla (nidâ) mebni olduğu için, daha önce hiç murab olarak kullanılmamış (كم , ما , من gibi) ve sükun üzere mebni olan isimler arasında bir fark olsun diye münada hareke ile mebni olmuştur.”⁸³ O, eserinin başka bir yerinde konuyla ilgili olarak der ki; (ة) harfi tekil ile çoğul arasındaki farkı göstermek için gelmiştir. Örneğin (تمرة – تمر) şeklinde olması gibi.⁸⁴ İbnu'l-Varrâk fark illetini eserinin bazı yerlerinde zikretmiştir.⁸⁵

E. Çok Kullanılma İleti

Bu, bazı hükümleri açığa kavuşturmak için delil olarak kullanılan bir illet türüdür. Örnek olarak İbnu'l-Varrâk'ın üzerinde çokça durduğu konulardan biri de hazftir. İbnu'l-Varrâk harf-i cer gerektiren bazı fiillerden (من) cer harfinin hafzedilebileceğini söylemiş ve bu konuda bazı illetler sunmaya çalışmıştır; “إِخْتَرْتُ (الرجال زيداً) bu kişilerden Zeyd'i seçtim” cümlesindeki ‘إِخْتَرْتُ’ fiili tümünü değil de bazısını seçme imkânını verdiği için (من) harf-i cer'in hafzedilmesi caiz görülmüştür. Diğer bir hazif ise konuşmada çokça rastlanıldığı için kolaylık olsun diye hazfî uygun görülmüştür. Örneğin, (نصحتُ زيداً) gibi ifadeler konuşmada sık kullanıldığı için harf-i cer hafzedilmiştir.”⁸⁶

Diğer bir örnekte ise nida harfinin ‘يا’ harf-i târifli olmasına rağmen Allah (الله) lafzıyla birlikte kullanılması hakkındaki gerekçelendirmeleri şöyledir;

1. Bu kelime çok kullanılan bir kelimedir.
2. Bu kelime başındaki harf-i tarifle birlikte alem haline gelmiştir ve hiçbir zaman harf-i târifini yitirmez.

⁸² el-Varrâk, *a.g.e.*, (Nassâr tahkiki, muhakkıkın sözü), s. 84.

⁸³ Age, s. 462-463.

⁸⁴ Age, s. 708.

⁸⁵ Age, s. 223, 653, 668, 704.

⁸⁶ Age, s. 445.

3. Kelimenin aslı (لا) olup, baştaki hemze düşmüş harf-i târif yerini tutmuştur, böylece sanki harf-i târif kelimenin aslından gibi olmuştur.⁸⁷ İbnu'l-Varrâk bu illetten eserinin diğer birçok yerinde de zikretmiştir.⁸⁸

F. Öne Geçme İleti

İbnu'l-Varrâk bu illet türüne örnek olarak tesniye ve çoğulla ilgili şu gerekçelendirmede bulunmaktadır; “tesniye nûnu neden kesre ve çoğul neden fetha gelmiştir? Diye sorulursa bu konuda şu illet ileri sürülebilir; çünkü tesniye çoğuldan (cem) önce gelir. Tesniyedeki sakin harfin harekelenmesi asıl harekesi olan kesre üzerine olması uygun olanıdır. Bunun sebebi ise tesniye çoğuldan önde gelmektedir. Zira çoğuldaki (النون) harfi kesredan sonra gelir ve çoğul fetha ile harekelenerek tesniyedeki (النون) harfi ile karıştırılmamasını sağlar.”⁸⁹

Başka bir yerde ise İbnu'l-Varrâk fâilin mefûlden önce gelmesine delil olarak önde gelme illetini gösterir ve fiilin fâille beraber anlam ifade ettiği için mefulden önce geldiğini söyler.⁹⁰ Eserde İbnu'l-Varrâk bu illet türünü fazla kullanmadığı için bu kadarıyla konuya açıklık getirmekle yetindik.⁹¹

G. İstiğnâ (İhtiyaç Görmeme) İleti

İbnu'l-Varrâk'ın kullandığı bu illet türü Sîbeveyh'in “*el-Kitâb*” adlı eserinde çokça kullandığı illetlerdendir.⁹² Bu konuya (ليس) fiilinin çekilmemesi örnek olarak verilebilir. İbnu'l-Varrâk bu konuyu şöyle gerekçelendirmektedir; “bu fiilin çekilmeme sebebi geçmiş zamanının diğer nefy edatlarına ihtiyaç duymamasıdır.”⁹³ Diğer bir örnekte ise İbnu'l-Varrâk soru cümlelerinde gelen (أَيُّ) kelimesinin önündeki soru harfi olan elifin hazfedilmesini zikreder. Gerekçelendirmeyi şöyle yapar; “eğer birisi (علمت) (أَيُّ) edatını nasb ederek (أَيُّهم في الدار؟) “onlardan hangisi evdedir biliyor musun?” derse (أَيُّ) edatını nasb ederek söylerse bu caiz olmaz. Çünkü burada istifham işareti olan elif hazfedilmiştir. Buradaki

⁸⁷ Age, s. 471.

⁸⁸ Age, s. 477, 558, 573, 629, 725.

⁸⁹ Age, s. 236.

⁹⁰ Age, s. 377.

⁹¹ Age, s. 394.

⁹² Sîbeveyh, *a.g.e.*, s. 199.

⁹³ İbnu'l-Varrâk, *a.g.e.*, (Nassâr tahkiki), s. 355.

hazfın sebebi ise istiğna (ihtiyaç görmeme) illetidir.”⁹⁴ İbnu'l-Varrâk eserinde bu illetle ilgili bazı örneklerden bahsetmiştir.⁹⁵

H. İstiskal (Ağırlık) İleti

Burada cümle, kelime, harf veya hareke ağırlığından bahsedilen illet türü kastedilmektedir. İbnu'l-Varrâk konuyla ilgili olarak merfû halinde müsennanın elif almasını gerekçelendirerek der ki; “tesniyede merfû halinde elifin gelmesi en uygun olanıdır. Çünkü (و) ve (ي) harfleri (ل) harfinden daha ağırdır. Ağır olanlar düşürülerek daha hafif olan (ل) harfinin tesniyede merfû olarak gelmesi uygun görülmüştür.”⁹⁶

İbnu'l-Varrâk diğer bir örnekte ise (أَكْرَمَ) kalıbı (دَحْرَج) kalıbı üzere olduğu halde neden muzârisinin ilk harfî sükûn olarak gelir sorusuna cevap olarak şöyle açıklama yapar; “(يُكْرَمُ) kalıbının aslı (يُكْرَمُ) şeklinde gelerek (يُدْحَرْجُ) kalıbına uygun düşmesi gerekirken hemze hafzedilmiştir. Hemzenin hafzedilme sebebi ise istiskal (dile ağır gelme) illetidir.”⁹⁷ O, eserinin başka yerlerinde de bu illete bağlı izahlarda bulunmuştur.⁹⁸

İ. Tasarruf İleti

İbnu'l-Varrâk (ما) harfinin zaid olarak diğer harflerden daha fazlaca kullanılmasına dair bir soruyu cevaplarırken bu illete başvurur ve şöyle der; “bu sorunun cevabı (ما) harfinin kullanımının çeşitli olmasıdır. Bu harf zaid olarak kullanıldığında kendi kendine bir anlam ifade etmemektedir. Diğer harfler içerisinde seçilmesinin nedeni ise anlamını kaybederek her tarafa çekilebilme özelliğine sahip olmasıdır.”⁹⁹ O, bu illetten eserinde nadiren bahsettiği için bu kadarıyla konuya açıklık getirdik.

J. İtidal, Muâdele (Dengeleme) İleti

İbnu'l-Varrâk (إِنَّ) deki hemzenin cümle başında esreli ve diğer yerlerde fethalı gelmesinin nedenini şöyle açıklamaktadır; “hangi sebepten dolayı başlangıçta kesreli ve cümle içerisinde ise fethalı kullanılmıştır? Sorusuna şöyle cevap verilir; çünkü kesre

⁹⁴ Age, s. 483-484.

⁹⁵ Age, s. 282, 347, 355.

⁹⁶ Age, s. 232.

⁹⁷ Age, s. 260.

⁹⁸ Age, s. 236, 262, 281, 387.

⁹⁹ Age, s. 311, 414.

fethadan daha kuvvetlidir. Cümle ortasında (أَنْ) edatı (أَنَّ) okunsaydı hem hemzenin esresi hemde ardından gelen kelimelerle birlikte okunması daha zor olacaktı. Bunun için ağır olmasından dolayı, cümle başındakinin (أَنَّ), hafif olması dolayısıyla da cümle arasındakinin (أَنْ) okunması tercih edilerek denge (îtidal) sağlanmıştır.”¹⁰⁰

İbnu'l-Varrâk başka bir örnekte fâilin merfû, mefûlün de mansub olma gerekliliğine sunduğu illetlerden birincisinde şöyle der; “Fâil ile mefûlün arası mansubla ayırte edilir. Çünkü fâil konuşmada mefûlden daha az kullanılmaktadır. Bunun sebebi de fiilin birden fazla kelimeye (mefûl) ihtiyaç duymasıdır. Böylece ağırlılık harekesi (merfû olması) dilde az kullanılana (fâile) ve dilde sık sık rastlanana da (mefûle) hafiflik harekesi (mansub olma) verilerek denge (îtidal) sağlanmıştır.”¹⁰¹ O, eserinin birçok yerinde bu illetten yararlanmıştı.¹⁰²

K. Fasl (Ayırdetme) İleti

Bu illet türünün amacı bir şeyi diğerinden herhangi bir alametle ayırmaktır. İbnu'l-Varrâk'ın bu illet türüne verdiği örneklere gelince; O, fiillerle isimlerin arasını ayırmak için tenvin getirilmesini ileri sürer ve bu konuda şöyle der; “tenvinin getirilmesi munsarîf ile gayr-i munsarîf arasındaki ayırte dicit fark mesabesinde olduğu içindir.”¹⁰³ Yine İbnu'l-Varrâk rubâ'i fiillerin muzârî çekiminde ön harfinin damme gelmesini gerekçelendirerek der ki; “eğer rubâ'i muzârînin ön harfini meftûh olarak bıraksaydık o zaman sülâsi fiillerle rubâ'i fiiller birbirine karıştırılırdı. Rubâ'i fiilin muzârîsinin ön harfî damme olarak gelince bu sorun ortadan kalkmış ve ikisi arasında fark oluşmuş olur.”¹⁰⁴ O, eserinde bu illetten sık sık bahsetmiştir.¹⁰⁵

L. Muhalefet İleti

Muhalefet illetini ile ilgili olarak İbnu'l-Varrâk (لَأَضْرِبَنَّ أَيُّهُمْ فِي الدَّارِ) cümlesindeki (أَيُّ) kelimesinin damme üzere mebni olmasının nedenini gerekçelendirerek şöyle açıklamıştır; “burada damme üzerine mebni olmasının nedeni kendi benzerlerine

¹⁰⁰ Age, s. 602.

¹⁰¹ Age, s. 376.

¹⁰² Age, s. 237, 376, 602.

¹⁰³ Age, s. 613.

¹⁰⁴ Age, s. 262.

¹⁰⁵ Age, s. 312, 376, 463, 464.

muhalefetinden dolayıdır. Kendi benzerlerinin hükmünden çıkınca da noksan hale gelmiş olur. Noksan olması sebebiyle de mübteda hazfedilerek mebniliği lüzumlu hale gelir.”¹⁰⁶ İbnu'l-Varrâk bu illet türünü eserinde çok kullanmıştır.¹⁰⁷

M. İvad (Bedel) İleti

Bu illet türü Sîbeveyh'in el-Kitâb'ında geçen illet türlerindedir.¹⁰⁸ İbnu'l-Varrâk bu konuya rubâ'i muzârinin ilk harfinin damme gelmesinin nedenini gerekçelendirerek şöyle der; “çünkü damme harekelerin en kuvvetlisidir ve bu sebeple de rubai muzarinin başına getirilmiştir ki, mahzuf olan harfin yerini tutsun.”¹⁰⁹ Yine, O (قبل و بعد) kelimelerinin damme üzerine mebni olmasının nedeni olarak ileri sürdüğü iki illetten ikincisinde şöyle der; “çünkü damme harekelerin en kuvvetlisidir ve bu sebeple de bu iki kelime en kuvvetli hareke olan damme üzerine mebni gelerek mahzuf kelimenin yerini tutması sağlanmıştır.”¹¹⁰ O, bu illetten eserinin diğer yerlerinde de bahsetmiştir.¹¹¹

N. Vücub İleti

İbnu'l-Varrâk bu illetle ilgili olarak (ة) harfinin vasıl (geçiş) ve vakıf (duruş) halindeki sübutunu şöyle izah eder; “(ة) harfinin vasıl veya vakıf halindeyken okunması bu harfin kelimenin aslından olduğunu ve aynı şekilde müennesliğe işaret ettiğini göstermektedir. Bu tür kelimeler her yerde aynı okunması dolayısıyla bu şekilde gelmesi gerekli hale gelmiştir.”¹¹² O, eserinde bu illetten az yararlanmıştır.¹¹³

O. Benzerlik ve Benzemezlik İleti

İbnu'l-Varrâk konuyla ilgili olarak der ki; “nehiy (نہی)’sından sonraki kelime meczum olarak gelir. Çünkü emir sükûn üzere mebnidir ve nehiyden farklı olarak sadece önünde (نہی) harfi bulunur. Bu sebeple de nehiy lafız itibarıyla emir kalıbına

¹⁰⁶ Age, s. 574.

¹⁰⁷ Age, s. 325, 594, 607, 623.

¹⁰⁸ Sîbeveyh, *a, g, e*, s. 207.

¹⁰⁹ el-Varrâk, *a, g, e*, (Nassâr tahkiki), s. 262.

¹¹⁰ Age, s. 323.

¹¹¹ Age, s. 235, 278, 583, 605.

¹¹² Age, s. 242.

¹¹³ Age, s. 243-244.

benzediği için cezm halinde gelmiştir.”¹¹⁴ O, eserinin başka bir yerinde cemî ve tesniyenin irabının değişmeksizin maksur kelimenin irabındaki gibi tek biçimde neden gelmediği, sorusuna şu şekilde cevap vermiştir; “cem ve tesniyenin irabının değişmesi zorunludur. Maksur kelimenin irabının değişmemesinin nedeni illet harfleri bulunmayan sahih kelime iraplarına benzetilerek takdiri olarak iraplanmasıdır. Aynı şekilde maksur kelime, sıfatının irabına göre de takdiri olarak iraplanır. Böylece sıfatın îrâbı neyse maksur kelimenin îrâbı da o şekilde yapılıdır. Örneğin (هذه عصا معوجة) cümlesindeki (معوجة) kelimesindeki merfû haline benzetilerek maksure de sahih isim yerindeki gibi merfû olacaktı. Ama tesniye ve cemîde herhangi bir sıfat veya benzerlik söz konusu olmadığına göre tek vecih üzere gelmesi caiz değildir. Benzemezlik nedeniyle tesniye ve cemîde îrâbı değişir. Eğer tek vecih üzere gelseydi o zaman olduğu gibi îrâbını gösterecek neden bulunmazdı.”¹¹⁵ İbnu'l-Varrâk eserinde bu örnekten yararlandığı yerler olmuştur.¹¹⁶

P. İştirak İleti

İbnu'l-Varrâk konuyla ilgili olarak şöyle bir örnek sunar ve (حيث) kelimesinin cümleye izafe edilmesinin gerekçesini şöyle açıklar; “burada nasıl ki (إِنَّ) kelimesi cümleye izafe edilebiliyorsa (حيث) kelimesi de müphemlik bakımından onunla bu konuda müşterek olduğu için cümleye izafe edilmesi caizdir.”¹¹⁷ İbnu'l-Varrâk eserinin diğer yerlerinde de konuyla ilgili görüşler belirtmiştir.¹¹⁸

Q. Delalet İleti

İbnu'l-Varrâk fiil mi masdardan yoksa masdar mı fiilden türemiştir, sorusuna masdarın fiilden türediği cevabını verir ve sunduğu iki illetten ikincisinde şöyle der; “diğer bir açıdan fiil hem zamana hem de masdara delalet eder. Fakat masdar sadece özüne delalet etmektedir. Bu sebeple de fiilin daha önce gelmiş olması gerekir.”¹¹⁹ O, diğer bir örnekte ise fiilin harf-i cerlerle değil de zaman zarflarıyla birlikte

¹¹⁴ Age, s. 279-280.

¹¹⁵ Age, s. 235.

¹¹⁶ Age, s. 283, 286, 371, 412, 601, 621.

¹¹⁷ Age, s. 322.

¹¹⁸ Age, s. 465, 468, 494, 503.

¹¹⁹ Age, s. 492.

kullanılmasına dair soruya verilen cevapta der ki; “zira fiil çekim itibarıyla zamana delalet ettiği göre zaman zarflarıyla birlikte kullanılmaktadır.”¹²⁰ O, eserinin diğer yerlerinde de bu illetten bahsetmiştir.¹²¹

R. Zaruret İleti

İbnu'l-Varrâk'ın “*İlelu'n-Nahv*” adlı eserinde kullandığı illet çeşitlerinden sonuncusu zaruret illetidir, bu da eserde geçen şiirlerle ilgili zaruret illetidir. O, bu illet türüne örnek olarak şiirde geçen (كان)'in isminin nekre, haberinin de marife gelmesini göstererek şöyle gerekçelendirir;

كَأَنَّ سُلَافَةَ مِنْ بَيْتِ رَأْسٍ يَكُونُ مِزَاجَهَا عَسَلٌ وَمَاءٌ

“Sevgilimin ağzı, içine bal ve su karıştırılmış, yıllanmış değerli Beyt Râs (Ürdünde bir yer adı) şarabı gibidir.”¹²²

İbnu'l-Varrâk bu şiirle ilgili olarak şöyle der; “bu şiirdeki ‘عَسَلٌ’ kelimesi nekre olarak gelmiştir ve (كان)'nin ismidir. Yine şiirde geçen (مِزَاجَهَا) kelimesi de marife gelmiş olup haber durumundadır. Bu durum Arapların şiirlerinde pek azdır ve burada şiir zaruretinden dolayı böyle gelmiştir.”¹²³

İbnu'l-Varrâk zarurete dair diğer bir örnekte ise bir şiirde geçen (كلتا) kelimesindeki elif'in hazfedilmesini zikretmiştir:

فِي كَلْتِ رَجُلَيْهَا سُلَامَى زَائِدَةٌ كَلَّتَاهُمَا قَدْ فَرَنْتُ بَوَاحِدَهُ

“Her iki ayağında da fazla kemik var, ikisi de sadece birine bağlı” (erkek deve kuşunun ayağı kasedilmiştir)¹²⁴

İbnu'l-Varrâk bu şiir hakkında der ki; “Şairin (كلتا) kelimesinden elif'i hazfetmesi tamamen zarureten dolayı olmuştur. Buradaki elif zaid harf olarak takdir edilmiştir. Zaruret olan şeyin ise hüccet (delil) olarak kullanılması caiz değildir.”¹²⁵ O, zaruret illetini eserinde nadir olarak kullanmıştır.¹²⁶

¹²⁰ Age, s. 503.

¹²¹ Age, s. 273, 304, 340, 481.

¹²² el-Berkûkî Abdurrahman, *Şerhu dîvâni Hassân b. Sâbit el-Ensârî*, 1. baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 2004, s. 37.

¹²³ el-Varrâk, *a, g, e*, (Nassâr tahkiki), s. 353.

¹²⁴ Ömer el-Bağdâdî, *a, g, e*, s. 129.

¹²⁵ el-Varrâk, *a, g, e*, (Nassâr) s. 534.

¹²⁶ Age, s. 231, 484.

SONUÇ

İbnul-Varrâk klasik nahivcilerin büyüklerinden biri sayılır. O, gramer kurallarının tespit ve tedvin aşamasından sonra dilde değişik eğilimlerin ortaya çıktığı bir çağda yaşamıştır. Bu çağ aynı zamanda dilsel çalışmaların felsefî bir renk aldığı çağ olduğundan önem arz etmektedir.

Aynı şekilde bu çağda klasik nahivcilerden her biri illeti farklı yorumlamışlardır. Bu sebeple de İbnul-Varrâk dâhil klasik nahivciler dilsel ve gramatik konulara farklı yaklaşmışlardır. Çoğunlukla nahivciler kendi ekollerine bağlı kalarak yanlış da olsa bu ekolün görüşlerini savunmaya çalışmışlar ve birçok nahivci kendi hocalarının da görüşlerini benimsemişlerdir. İbnul-Varrâk da her zaman Sîbeveyh'den etkilenerek onun görüşlerini savunmaya çalışmıştır.

Nahiv illetleri konusu, doğal olarak dil kurallarının oluşturulması esnasında nahivle birlikte gelişmiş ve üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Zamanla nahiv illetleri konusunda aşırıya gidilmiş, gramer kitapları, dil konularının hiç de gerektirmediği, tamamen varsayımlara dayalı nahiv illetlerine dair bilgilerle doldurulmuş ve bazı konular işin içinden çıkılmaz hale getirilmiştir. Nahiv illetleri felsefe ve mantık gibi ilimlerden etkilenmiştir.

Çalışmanın çoğunlukla üzerinde yoğunlaştığı esas konusu olan İbnul-Varrâk "*İlelu'n-Nahv*" adlı eserinde zikrettiği illet türlerinin tamamı Sibeveyh'in "*el-Kitab*" adlı eserinde yer almaktadır. Görüldüğü üzere İbnul-Varrâk illetlerle ilgili aşırıya gitmiş ve daha derine giderek meseleleri zorlaştırmıştır. Bu durum İbnul-Varrâk'ın illetlerin özelliklerinde daha net olarak ortaya çıkmaktadır.

İbnul-Varrâk'ın yaşamış olduğu asırda biri Basra diğeri de Kufe ekolü olmak üzere iki ekol mevcuttu. İbnul-Varrâk Basralılar tarafında yer almaktadır. Bunu onun "*İlelu'n-Nahv*" adlı eserinde açıkça görmek mümkündür. İbnul-Varrâk, Basralılardan bahsettiği zaman, "*ashabımız*" diye zikreder, onların görüşlerini her zaman savunur ve onlara destekçi olurdu. Kufelilere gelince onların görüşlerini çürütür ve onları zayıf görürdü. "*İlelu'n-Nahv*"de geçen örnekler bunu açıkça göstermektedir. İbnul-Varrâk

Ebû Said es-Sîrâfî'nin damadı olduğundan göre sayesinde Sîbeveyh'in eserine yakından muttali olması tabiidir. İbnu'l-Varrâk'ın görüşlerinin Basralıların Ekolüne uygun olmasının başlıca sebeplerinden biri de budur.

İbnu'l-Varrâk "*İlelu'n-Nahv*" adlı eserinin bab başlıklarında Basra ve Kufe ekollerinin ıstılâhlarından yararlanmıştır. Ama kaydetmek gerekir ki, çoğunlukla Basralıların ıstılâhlarından istifade etmiştir. Onun bu şekilde Basralılardan yararlanması tabii ki kendi ekolüne taassup derecesinde bağlı kalmasını gerektirmez. Çünkü her ne kadar Kufelilerin görüşlerini kabul etmese de onlara karşı hiçbir zaman sert üslupta bulunmamıştır. Nitekim el-Ferrâ'ya yedi yerde ve el-Kisâi'ye de bir yerde cevap vermiş, ama hiçbir şekilde sert cevap vermemiştir. Hatta Kufelilerden bahsederken ad söylemeden sadece Kufeliler, Kufe Ehli ve Bazı Nahivciler ifadeleriyle yetinmiştir. Bu konuda "*İlelu'n-Nahv*"de örnekler bulunmaktadır. Bunlar da İbnu'l-Varrâk'ın Kufelilere karşı olan ihtiram ve saygısını göstermektedir.

Eserin üslub ve yöntemi ile ilgili olarak kaydetmek gerekir ki, eser İbnu'l-Varrâk'ın metotları ve üslûbu hakkında bilgi sunacak bir mukaddimeden yoksundur. İbnu'l-Varrâk eserinde konuları ve illetlerini güçlü delillerle isbat ederek şerh etmeye çalışmıştır. Basra ve Kufe nahivcilerinin görüşlerinden de yararlanarak illetleri mantıkî bir ölçüde izah etmiştir.

O, bazen nahivcilerin görüşlerini daha çok ihtilafî konular üzerinden sunmaya gayret göstermiştir. İbnu'l-Varrâk kıyasa, mantika ittifakla konulmuş kurallara ve Araplar nezdinde uygun görülen ifadelere muvafakat eden görüşleri savunmuş, bu kurallara aykırı düşen görüşleri de eleştirmiştir. Eserin üslubu hem çekici hemde çok rahat anlaşılabilir şekildedir.

İlletlerin eğitim alanındaki durumu öteden beri hep tartışma konulardan biri olarak kalmıştır. İbn Madâ'nın, birinci derecedeki illetlerin dışında kalan nahiv illetlerinin toptan reddedilmesi gerektiği fikrinin isabetli olmadığı kanaatindeyiz. İbn Madâ'nın bu görüşleri, kendi döneminde de çok fazla taraftar toplayamamış ancak er-Red âlâ'n-nuhât kitabının tespit edilmesi ve tahkik edilerek gün yüzüne çıkarılması ile yeniden gündeme gelebilmiştir. Bugüne kadar nahiv bilginleri tarafından ortaya konulan

illetler ve bu illetler üzerinde yapılan çalışmalar, bazı aksaklıkları ile birlikte Arap dilinin zenginliği ve kültürünün bir parçası olarak kabul edilmeli, dil felsefesi olarak kabul edilen ikinci ve üçüncü derecedeki illetler de birinci derecedeki illetlerle birlikte araştırmacıların incelemesine açık olmalıdır.

Ancak elbette dil ğretimi amacıyla yazılmış olan ve okullarda okutulacak kitaplarda nahiv konularını fazla detaylandırıp illetlere boğmak doğru olmaz. Bu tür kitaplarda konular açık ve sade bir şekilde ele alınmalı, öğrenciyi sıkacak ve onu dil öğreniminden uzaklaştıracak tarzda dil felsefesi konuları ile doldurulmamalıdır. Böylelikle hem Arap dilinin zengin mirası korunmuş olacak hem de ikinci ve üçüncü derecedeki illetlerin olumsuz yönlerinden kaçınmak mümkün olacaktır.

KAYNAKLAR

- Abduddâim**, Muhammed Haşim, *et-Talîl Inde'n-Nuhât*, Mecelletu'l-Bahsi'l-İlmi ve't-Turasi'l-İslam, Mekke, 1980.
- el-Berkûkî**, Abdurrahman, *Şerhu dîvâni Hassân b. Sâbit el-Ensârî*, 1. baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 2004.
- Ebu'l-Bekâ**, Muhibuddin Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah Ukberî, *el-Lübâb fî ileli'l-binâ ve'l-îrâb*, thk. Gâzi Muhtâr Talimat, Dâru'l-Fikri'l-Muasır, Beyrut, 1995/1416.
- el-Bağdâdî**, Ebû Bekir Muhammed b. Sehl b. Serrâc en-Nahvî, *el-Usul fî'n-Nahv*, 1. baskı, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1975.
- el-Bağdâdî**, İsmail Paşa b. Muhammed Emin b. Mirselim, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, el-Mektebetü'l-Faysaliyye, 3. baskı, İstanbul, 1990.
- Çağmar**, Edip, “Arap Dilinde Tağlip”, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Diyarbakır, 2002.
- Çıkar**, Mehmet Şirin, *ez-Zeccâcî'nin “el-Îdâh fî İleli'n-Nahv ve el-Cumel fî'n-Nahv Adlı Eserleri Bağlamında Nahiv İlmine Bakışı”*, Nusha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı. 14, Ankara, 2004.
- Ebu'l-Ferec**, Muhammed bin İshak İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, Dâru'l-Marife, Beyrut, ts.
- Elmalı**, Hüseyin, “Ebu Osman el-Mazini”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, I, İstanbul. 1994.
- el-Enbârî**, Ebu'l-Berekât Kemâluddin Abdurrahman b. Muhammed, *Nüzhetü'l-Elibba fî Tabakâti'l-Üdebâ*, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün, 1985.
-, *el-İğrâb fî Cedeli'l-Îrâb Lümau'l-Edille fî Üsul'n-Nahv*, Matbaatü'l-Camiati's-Suriye, Dimeşk, 1957.
-, *Nüzhetü'l-Elibba Fi Tabakati'l-Üdeba*, Daru Nahdati, Mısır 1967.
- el-Endülüsî**, Ebu Hayyân Muhammed b. Yusuf el-Ğırnati, *Tezkiratu'n-Nuhât*, Müessesetü'r-Risâle, 1. baskı, Beyrut, 1986.
- Ergin**, Mehmet Cevat, *el-Ukberî ve el-Lubâb fî İleli'l-Binâ'i ve'l-Îrâb'ı*, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2002, (Yayınlanmamış doktora tezi).
-, “Arap Dilinde Nahiv İletleri Üzerine”, Marife, yıl. 9, sayı.1, bahar 2009.

- el-Ferâhidî**, el-Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzumî, İbrahim es-Samarra'i, y.y., ts.
- Ferezdak**, Ebû Firâs Hammâm b. Gâlib b. Şa'sâ Ferezdak, Şeriketü'l-Alemiyye li'l-Kitâb, Beyrut, 1995.
- el-Firuzabâdî**, Mecdu'd-Din Muhammed b. Yakub, *el-Bulga fî Tarihi Eimmeti'l-Luğa*, yay.y., Dimeşk, 1972.
- Güler**, İsmail, *Nahvi Kolaylaştırma Çabaları*, Rehber Yayıncılık, Bursa, 2006.
- el-Hamevî**, Yakut, *Mûcemu'l-Udebâ*, thk. İhsan Abbas, Dâru'l-Garbi'l-İslam, Beyrut, 1993.
- Heyet**, *el-Mûcemu'l-Vesît*, Dâru Umran, yay.y., y.y., 1985.
- Iyd Muhammed**, *Usûlü'n-Nahvi'l-Arabî fî Nazari'n-Nuhât ve Re'yi İbn Madâ ve Dav'i İlmi'l-uğati'l-Hadis*, Kahire, 1997.
- İbn Madâ**, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed, *Kitabu'r-Red âlâ'n-Nuhât*, Daru'l-Maarif, Kahire, 1982.
-, *er-Red âlâ'n-Nuhât*, thk. Muhammed İbrahim el-Benna), Kahire, 1979.
- İbn Manzur**, Ebu'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sadr, Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1416/1996.
- el-İsfahânî**, er-Râgib, *el-Mufredat fî garibi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî, Dâru'l-Marife, Beyrut, ts.
- Katib Çelebi**, Hacı Halife Mustafa bin Abdullah, *Keşfu'z-Zunûn*, Ankara, 1972.
-, *Keşfu'z-Zunûn an Esmâi'l-Kütüp ve'l-Funûn*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1992.
- Kehhâle**, Ömer Rıza, *Mûcemu'l-Müellifîn*, Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- el-Kıftî**, Cemâluddin Ebu'l-Hasan Ali b. Yusuf, *İnbâhu'r-Ruvât âla Enbâhu'n-Nuhât*, Dâru'l-Kutubu'l-Mısriyye, 1. baskı, Kahire, 1955.
- el-Kefevî**, Ebu'l-Bekâ Eyyub b. Musa el-Hüseynî, *Kulliyât*, Dâru'n-Neşr, Beyrut, 1998.
- Mâluf**, Luis, *el-Muncid*, Beyrut, 1951.
- Mâzin el-Mubârek**, *en-Nahvu'l-Arabî el-İlletu'n-Nahviyye: Neş'etuhâ ve Tetavvuruhâ*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1981.
- el-Mevsilî**, Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî, *Hasâis*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1988.
- el-Muhtâr**, Muhammed Veledu Ebbâh, *Tarihu'n-Nahvi'l-Arabî fî'l-Meşriki ve'l-Meğrib*, Beyrut, 2001.

- Mez,** Adam, *el-Hadâratu'l-İslamiyye fi'l-Karni'r-Râbi-l-Hicriyyi,*, Dâru'l-Kitab el-Arabî, 3. baskı, Kahire, 1947.
- en-Neşşâr,** Ali Sâmi, *Menehicü'l-Bahs İnde Mufekkiri'l-İslam* Dâru'n-Nehdeti'l-Arabiyye, Beyrut, 1984.
- el-Paluvî,** Alâ'uddin, *er-Risâle el-Âlâ'iyye fi'l-İleli'n-Nahviyye,* yay.y., Suriye, 2004.
- er-Râzi,** Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdulkadir, *Muhtâru's-Sihâh,* yay.y., Beyrut, 1995.
- es-Safedî,** Salâhuddin Halil b. Eybek, *Kitabu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât,* Dâru'n- Nâşir, 2. baskı, Fransa, 1972.
- Selim,** Sadık Muhammed, *Cuhudu Ebi'l-Bekâ el-Ukberî en-Nahviyye fi Kitabeyhi: İrâbi'l-Kur'an ve İrâbi'l-Hadis,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Musul Üniv. Edebiyat Fak, 1409/1988.
- Sîbeveyh,** Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *Kitabu Sîbeveyh,* Dâru Sâdır, Beyrut 1317.
- es-Suyûtî,** Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekir, *Buğyetu'l-Vuât fi Tabakâti'l-Luğaviyyin ve'n-Nuhât,* thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
-, *Hem'ul-Hevamı Şerhu Cem'il-Cevâmî,* Dâru'l-Buhusu'l-İlmiyye, Kuveyt, 1975.
-, *el-İktirâh fi İlmi Usuli'n-Nahv,* thk. Muhammed Hasan İsmail, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut 1418/1998.
-, *Buğyetü'l-Vuât fi Tabakati'l-Luğaviyyine ve'n-Nuhât,* Dâru'l-Fikri, 2. baskı, y.y., 1979.
- eş-Şerif,** Letruş, "Fıkh'ın ve Fıkıh Usûlü'nün Arap dili çalışmalarına etkisi", Çev. Murat Sula, Marife, yıl.9, sayı.1, bahar, 2009.
- el-Varrâk,** Ebu'l-Hasan Muhammed b. Abdillâh, *İlelü'n-Nahv,* thk. Mahmud Muhammed Mahmud Nassâr, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye 1. baskı, Beyrut, 2002.
-, *el-İlel fi'n-Nahv,* Dimaşk, 1426/2005.
-, *İlelu'n-Nahv,* thk. Muhammed Câsim Muhammed ed-Dervîş. Mektebetu'r-Râşid, 1. baskı, Riyâd, 1999.

- Yâkut**, Ahmed Süleyman, *Zâhiretu'l-Îrâb fi'n-Nahvi'l-Arabî*, Divânu Matbaati'l-Camiyye, Cezâir, 1983.
- Yâkut**, Mahmud Süleyman, *Mesâdiru't-Turâsi'n-Nahvî*, Kulliyyâtu'l-Adab, Camiatu Tanta, y.y., 2003.
- el-Yâsirî**, Ali Muzhir, *el-Fikru'n-Nahvî Inde'l-Arab*, 1. baskı, Dâru'l-Arabî li'l-Mevsuât, Beyrut, 2003.
- ez-Zeccâcî**, Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. İshak, *el-Îdâh fi İleli'n-Nahv*, Dâru'n-Nafâis, 5. baskı, Beyrut, 1986.
- ez-Zehbî**, Ebû Abdullah Muhammed b. Osman b. Kaymaz, *el-Müştebeh fi'r-Ricâl*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1. baskı, 1962.
- ez-Zemahşerî**, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Mufassal fi İlmi'l-Luğa*, yay.y., Beyrut, 1410/1990.

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı : Sır-Derya/Özbekistan, 17.04.1985

Öğr.Gördüğü Kurumlar : Başlama Yılı Bitirme Yılı Kurum Adı

Lise : 15.09.1999 31.05.2002 Azerbaycan/Uzunboyad Köy Lisesi

Lisans : 15.09.2003 18.06.2008 Azerbaycan/Bakü İslam Üniversitesi

Yüksek Lisans : 15.09.2008 23.07.2010 Türkiye/Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Medeni Durum : Evli

Kullandığı Burslar : Diyanet Burslusu

Tarih-İmza
03.08.2010
Adı Soyadı
Mansur Teyfurov